

24. évfolyam,
2022. 2

65.

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

Alapítva: 1993

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

24. évfolyam,
2022. 2. szám

65.

TARTALOM

AZ OLVASÓHOZ	3	Tölgyesi József
--------------	---	-----------------

VESZPRÉMI KUTATÓK ÉS MŰHELYEK XI.

Akiben találkozik a szenvedély és a tudatosság: Márkusné Vörös Hajnalka, a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület elnöke	5	Örsi Ágnes
---	---	------------

A „hetvenkedő” katona: Születésnap interjú Földesi Ferenc főszerkesztővel	24	Szabóné Vörös Györgyi
--	----	-----------------------

TANULMÁNYOK

Egy végvidéki kapitány Veszprém megyében – Thury György [Vár]Palota és Veszprém élén	38	Kanász Viktor
---	----	---------------

Szent István-hagyományok Veszprém vidékén	54	Magyar Zoltán
---	----	---------------

KÖZLEMÉNYEK

Időjárás és gazdasági jelentések 1858-ból	66	Kovács Győző Gyula
---	----	--------------------

Veszprém közterületi és zöldterületi fejlesztése az EKF 2023 projekt tükrében – Az egykori bútorgyári terület integrálása a város közterületi rendszerébe	81	Szabó Bence
---	----	-------------

Adalékok a „Veszprémi fák és bokrok”-hoz	109	Strenner József
--	-----	-----------------

KÖNYVSZEMLE

Magyar Zoltán: Hős vagy lázadó?	119	Tölgyesi József
---------------------------------	-----	-----------------

Számadás. Köszöntő kötet Somfai Balázs hetvenedik születésnapjára	128	Csiszár Miklós
--	-----	----------------

Csuhai István: Szobornék városa	131	Gy. Lovassy Klára
---------------------------------	-----	-------------------

Véghely Dezső visszaemlékezései	133	Grüll Edina
---------------------------------	-----	-------------

VESZPRÉMI SZERZŐK MŰVEI

Géczi János: A rózsza labirintusa	135	S. Lackovits Emőke
-----------------------------------	-----	--------------------

Várostartörténeti Folyóirat

Veszprémi Szemle

24. évfolyam, 65. szám 2022. 2. szám

Várostartörténeti folyóirat
ISSN 1217-5358

Alapítva: 1993

Alapító főszerkesztő:
Dr. Tölgyesi József

Főszerkesztő:
Dr. Csiszár Miklós (2011–2018)

Dr. Földesi Ferenc PhD

E számot szerkesztette:
Dr. Tölgyesi József

Technikai szerkesztő:
Dénes Tamás

Szerkesztőbizottság:
Dr. Karlinszky Balázs PhD
Dr. Négyesi Lajos PhD
S. Dr. Perémi Ágota PhD
Dr. Vizi László Tamás PhD

Tanácsadó testület:
Kovács Győző Gyula
Dr. Pálffy Géza DsC
Perlakiné Scharf Claudia
Rainer Pál
Sebő József
Somfai Balázs
Szabóné Vörös Györgyi

Kiadja: a Veszprémi Szemle
Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány

Levelezési cím:
alapitvany@veszpremiszemle.hu

Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
veszleszerk@gmail.com

Nyomda:
OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

A folyóirat évente 4 számmal
jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

DR. CSISZÁR MIKLÓS ny. könyvtárvezető, Veszprém; GRÜLL EDINA segédlevéltáros, Veszprém; KANÁSZ VIKTOR történész, MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (ELKH), valamint a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának tudományos segédmunkatársa, Győr; KOVÁCS GYŐZŐ GYULA meteorológus, meteorológia-történész, Veszprém; DR. S. LACKOVITS EMŐKE néprajzkutató, ny. múzeumi főtanácsos, Veszprém; DR. MAGYAR ZOLTÁN tudományos főmunkatárs, ELKH BTK Néprajztudományi Intézet, Nagymaros; ÖRSI ÁGNES újságíró, szerkesztő, Veszprém; STRENNER JÓZSEF nyugalmazott főkertész, Veszprém; SZABÓ BENCE okleveles építészmérnök, okleveles településmérnök, Veszprém; SZABÓNÉ VÖRÖS GYÖRGYI könyvtáros, Veszprém; DR. TÖLGYESI JÓZSEF tanár, Veszprém; GY. LOVASSY KLÁRA ny. múzeumigazgató, helytörténeti kutató, Veszprém.

Illusztrációk: Auer Henrik, Domján Attila, dr. Földesi Ferenc, Hohl Zoltán, Illés Magdolna, Kanász Viktor, Strenner József, Szabó Bence, Szelestey P. Attila, dr. Toperczer István, Tóvári Róbert

Veszprémi Szemle Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány

Takarékbank Zrt.:
73200189-11291268

Támogatóink:

Ovádi Péter – országgyűlési képviselő

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták Honoráriumról lemondtak:

Lásd a 65. oldalon.

A borító képei:

Címlapon: Gripen géppár Veszprém felett. Fotó dr. Toperczer István

2. oldalon: Drónfotó a egykori bútorgyári terület mikrokörnyezetéről, 2020. május. Illusztráció Szabó Bence tanulmányához.

3. oldalon: Kettő [táblával is jelölt], Veszprémben ritka fenyő a Kossuth utcán: A himalájai selyemfenyő (baloldalt) (*Pinus wallichiana* [A. B. Jacks.]), és a törpe ezüstfenyő (*Picea pungens* [Engelm.] 'Glauca Globosa' [H. G. Hillier]). Az előbbi kb. 50 éves, az utóbbi cca. 35. Fotó: Földesi F.

hátral: Thury György halálának (1571) színhelyén, Orosztony faluban 2019-ben állított emlékmű részlete. (Hohl Zoltán felvétele)

AZ OLVASÓHOZ

Minden folyóirat-lapszám szellemi-kulturális értékét a szerzők és a témák közös minősége határozza meg. S ha ebből kiindulva vesszük sorra a következő oldalakon sorjázó írásokat, remélem, olyan figyelemre méltókat találnak benne, amelyek érdemesek voltak arra, hogy helyet kapjanak a már 65. alkalommal megjelent Veszprémi Szemlében. Ugyanis a kiadó és szerkesztőség célja változatlan: olyan műhelymunkák megjelentetése, amelyek városunk történetéről, vagy ehhez akárcsak részben is kapcsolódó új, vagy eddig kevésbé feldolgozott ismereteket közölnek.

Aki kézbe veszi az új lapszámot, először a *Veszprémi kutatók és műhelyek* XI. részében város-, megye-, és országszerte, sőt, külföldi régiókban is ismert két jelentős személyiséggel készült életút-interjút olvashat: a 60. születésnapja alkalmából Márkusné Vörös Hajnalka főlevéltárosról, a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület elnökéről, az Európa Kulturális Fővárosa program projektfejlesztési tanácsadójáról, és a 70. születésnapja alkalmából Földesi Ferenc hadtörténeti szakíróról, helytörténészről, e folyóirat főszerkesztőjéről. Reméljük, mindketten még sok évet munkálkodva segítik városunk múltja jobb megismerését – s még úgy is, hogy eközben ezen túli témákkal is gyarapítják majd a történettudomány, a helytörténet szakirodalmát.

A *Tanulmány*-rovatban két középkor-témájú írás közül az egyikben a híres végvidéki kapitány, Thury György életútját követhetjük nyomon (benne veszprémi szerepével, amely talán hozzásegít bennünket ahhoz, hogy a város- és várvédő tettei jobban legyenek a történelmi közgondolkodásunk részei), a másikban a szerző a városunk környékén fellelhető Szent István-mondakört és a folklórhagyományokat mutatja be bizonyosságául annak, hogy alakja ezer év után is ott van az élő emlékezetben, amely számunkra különösen fontos az évenkénti Gizella-napok kapcsán is.

E két „kitekintés” a városon túlra azért is fontos, mert Veszprém nem csak mindig hatással volt a környező tájra, népére, hanem befogadó is lett: éppen e két időszakban a veszprémi vár volt a tágabb térség egyik menedékhelye, őrhelye, s a város és környéke kontextusa napjainkban is meghatározó.

A *Közlemények*ben három természettudományos témájú írás olvasható. A nagy gyakorisággal megjelenő városi (és környékbeli) meteorológiatörténeti közlemények mellett már több könyvben is lehet tájékozódni egy- vagy több év időjárásáról, rendkívüli időjárás jelenségekről, amelyek ma már inkább kuriózumok, bár azt e témában kutatók számára az időjárás rövid és hosszútávú alakulásainak vizsgálatai a mindennapjaink várható eseményeire is rámutat(-

hat)nak. Ezúttal az időjárás és a mezőgazdaság 1858. évi kapcsolatáról kapunk áttekinthető történetesort.

A másik kettő „zöld” téma: az egyik a volt bútorgyár területének lehetséges rekonstrukciójáról, pontosabban, újrahasznosításáról szóló figyelemre méltó koncepció, amely egységes keretbe foglalja a környező térséget úgy, hogy ez a „városrész” a látványelemeivel, jól funkcionáló közttereivel egyik „arculata” lehetne a mind inkább a nagyváros-státus felé tendáló, de alapjaiban mégis a történelmi középváros-kategóriába szorult településünknek. A másik a nagy sikerű Veszprémi fák és bokrok szerzőjének továbbgondolt írása, amelyben a korábbi kutatási alapján számos új tartalommal egészíti ki az alapl műnek és országos példának is tekinthető könyvét. Mindkét szerző írása hozzásegítheti a városvezetőket, a különböző, a zöld programban érdekelt szervezeteket, intézményeket, civil közösségeket ahhoz, hogy tovább munkálkodjanak a város lakosai jól-léte további erősödésén.

A *Könyvszemlében* különböző korokat megjelenítő művekről szólnak az ismertetések. Ezek egyike a közelmúltban fellendült, új utakat kereső őstörténet-kutatástól a közelmúlt eseményeiig terjedő projekt „házigazdája”, a Magyarországi Intézet által megjelentetett, újabban ismét a tudományos és a közgondolkodás középpontjába került Koppány-Vajk/István-konfliktus folklór- és kultúrtörténeti kutatási anyagot tartalmazó könyv. A bennünket, veszprémieket különösen érdeklő történeti esemény: közelünkben (Sólynál?) volt-e a kettőjük közötti döntő csata, vagy ez csak az elsője lehetett a somogyi térségben befejeződött küzdelem-sorozatnak.

A 70. születésnapjára mindig kitüntetett alkalom, s még inkább az, ha számvetésre kerül sor, amelyben ezúttal Somfai Balázs mutatja be, mit tett/tehetett az élete során a szak- és történettudományos, valamint a közéleti munkája során.

A továbbiakban a Veszprém egyik szobor-együttesét bemutató könyvről olvashatunk, s Véghely Dezső forrásértékű visszaemlékezésének ismertetése zárja a könyvszemlét.

A Szemle kezdeti éveiben volt, de később elmaradt rovat, a *Veszprémi szerzők művei* „feltámadt”, mert bár a bemutatottak nem mindegyike várostörténeti témájú volt, de szellemi (szépirodalmi, néprajzi, zenei, természettudományos, vallási stb. témájú) művekként részei a város kutatói, alkotói produktumának, amelyeknek minden bizonnyal ott lesz a helyük a tervezett várostörténeti monográfiában. Ezért is számít fontosnak S. Lackovits Emőke ismertetése, amely városunk költője, írója, képzőművésze alkotása (amelyről korábban már számos könyvet publikált), A rózsza labirintusa.

Jó olvasásélményt kívánok valamennyi bemutatott könyvhöz, s nem kevésbé e lapszám írásaihoz!

TÖLGYESI JÓZSEF

VESZPRÉMI KUTATÓK ÉS MŰHELYEK XI.

Akiben találkozik a szenvedély és a tudatosság: Márkusné Vörös Hajnalka, a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület elnöke

ÖRSI ÁGNES

Ahhoz, hogy mikroközösségünkbe erős gyökerekkel kapaszkodva munkálkodhassunk a jövőn, az kell, hogy a múltat is ismerjük. Hivatásos és amatőr történészek örömmel végzett, fáradhatatlan munkájának köszönhetően bőven van forrás amiből meríthet, aki szeretne. Az ismeretek ilyen gyűjteménye például a 24. évfolyamát számláló *Veszprémi Szemle*, és a települési, kistérségi helytörténeti kiadványok. A honismereti munka elismert művelői között – ha lenne ilyen –, dobogós helyre kerülhetne Márkusné Vörös Hajnalka főlevéltáros, a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület elnöke.

– *Születésed révén veszprémi vagy. Melyek azok a kulturális, etikai és erkölcsi örökségmótvumok, amelyeket szüleidtől és a városodtól, a „hely szellemétől” kaptál?*

Szüleim a háború után költöztek a városba, mindkettőjüket megpróbálták az 50-es évek. Édesapám Mencshelyről került Veszprémbe, ahol kiváló iparosmesterekénél tanult, központi fűtés-, víz- és gázszerelő mester lett, tele újító ötlettel és szándékkal. Nem volt hajlandó feladni a függetlenségét, maszekként dolgozott minden nehézség ellenére, de így is hívták a párház építéséhez, részt vett a kórház

Szüleimmel Sterit József fényképész mester műtermében készült fényképen 1965-ben

*Sághegyi szüreten szüleimmel
1967 őszén*

igaz volt ez az utcánkra, a déli víztároló-gátra vagy a színházkertre, tágabb és szűkebb környezetemre, ahol felnőttem.

– Itt jártál általános iskolába. Ezeknek az éveknek az emlékei, a megélt tapasztalataid, az ekkor megszerzett tudásod hogyan építették a további tanulmányaidat? Ez alapozó volt számodra, vagy már ekkor megláttad benne a szakmai és személyes jövődet?

*Az Ének-Zenei Általános Iskola első osztálya 1968 őszén, éppen szolmizálunk a szeretett Kütü nénivel
(Balogh Elemérné Rohonyi Katalin)*

bővítésében, állami és magánerős építkezéseken. Ő akkor is megszólítható volt, ha a gyermekkórház kazánja éjjel romlott el, vagy az óvoda hétvégén elfagyott vízvezetékét a hétfői nyitásra kellett kijavítani. Erős szociális érzéssel, jó szívvel, de kemény és konok természettel is megáldott/megterhelt ember volt.

Édesanyám Egeraljáról, a Marcal-mentéről került a városba, mert szüleit kulákként kilakoltatták a Ság-hegyre (gyerekként ott töltöttük a legszebb nyarainkat), és a húgával együtt Veszprémben találtak munkahelyet. A Pápai Református Nőnevelőben még arról ábrándozott, hogy kertész lesz, de végül a veszprémi gyermekkórházban talált magának hivatást és befogadó közösséget. Gyerekkorom második otthona a kórház rózsakertje és a szép épület volt, ahol láthatatlan szemek és kezek figyeltek ránk, ahogy

Utólag belegondolva sem volt ez határozott irányba tartó pálya- és jövőépítés. A családkunk zeneszeretetének megfelelően íratlak be a szüleim engem is az ének-zenei általánosba, ahol alsó- és felső tagozatban is jó közösségünk volt, ma is testvéri szeretet fűz akkori osztálytársaimhoz, és hálával emlékszem pedagógusainkra, akiknek a ze-

nei anyanyelv elsajátítását köszönhetjük. Zongorázni is szerettem, nem is ment rosszul, mégsem a zenei pálya lett a folytatás. Szüleim végtelen bizalmának köszönhetően tizennégy évesen Budapestre kerültem a képző- és iparművészeti iskolába, a Török Pál utcába. A teljes szemléletváltás, a nagy szabadság, a hirtelen kinyílt világ akkor is eltérő utakra vihetett volna egy tinit, de nekem szerencsém volt, megtanultam élni a lehetőségekkel. Megtanultam megállni a saját lábamon, szélesedett a látóköröm, és a korosztályom ígéretes tehetségeivel a legkülönbözőbb műfajokban hozott össze a véletlen. Néhányukkal a zenei tanulmányokat folytattuk együtt, mások hozzám hasonlóan az Országos Széchényi Könyvtárba jártak tanulni, előadásokon, kiállításokon is összefutottunk. A kisképzőben festő-textil szakra jártam, de komplex képzést kaptunk, beleértve a művészettörténeti és a népművészeti oktatást is.

Hajni a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskolában – fényképvariációk, készítette az osztálytárs Szilágyi Lenke fotóművész

– Tehát a zene mellé bekerült a képbe a társadalmi érzékenység, a művészi pálya, esetleg az oktatás, a kutatás. Ezekből milyen cél kristályosodott ki az egyetemi felvételi idejére? Hova jelentkezettél?

Nem művészeti irányba indultam, hanem a bölcsészkarra jelentkeztem, ahova fél pont híján maximális pontszámmal jutottam be a néprajz-történelem szakra. Csodálatos éveket élhettünk meg; nagyon jó évfolyamunk volt, jó közösség, többek között az ország minden részéből, meg a határon túlról is oda gyűjtötték az összes, szerzetesi iskolából felvett tanulót. Eötvös-kollégisták voltunk, s olyan tanárok taníthattak bennünket, akiket az egyetemen még nem engedtek katedrára (Benda Kálmán, Benda Gyula, M. Kiss Sándor). Egyetemi éveim alatt sem szakadt meg a kapcsolat Veszprém megyével. S. dr. Lackovits Emőke hívására részt vettem a Bakonyban és a Balaton-felvidéken folyó kutatásokban.

Nyelvi est az Eötvös Kollégiumban 1985.

Az Eötvös Kollégium könyvtárában 1985.

1984-től a Káli-medencét, majd 1986-tól a Somló környékét vizsgáló kutatócsoportnak lehettem a tagja.

A mi generációnk betöltötte azt a Kodály, vagy Klebelsberg által megfogalmazott célt, hogy a fiatalok magasan képzett, elhivatott tanárokként térjenek vissza a szülőhelyükre, ahol a vidéki értelmiség élesztői lehettek.

Érdekes, átalakuló időszak volt 1988, amikor férjemmel, Márkus Csabával együtt végeztünk. Nem volt zsákbamacska, mindenhova együtt mentünk, ötödévre már jól ismertük egymást. Ez az elköteleződés időszaka volt, talán tíz pár is házasságot kötött az évfolyamból, és ami nagyon fontos: azóta is együtt vannak, legalább három gyermekkel. Nagy kérdés volt, hol telepedjünk le? Csaba soproni, engem ide húzott a

szívem, de Sopron akkoriban, a rendszerváltás idején, határsávban lévő zárt terület volt, Veszprém meg jóval közelebb van Budapesthez és a Balatonhoz, s végül Veszprémet választottuk. A múzeumban nem volt üres státusz, én meg levéltári forrásokat elemezve írtam a szakdolgozatomat (Alsóörs nemesi közbirtokossága), ezért kézenfekvő volt, hogy a megyei levéltárba jelentkezsem, ahova fel is vettem.

A társadalom legjobb ismerői a levéltárosok, hiszen a való élet minden területével foglalkozniuk kell. Csodálatos, felelősségteljes munka ez, mert a jelenben folyamatosan képződő dokumentumokból nem mindegy, mit ítél fontosnak és történeti értékűnek a gyűjtőterületi munkával megbízott levéltáros. Fontos döntések születnek az önkormányzati, a szakigazgatási szervek, vagy akár a családok iratselejtezéseikor, mert közöttük vannak azok, amelyek a jövő számára a múlt emlékei lesznek. A levéltáros döntésén is múlik, hogy mi marad meg rólunk a jövő számára. Ma is szeretem a kutató- és ügyfélszol-

gálati, a gyűjtőterületi, rendezési és tudományos munkát, valamennyi érdekes, izgalmas feladat.

– Mint másoknál, a te életedben is jelentős fordulópont volt a házasság, és fontos időszak a gyermekeid születése. Milyen érzésekkel gondolsz vissza ezekre az évekre?

Egymás után, gyorsan születtek a gyerekeink: Julcsi 89-ben, Eszter 91-ben, Ági pedig 93-ban – összesen hét évig voltam velük otthon. Közben Csabával olvastunk egy hirdetést, hogy Alsóörsön német anyanyelvű óvodát szervez egy német-magyar házaspár. Csatlakoztunk hozzájuk, de közben ők visszamentek Németországba, így a városszéli, négygenerációs családi házunkba költöztettük az óvodát – létrehoztuk a Babszem Jankó Alapítványt. M. Pálfi Lívia tanár, újságíró „Kasper Theater” című pedagógiai munkája alapján vegyes korcsoportban tizenkét kisgyermek tanult játszva németül. Ma is kapcsolatban vagyunk azzal a 25–30 családdal, akikkel akkor barátságba kerültünk. Tőlük tudjuk, hogy minden gyermek jól megtanulta a nyelvet, és többen közülük kiváló zenészek lettek. Lívia munkája és az oviban készült videók ma is a Klett Kiadó bemutató anyaga. Átadtam hozzá az akkor készített felvételeimet, és minden tárgyi eszközt is átvittünk az Egry úti óvodába, ahol a Babszem Jankó Alapítvány (1992–1997) megszűnte óta is működik a program. A kiváló alkotó és zseniális óvónő munkáját segítve, a háttérfeladatokat a takarítástól, a főzésen és a kertészkedésen, a szülőkkel és a hivatalokkal való tárgyaláson át a videófelvetelek készítéséig én és a családom – férjem és a szüleim – végeztük, ilyen szempontból

A Babszem Jankó Alapítvány kis közössége (az ovisok, az óvónők és a szüleim) és a képet készítő Hajni

is gyarapító időszakot jelentettek az akkori évek. Ráadásul áttanulmányozhatam a magyar óvodapedagógia minden szegmensét, és azt mondhatom, hogy módszertanában, tematikájában valami csodálatos! Összességében azt hiszem, mi kaptunk többet a gyerekektől.

– Szeretném, ha feleségként, családanyaként néhány mondatban szólnál a férjedről, a gyermekeidről, a munkájukról!

Férjem, Márkus Csaba, kiváló, elhivatott pedagógus, a Lovassy László Gimnázium német szakos tanára. Harminc éves gyakorlat után is minden órájára felkészül, új módszereket próbál ki és friss, naprakész szövegeket, témákat keres, amellyel megszólalásra és véleménynyilvánításra igyekszik készíteni a fiatalokat. Elveihez és hitéhez mélyen ragaszkodó, elfogadó, toleráns, figyelmes ember, igazi társ örömben és gondban.

Gyermekeink már felnőttek, önálló családdal, hivatással. Júlia kicsi korától kezdve zenésznak készült, már kislányként gyönyörűen hegedült. A Zeneakadémia elvégzése után az Anima Musicae Kamarazenekar tagjaként szívesen kamarázott, tanított, majd kisfia születése után választania kellett a sok tevékenység közül. Jelenleg az Alba Regia Szimfonikus Zenekar tagjaként egy fejlődő, építkező együttes munkáját segíti. Eszter lányunk az orvosi hivatást választotta. Intenzív-aneszteziológusként dolgozik, sok tapasztalatot gyűjtve a Covid embert próbáló időszakában. Sajnos, a sok munka mellett már nem lovagolhat, és a zongorázásra sincs ideje, korábbi kedves elfoglaltságai közül csak a futás maradt meg. Legfiatalabb lányunk, Ágnes, sokáig nyitva hagyta magának a választás lehetőségét. Gyorsan és jól tanul, ír, ápolja emberi kapcsolatait. Végül ő is a zene mellett döntött, hála kiváló tanárainak, kitűnő csellista lett.

– Térjünk vissza a Veszprém Megyei Levéltárba, ahol 1988-ban kezdtél el dolgozni. Milyen feladataid voltak, és ezeket milyen munkakörökben láttad el? Melyek voltak számodra a sikeresen megvalósított levéltári és/vagy külső munkák?

A levéltári munkám első éveiben meg kellett szereznem a mindennapi levéltárosi munka által megkövetelt jártasságot, helyismeretet. Ebben nagyon sokat segítettek munkatársaim, Madarász Lajos igazgató nagy tárgyi ismeretével és átlátó képességével, Somfai Balázs igazgató-helyettes minden részletre kiterjedő alaposágával, de a legtöbbet Dobi Marianna levéltáros, akihez bármilyen levéltári problémával, elméleti vagy gyakorlati kérdéssel fordulhattunk. Magas szakmai követelményrendszert és igényességet követeltek meg tőlünk és adtak át számunkra, amit ezúttal is köszönök.

Végeztem rendezési és selejtezési munkát is. Nagy kihívás volt, amikor alig fél éves szakmai gyakorlattal megbíztak a családi levéltárak és gyűjtemények rendezésével. A levéltárunkban lévő gazdag családi anyag (benne többek között

*A Veszprém Megyei Levéltár költöztetése a Várból
a Jutasi Altisztképző épületébe 2005.*

a berhidai Boronkay, a balatonfüredi Brázay, az alsóörsi Mórocza, a pápai Kluge családok, valamint az Esterházy, Erdődy és Zichy családok birtokigazgatási iratai), valamint a személyek fondjainak rendezése minden levéltár-elméleti és gyakorlati problémát felvetett, amivel a rendezési munka során találkozni lehet. Nagyon tanulságos volt a veszprémi Bakonyi Múzeumtól átvett történelmi irategyűjtemény darabszintű rendezése, amelyet Hudi Józseffel együtt végeztünk. De rendeztem XX. századi iratanyagot is, többek között a községek földnyilvántartási irataiból, a Bakonybéli Szociális Otthon vagy a TIT Veszprém Megyei Szervezetének irategyűjtését.

Megtanultam az ügyintézés és az ügyiratszerkesztés fogásait. A levéltári ügyintézés szinte valamennyi típusát végeztem, de leggyakrabban a nemesség- és a családtörténeti kutatással foglalkozó megkereséseket szignálták ki a nevemre.

Véleményeztem iratkezelési szabályzatokat, részt vettem iratselejtezések ellenőrzésében és iratátvételekben, belső raktárrendezési munkákban. Különösen sok tapasztalatot hozó, szép munka volt a Levéltár 2005. évi átköltöztetését megelőző – az egész levéltári anyagot érintő – fondrevíziós munka, amely során kézbe vettük, ellenőriztük, majd először elméletileg, utóbb gyakorlatilag is egyesítettük a helyhiány miatt széttagolt, a levéltár akkor öt telephelyén és épületében lévő irategyűjtéseket, a teljes levéltári állományt.

A munkaviszonyom kezdete óta részt vettem a kutatószolgálat munkájában. Az elmúlt harminc esztendő alatt ezen a területen történt a legnagyobb változás. A kezdetben évi 300 fős kutatói forgalom a 2010-es évekre ötszörösére nőtt, és megváltoztak a levéltári szolgáltatások iránti igények. Míg korábban a helytörténeti, honismereti kutatók alkották a látogatók többségét, jelenleg az ország

egész területéről érkező egyetemi-főiskolai hallgatók, oktatók, közgyűjtemények hivatásos kutatói kerültek többségbe. Kutatási elképzeléseik (melyek szakmai és módszertani előkészítettsége nagyon különböző szintű), nagy feladatot

Veszprém megyei levéltárosok a pozsonyi Nemzeti Levéltárban 2006.

A pozsonyi kutatás eredménye, a nemzetközi konferencia tanulmányainak és a feltárt forrásoknak kötetben megjelent összefoglalása, 2013.

jelentenek, és felkészültséget követelnek meg a kutatószolgálatban résztvevő munkatársaktól.

Folytattuk azt a forráspótló munkát, amelyet dr. Takáts Endre és Madarász Lajos igazgatók indítottak el. Ma már a kutatók rendelkezésére áll az összes felekezeti anyakönyv (katolikus, református, evangélikus, izraelita) mikrofilm- és digitális másolata. Jakab Rékával közösen közel 10 évig jártunk ki Pozsonyba, hogy a Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött Veszprém megyei vonatkozású – elsősorban az Esterházy család cseszneki uradalmát érintő – iratanyagok feltárásán és mikrofilmeztetésén dolgozzunk. Hálás vagyok, hogy részt vehettem a reformáció Veszprém megyei történetének és a magyarországi cigányság forrásainak feltárásában. Valamennyi írott és online formában is hozzáférhető és segíti a további kutatást.

Az évek során bevontak a levéltár közművelődési munkájába is. Nagy az igény egy-egy korszak forrásait bemutató levéltári órák tartására, amelyet szívesen végzek. A levéltárban tartottam foglalkozást iskolás és nyugdíjas csoportoknak, a Veszprém megyei németiség

történetét bemutató előadásokat a városlődi nemzetiségi táborban (1994 óta) és német nemzetiségi összejöveleteken. Dr. Mohay Tamás tanszékvezető hívására szemináriumot tartottam Budapesten az ELTE Néprajz Tanszékén „Bevezetés a levéltári kutatás módszertanába” címmel, és hasonló témában a Gazdaságtörténeti Tanszéken. 2003-tól 2008-ig a kutató- és ügyfélszolgálati munkáért felelős osztályvezetőként volt lehetőségem a kutatószolgálat szolgáltatásainak és munkájának alakítására. 2008-tól 2018-ig a levéltár igazgató-helyetteseként igyekeztem a levéltár szakmai dolgozóinak belső munkáját segítve irányítani, és az intézmény nyitását, munkánk ismertségét és jobb elismeréséért szolgálni.

– *Kérlek, ismertesd meg az olvasókat azokkal a jelentősebb munkáiddal, amelyek hazai és nemzetközi vonatkozásban magadnak és a munkahelyednek is sikeresnek bizonyultak!*

A sokrétű és változatos levéltári munkán belül lehetőséget kaptam önálló kutatásra és publikálásra is. Közreműködhettem a Veszprém Megyei Levéltár kiadványaiban 1996-ban megjelent „Alsóörs története” című kötetben, majd a „Száz magyar falu könyvesháza” sorozatban Somlóvásárhely, valamint – Boross István munkatársammal együtt –, Dudar falu történetét és néprajzát dolgoztuk fel. Foglalkoztam a Veszprém megyei németek történeti és néprajzi kultúrkinccsei feltáráásával, Nagyesztergár településtörténetével, a Veszprém megyei német kálváriákkal, Márkó néphagyományaival, a Veszprém megyei németek be- és kitelepítésének történetével. A Veszprém Megyei Német Önkormányzat kérésére irányítottam a német nemzetiségi települések regiszterének szakmai

Levéltári foglalkozás diákoknak, 2014.

*Reformációs online vetélkedő értékelése
Nagy Balázs Vince levéltáros kollégával, 2014.*

munkáját (www.schwaben.hu). Részt vettem és veszek az MTA Kisebbségkutató Intézetének (OTKA) kutatásaiban: a magyarországi német szervezetek helyi és regionális szintű aktivitása 1924 és 1945 között (témavezetője Eiler Ferenc, 2015–2016.) és németek Magyarországon 1950–1990 (témavezetője Tóth Ágnes, 2015–2016). Ezekon kívül kedves kutatási területem Veszprém megye XVIII. századi társadalomtörténete, benne a megye újranevesedésének, belső migrációjának, a nemesség alsó- és középrétege mentalitásának kutatása.

Fontos feladatomnak tartom a Veszprém megyei helytörténeti munkák folyamatos figyelemmel kísérését, a helytörténeti kutatók munkájának segítését, munkájuk lektorálását. 2005–2010 között részt vettem a megye településeinek történeti feldolgozásában, közreműködtem Kosáry Domokos történeti bibliográfiájának megyei és városi levéltárakat bemutató részének munkálataiban, valamint 2010-ben az Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas an der Ludwig-Maximilians-Universität, München – MTA Etnikai Nemzeti Kisebbségkutató Intézet által koordinált, a magyarországi németek történetének levéltári forrásait 1670–1950 között bemutató kötet összeállításában.

– Volt-e, van-e ezek között olyan, ami máig veled van, foglalkozol vele, dolgozol rajta?

Igen, a Veszprémi Kaleidoszkóp-sorozat. RácZ Kati, a Hétdomb Egyesület vezetője keresett meg azzal az ötlettel, hogy gyűjtsünk emlékeket a régi Cserhátról. A Veszprém Megyei Levéltárral közösen 2011-ben indítottuk el a projektet. A város lakossága birtokában fellelhető, olyan 1970 előtt készült családi fényképeket vártunk, amelyek jellegzetes veszprémi házakat, közterületek, mint háterek előtt készült, a korszak és Veszprém szempontjából nevezetes eseményt örökítenek meg. Arra törekedtünk, hogy Veszprém személyes oldalát, mikrotörténelmét felkutatva bemutassuk és visszajuttassuk a városban élők számára. A kinyomtatott képek azóta számtalan helyen megfordultak, kiállították szabad téren, iskolák (Vetési Albert Gimnázium, Csermák Antal Zeneiskola) belső tereiben, könyvtárban, a Veszprémi Petőfi Színházban. Beszélgetéseket és anketókat rendeztünk a képek megismertetése, minél pontosabb beazonosítása érdekében. A beszkenelt képek az MNL Veszprém Megyei Levéltár gyűjteményébe kerültek, ahol a képekhez tartozó információkat (a tulajdonos adatai, a kép készítője, helye, a képen látható személyek, események beazonosítása) és emlékeket, amelyeket a képtulajdonos megosztott velünk írásban, és ezt hangfelvételen is rögzítettük. A Veszprémi Kaleidoszkóp anyagának őrzőjeként és gondozójaként a Veszprém Megyei Levéltár tovább folytatta a gyűjtést, fogadta az érdeklődőket. Ma már közel 17 000 képet digitalizáltunk és rögzítettük az adataikat. Erre az izgalmas gyűjteményre és a levéltárak forrásaira épül a Veszprémi Kaleidoszkóp könyvsorozat, amely

rendhagyó útikönyvként házról házra haladva mutatja be Veszprém városrészei történetét, kialakult utca- és telekszerkezetét, benne a családok életét. Hálával tudom megköszönni azt az önzetlen segítséget, amit a veszprémi családoktól és közgyűjteményektől kapunk a munkánkhoz, és szeretném itt is megköszönni közvetlen munkatársaim segítségét, különösen Bontó Lászlónak, hogy a többéves munkát az adatgyűjtéstől az interjúk készítésén át a családi iratok és a több ezer fotó archiválásáig, a könyv aprólékos szerkesztési munkájáig kitartó munkatárs volt. Jelenleg az ötödik – a Dózsavárosról szóló – kötet anyaggyűjtésén és szerkesztésén dolgozunk.

Szintén még 2011-ben indultak a „Veszprémi Történelmi Szalon” című beszélgetések azzal a koncepcióval, hogy régi veszprémi témákban hiteles személyiségeket szólaltassunk meg. 2018-ig tartott a sorozat, sok érdekes témát érintettünk,

*A Veszprémi Történelmi Szalon kertekről szóló beszélgetése
a Petőfi Színházban, 2015.*

amiket kivittünk a városba is. A nyolc év alatt 17 alkalommal vártuk az érdeklődőket; általában 80–100 fős hallgatóság volt kíváncsi a beszélgetésekre. Mellékággként készültek el a „Múltbatekintő” kisfilmek, amelyekből 64 darabot készítettünk, és egyenként több ezres nézettségűek. (Folytatódott, folytatódik a téma a Múltbatekintő sétákkal, szintén nagy lakossági érdeklődéssel. – a szerk.)

– Sok közéleti feladatot vállalsz a munkahelyeden kívül: kiállítást szervezel, könyvbemutatókat, megnyitokat, előadásokat tartasz, programokat, pályázatokat írsz – hogy csak néhányat soroljunk fel. Mi a titkod, hogy ezekkel együtt is sikerült megőriznetek a család – munkahely – közélet harmóniát?

A Márkus lányok 2012. A képet Márkus Csaba készítette

Nagyon érzékeny egyensúly ez, amit nem mindig sikerül megtartani. Amikor kicsik voltak a gyermekeink, én csak rájuk figyeltem, nem végeztem tudományos munkát, nem kezdtem el a doktori iskolát. Visszatérve a munkahelyre és látva a kortársaim szakmai eredményeit, el is keseredtem, de a férjem megvigasztalt: „Lehet, hogy ezalatt az időszak alatt nem készültek tudományos tanulmányaid, de van három szép és egészséges lelkű gyermekünk, akikkel sokkal többet nyer a világ”. Most, hogy kirepültek, több idő marad, vagy pontosabban, több időt szánok a szakmai és közéleti feladatokra, de sokszor felmerül bennem a kérdés most is,

*Márkus Csaba és felesége
Vörös Hajnalka 2020.*

Bővül a Márkus család 2022.

hogy biztosan jó úton járok-e, ezek a legfontosabb számomra rendelt feladatok? Ezekkel a kérdésekkel nap mint nap meg kell küzdenem.

– *Előre haladva az időben, megtalált egy újabb tisztség: 1994-ben a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottságában a Történettudományi Szakbizottság titkára lettél. Milyen feladatokat láttál el és milyen eredménnyel?*

1994-től a Néprajzi Munkabizottság, majd 2003 óta a Történettudományi Szakbizottság titkáráként dolgozom. Munkánk célja a Közép- és Észak-Dunántúli Régióban (Zala, Vas, Veszprém, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom megyékben) tevékenykedő kutatók és a történettudományhoz kapcsolódó (ipartörténet, régészet, könyvtár- és magyarságtudomány, településtörténet) szakterületen dolgozó szakemberek összefogása, a régióban folyó kutatások számbavétele, figyelemmel kísérése, továbbá ezek folyamatos bemutatása.

A Néprajzi Munkabizottság keretében két kutatási programot koordinálunk, az egyik a népi vallásosság egyik sajátos területét érintő „Szabadban álló szakrális emlékek kutatása régióinkban” témájú kutatási programot, a másik a „Jankó János nyomában – Balaton az ezredfordulón” című kutatás, amelynek irányítását Schleicher Veronika végezte, ebből készült a kiváló doktori disszertációja is.

A Történettudományi Szakbizottság munkáján belül egyik legfontosabb feladatomban tartom segíteni azt, hogy a határon túl működő magyar tudományos műhelyek és intézmények bemutathassák és a hazai tudományos közvélemény elé tárhassák a szakmai munkájukat, publikációs tevékenységüket. 2003 óta hat tudományos műhely mutatkozott be Veszprémben: a Székely Nemzeti Múzeum, a komáromi Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja, a Vágsellyei Állami Levéltár, a Pázmány Péter Tudományos Társaság Vágsellyéről, és a Fórum Kisebbségkutató Intézet somorjai könyvtára és levéltára, a Bibliotheca Hungarica.

– *Jelentős külföldi szakmai-tudományos kapcsolatokat alakítottál ki, elsősorban szlovákiai levéltárakkal, ezek munkatársaival. Milyen eredményekkel járt az együttműködés?*

Egy levéltárban szereshető sok-sok tapasztalattal meg lehet alapozni a szakmai tudást, a kapcsolatokat, főleg, ha hozzátesszük, hogy ebben a munkában nem állhatunk meg a mai államhatároknál. A 2000-es években jól érzékelhettük ezt. A levéltárnak és a közösségnek nagyon fontos az Esterházy-kutatás. Két család érinti Veszprémet: a pápai (Pápa, Devecser, Ugod), az ifjabb fraknoi ág, meg a cseszneki grófi ág, ami területileg a pápainál is nagyobb. Hozzá tartozik az Öreg-Bakony, Csesznek, Réde, Bakonyoszlop környéke, és minderről az irattanyag nem Magyarországon van, hanem Pozsonyban. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával Jakab Réka kollégámmal tíz évig jártunk Pozsonyba, hogy

A Veszprémi Könyvnapon Pákozdi Szilvia munkatársammal együtt kínáljuk a Könyvtár, Levéltár és a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület kiadványait, 2019.

mindezt feldolgozzuk, hazahozzuk. Sokat segítettek ebben az ottani kollégák, Novák Veronika, Sztresnyák Gábor, és a ma már a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbségéért felelős kormánybiztosaként dolgozó Bukovszky László. Nekik volt kapcsolatuk a csallóközi ággal, és mivel Fejér megyében is voltak Esterházy-birtokok, régiós kutatásokat is végezhattünk. Egészen elképesztő szakmai hozadéka volt ennek az együttműködésnek.

– Ha mindezek nem töltötték volna ki eléggé az idődet, közéleti és szakmai szempontból is fontos, újabb szerepet vállaltál: 2018-ban a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület tagjai a 17 év után leköszönő elnök, Bándi László utódául választottak. Milyen konkrét tervekkel kezdted meg itt a munkát, és az eltelt néhány év alatt miket sikerült megvalósítani?

A Veszprém Megyei Honismereti Egyesület valójában ernyőszervezet, 40–50 településről 100–150 szervezet és ember tagságát jelenti. Hírlevelek formájában folyamatos információáramlás van közöttünk, tudunk a programokról, a pályázatokról, és már kialakultak olyan rendezvénycsoportok, amelyek minden embert érintenek.

A családkutatóknak a levéltárban havonként szervezünk családtörténeti műhelybeszélgetéseket. Nagy érdeklődés kíséri a Múltbatekintő sétákat is, amelyeket nem csak Veszprémben szervezünk, hanem Tapolcán, Ajkán, Várpalotán, Balatonalmádiban, Balatonfüreden is. Rendszeresen egyeztetünk, tudunk egymásról. A fiatalok felé forduló programunk a Barangoló. Ennek keretében szerveztünk például I. világháborús vetélkedőt, főleg középiskolásoknak. Legutóbbi, fiataloknak szóló rendezvénysorozatunk a Placo-napok voltak; a hajdan

volt Thetys-tengerrel és állatvilágával, a Kavicsfogú álteknőssel, a Halagúttal – ez is sikeres programnak bizonyult.

Azért, hogy tudjunk egymásról, és a híreket a nagyközönséggel is meg tudjuk osztani, indítottuk el a Tájházalást, majd a Cserhádi Könyvszalont. Előbbit azért, hogy a Veszprém megyében működő tájházak és közösségeik évente két alkalommal egymást meglátogatva tudjanak információt cserélni, tanulni egymástól, és mivel ilyenkor szakemberek előadására is sor kerül, az érdeklődők némi kitekintést is kapjanak. A kistérségi munka kommunikációjában segít a Cserhádi Könyvszalont. 2019-től minden hónap utolsó hétfőjén Veszprémben, a Kölcsey Ferenc Könyvesboltban gyűlünk össze, hogy egy-egy kistérség, vagy például vallási közösség életével tudjunk megismerkedni a helytörténeti kiadványaikon keresztül.

– Két éve dolgozol a Veszprém-Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa programban projektfejlesztési tanácsadóként. Milyen feladatokat jelent ez számodra?

A feladatom nagyon érdekes, mert a helyi és régiós helytörténethez kapcsolódó projektek előkészítésében, megvalósításában, a helyi, régiós civil és szakmai kezdeményezések továbbfejlesztésében, a beérkező pályázatok elbírálásában, a nemzetiségekkel való kapcsolattartásban kapok feladatokat. Ez nagyon változatos munkát jelent, hogy csak néhány területet említsek: a Privát Veszprém program keretében sikerült egy izgalmas Cholnoky-projektet megfogalmazni, amelynek megvalósításában több helyi intézmény, és többek között a Veszprém

Cholnoky-díjat adja át Porga Gyula polgármester, 2015.

A CE+ - Cultural Educators in the Digital Era Erasmus+ program keretében, 2022. május 18-22. között Veszprémben járt nemzetközi kreatív csapat a KultúrAktív Egyesület, a DEMO Egyesület és a Veszprém megyei Honismereti Egyesület tagjaival.

Megyei Honismereti Egyesület is közreműködik. Részt veszek a Várbörtön Múzeum tartalomfejlesztésében olyan kiváló szakemberekkel együtt dolgozva, mint Can Togay, az Európa Kulturális Fővárosa művészeti főtanácsadója és Orlay Balázs dizájnner, a MOME tanára és Horváth Szilvia projektmenedzser. A veszprémi városrészi egyesületekkel történt közel egyéves egyeztető munka után 2022 májusára elkészültek az újonnan tervezett zászlók és címerek, most

*Hajni a 2022-es Gizella-napokon a városi zászlók tervezésének folyamatáról mesél.
Fotó: Toroczka Csaba*

a közös programok megvalósításán dolgozunk. Készülnek kisfilmek a veszprémi utcakép és infrastrukturális fejlesztésekben érintett házak és épületek történetéről, terepi kutatómunka szakértői munkáját bízták rám a „Semmi különös” négy partnertelepülést (Bakonynánát, Borzavárt, Jásdot és Nagyesztergárt) érintő társadalmi innovációs mintaprojektben. Fiatal, tehetséges, elhivatott csapat vesz körül, sokat tanulok tőlük.

– Júliusban Veszprémben lesz a Honismereti Szövetség országos akadémia-ja. Mivel jár ez a megyei egyesület számára, és mit fog jelenteni neked?

A Honismereti Szövetség legnagyobb éves rendezvénye az országos Honismereti Akadémia, melyet idén július 3–8 között Veszprémben rendezünk meg. Témája az Aranybulla 800. évfordulója alkalmából az Árpád-kor lesz. Az ötnapos konferencián a korszak legjobb ismerői, kutatói adnak majd elő, és három tanulmányi kirándulást is szervezünk. Közvetlenül a konferencia előtt mindig megjelenik országos folyóiratunk, a *Honismeret*, amely elsősorban Veszprém megye és megyeszékhelyének értékeivel, helytörténetével foglalkozik. Nagy érdeklődésre (150–200 résztvevőre) számítunk, szeretnénk tartalmas, emlékezetes tanácskozást, szakmai összejövetelt szervezni.

– Köszönöm a beszélgetést, és ha végül kérhetnék még valamit, legyél szíves felsorolni az általad írt/szerkesztett kiadványok főbb adatait!

Az interjút készítette:
ÖRSI ÁGNES

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- Kálváriák a Bakonyban és a Balaton-felvidéken* In. Cseri Miklós, S. Lackovits Emőke (szerk.): A Balaton-felvidék népi építészete. Szentendre-Veszprém, 1997. 245–277. (tanulmány)
- Dudar* (Boross Istvánnal együtt) Budapest, 2001. 226. pp. (Száz magyar falu könyvesháza) http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Dudar/index.htm
- Somlóvásárhely*. Budapest, 2002. 225. pp. (Száz magyar falu könyvesháza) http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Somlovasarhely/index.htm
- Nagyesztergár településnéprajza, hagyományos gazdálkodása*. In: Nagyesztergár a XVIII. századig. Nagyesztergár 2003. 55–89. (tanulmány)
- Településtörténeti monográfiák Veszprém megyében 1990–2002*. In: Acta Papensia III (2003) 1–2. 127–147.
- Nagyesztergár társadalomnéprajza*. Nagyesztergár, 2005. 167 pp.
- A barnagi kálvária. / Der Kreuzweg von Barnag*. Fordítás, szerkesztés: Szilágyi Anikó. Veszprém, 2005. 51 pp.
- Protestáns prédikátorok és tanítók életkörülményei és gazdasági viszonyai az 1670-es években Pápa és Veszprém környékén. (A magyarországi protestáns prédikátorok ellen 1674-ben indított per Veszprém megyei tanúkihallgatási jegyzőkönyveinek tanulságai.)* In. S. Lackovits Emőke, Mészáros Veronika (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Veszprém, 2004. 69–83. (tanulmány)

- Háztörténetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői. Konferencia Veszprémben 2004. október 14–15. Veszprém, 2006. 356 pp. (szerkesztés Mészáros Veronikával együtt)
- A pálosok szerepe a pápai kálvária építésében, a hitélet megújításában. In: Sarbak Gábor (szerk.): Decus solitudinis. Pálos évszázadok. Rendtörténeti konferenciák 4/1. Piliscsaba, 2007. 670–686.
- Veszprém vármegye levéltárának forrásai és irodalma. (Somfai Balázssal) In: Kosáry Domokos (szerk.): Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész 3. Megyei levéltárak és forrásközlések. Budapest, 2008. 572–578. (levéltár-ismertetés, adatközlés)
- Családtörténeti kutatás határon innen és túl. A Veszprém Megyei Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottságának Történeti Szakbizottsága által rendezett nemzetközi konferencia (2007. május 11.) előadásai. Veszprém, 2009. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 20. (szerkesztése)
- A Veszprém megyei németek történetének levéltári forrásai. In: Apró Erzsébet–Tóth Ágnes (szerk.), A magyarországi németek történetének levéltári forrásai 1670–1950. Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas an der Ludwig-Maximilians-Universität, München – MTA Etnikai/nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2010. 930–1025.
- Márkó néphagyományai. Veszprém, 2010. 296. pp. (szerkesztés)
- A veszprémi székesegyház eltűnt képeinek nyomában. In: Fenyvesi Ottó (szerk.) Veszprém Kalendárium 2011. Veszprém, 2010. 134–145.
- Deutsche Wurzeln im Komitat Veszprém – Német gyökerek Veszprém megyében. A Veszprém megyei német nemzetiségi települések regisztere (szerkesztés, források összeállítása, települések anyagának összeállítása) http://www.schwaben.hu/page_contents/site_main.php?id_page=1&dynamic_menu_name_menu=vertical&language=1
- Veszprém megyei kálváriák adatbázisa. (45 kálvária földrajzi elhelyezése, építés- és felújítás-története, leírása, szokások, irodalom, források, archív és jelenkori képek) <http://szalezianum.hu/szalezianum>
- Szabadtéri szakrális emlékek és a vallási élet kutatásának levéltári forrásai. In: Petrik Iván (szerk.): Helytörténeti tanulmányok (Válogatás a Pápai Levéltári Napok előadásaiból) A Pápai Levéltár kiadványai II. Pápa, 2011. 129–144.
http://www.mtaki.hu/docs/apro_toth_a_magyarorszagi_nemetek/apro_toth_magyarorszagi_nemetek_veszprem.pdf
- Céhládától az adatbázisig. Új utak és eredmények az ipartörténet kutatásában. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 26. 2012. 352.p. (szerkesztés és tanulmány)
- Az Esterházy család cseszneki ága. Források és tanulmányok az Esterházy család cseszneki ágának történetéhez I. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 28. 2012. 264.p. (szerkesztés és tanulmány)
- Az Erdődy család Vas és Veszprém megyei uradalmainak gazdálkodása a 19. század első felében In: Uradalmak térben és időben (Szerk: Borsy Judit Borbála) Az MNL Baranya Megyei Levéltárának Kiadványa Pécs, 2013. 147–158.
- Kényszerű migráció a Bakonyban és a Balaton-felvidéken. A lakóhelyüket elhagyni kényszerülő protestáns magyarok életlehetőségei a 18. században. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 8. (Szerk: Pilipkó Erzsébet) Veszprém, 2013. 298–322.

- Sage mir, wo unsere Wohnstätte wohl sein wird...* – *Organisierte, spontane und notgedrungene Migration im Bakonygebirge und auf dem Plattenseeoberland im 18. Jahrhundert.* In: *Wandel durch Migration*, Herausgegeben von Tünde Radek und Anikó Szilágyi-Kósa. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 39. Veszprém, 2016. 35–56.
- Veszprémből Veszprémbe III. Családtörténet két szövegben 1. Lechner László: Veszprémi vagyok? 2. Lechner Ágnes: Sziklára épített szülővárosom.* Kiadja: MNL VeML Veszprém, 2016. 184. és 217.p.
- A Balaton-mellék népességtörténetének vitatott kérdései.* In: „Alsóörs, ez az a hely...” Emlékkönyv Albrecht Sándornak nyolcvanötödik születésnapjára. Szerkesztette: Tölgyesi József. Veszprém, 2016. 125–149.
- Otthonok.* In, SÉD 26. VI. évf., 2020. 3. szám 6–9.
- Néptanítók hagyatékának gondozása.* In. Hatvan év a katedrán. Tanulmányok Tölgyesi József 80. születésnapjára. Veszprém, 2020. 149–159.
- Veszprém megye kincsestára 8. – A tihanyi kálvária alapítólevelei, 1928–1931.* In. https://mnl.gov.hu/mnl/veml/hirek/veszprem_megye_kincsestara_8_a_tihanyi_kalvaria_alapitolevelei_1928_1931
- A *Veszprémi Kaleidoszkóp* eddig megjelent 4 kötete: I. Cserhát 2013. 269.p. II. Vásárállás 2015. 368.p., III. Püspökkert 2015. 240.p., IV. Jeruzsálemhegy 2018. 368. p.

A Veszprémi Szemle olvasói, munkatársai nevében is további sikeres éveket kívánunk Márkusné Vörös Hajnalkának!

A „hetvenkedő” katona

Születésnap interjú Földesi Ferenc főszerkesztővel

SZABÓNÉ VÖRÖS GYÖRGYI

2022. június 7-én töltötte be 70. életévét a folyóirat főszerkesztője. Ezen a ke-
rek évforduló felett Fefe – ahogy közvetlenségével mindenki hívja –, elsőre el-
siklott volna, de barátai nem hagyták ennyiben. Eleinte szabódott, végül mégis
sikerült meggyőzni, hogy meséljen az életéről.

– *Úgy tudom, hogy gyermekkorod a Mohácsi-szigethez kötődik. Óslakosok vagytok
ott?*

Szélsőséges hasonlattal élve: „gyüttment” vagyok. Apai nagyszüleim köl-
töztek először Biharnagybajomból a szigetre, miután nagyapám – aki a Hor-
tobágyon volt juhász –, a mohácsi-szigeti püspöki uradalomban helyezkedett
el. Anyai nagyszüleim Csanádpalotáról vándoroltak ide, mert a kendergyárban
kapott munkát a nagyapám.

Én már a „szigeten” születtem és 14 éves koromig ott laktam. Bár már több,
mint fél évszázada nem Püspökpuszta az állandó lakóhelyem, még ma is úgy
érzem: HAZAMEGYEK. Nagyszüleim ott vannak eltemetve, szüleim ott kötöt-
tek házasságot. Ott kereszteltek meg engem, a feleségemet és a lányomat is.

Romhányi-parafrazissal élve: *Születtem Püspökpusztán, egy tanyán, ötvenkettő-
ben – az Ikek jegyében – Ratkó után!* Egy lakott településektől távol, kenderázta-
tó munkásoknak kialakított, akkor sártapasztású „lakások” egyikében laktunk.
Csak egy szoba volt, az úgynevezett priccsel.¹ Szüleim szegények voltak – és
ahogy említettem –, a munka hozta őket Biharból és Csongrád megyéből Bács
megyébe, annak is a legdélebbi szegletébe, Püspökpusztára. Ott a domb már
hegy, a látóhatár széles, mert a „rónák végtelenjét látom”, amit csak a távoli
Villányi-hegység szakít meg.

Nekünk, gyerekeknek, a sziget remek hely volt. Szabadidőnkben összeve-
rődöttünk az „egyívásúakkal”: nyáron fürödtünk, télen korcsolyáztunk a „Duná-
ban” – Ferenc-csatorna – vagy éppen a határt jártuk. Rengeteg felfedezni való

¹ kemény deszkaágy, szalmazsákkal

hely volt és van még ma is. Igaz, a koromnak megfelelő ház körüli munkákat el kellett végezni: vigyázni az állatokra, etetni, itatni őket és a kertben is volt teendő. Később már a helyi termelőségvetkezetben dolgoztam és a középiskola nyári szüneteiben megkerestem a kollégiumi díjamat is.

Az 1956-os évet külön meg kell említenem, bár közel négy évesen határozott emlékeim még nincsenek. Márciusban a tavaszi jeges ár mindenünket elvitt, ruhát, állatot, bútort. Szüleimnek semmi sem maradt, csak én meg a szegénységük, amit akkor, abban a helyzetben már tovább nem lehetett fokozni. Előző évben, 1955-ben elkezdtek építkezni Püspökpusztán, de a vertföldből addig elkészített falakat mindenestül letarolta a jeges árral együtt úszó jégtábla. Úgy emlékeznek rá a szüleim, hogy a „lakásunk” melletti Földvár-tó befagyott jegét az ár felemelte és meglódította. Ez a hatalmas, töredezett jégtábla vitt magával mindent, ami az útjába került: az épületeket, a kenderáztató telep gépházát, a szivattyút. Szerencsések voltak, mivel még felrakhatták a lórera² mindenüket, vele együtt engem is – igaz, nem sokat kellett pakolni –, és megindultak a lakott település, Püspökpuszta-Főmajor felé. A házakhoz közeledve a kocsikat vontató csacsi már jó tíz centi mélységű vízben gázolt, így azonnal Dávodra kellett menni. Ennek a gyors áradásnak – túl azon, hogy Dunafalvánál széles volt a gátszakadás –, oka lehetett még az is, hogy a Mohácsi-sziget nem csak nyugatról keletre, hanem északról délre is „lejt”.

Ezért 1956-ban kénytelenek voltunk beköltözni a magasán fekvő településre, Dávodra, egy ismerős családhoz, aki befogadott bennünket. A víz elvonulása után rohammunkával és az akkori honvédség katonái segítségével szüleim

*Az 1956 márciusi jeges ár Püspökpusztán.
A kép bal oldalán a volt általános iskolám, középen
a Ferenc-csatorna híd maradványa és a hidőrház teteje.*

felépítették a ma is meglévő házunkat. Átvészelve az árvíz okozta nehézségeket, családjunk lassan lábra kapott.

– Az iskola meghatározó egy gyermek életében. Milyen emlékeid vannak ebből az időszakból?

Az általános iskola 1–4. osztályát, össze-

² keskeny nyomtávú vasúti póre kocsi

vont tanulócsoporthban Püspökpusztán végeztem. Az iskolakezdet nehéz volt: azonnal vissza akartam iratkozni az óvodába, amit természetesen szüleim nem néztek jó szemmel. Végül megbarátkoztam vele. Mindenki szerette a tanítóinkat, Bugyáki Ernőné Marika nénit és Novák Józsefnét. Iskolánk a templom mellett volt, benne nagy vaskályhával, olajos padlóval. Azóta az épületet lebontották.

A felsőbb osztályokat már Dávodon fejeztem be. Ez minden nap jó néhány kilométeres gyaloglást jelentett oda és vissza, ekkor még nem volt iskolabusz. Ha nekünk, szigeti gyerekeknek, szerencsénk volt, akkor felvett az éppen arra járó és lovaskocsival vagy egy szánkóval közlekedő gazda. Általában csapatban mentünk. A találkozási pont a híd lábánál volt, ott bevártuk egymást és mentünk télen és nyáron, esőben és hóban, hidegben és melegben egyaránt, 2–3 km oda, majd délután vissza. Rossz érzés, keserű szájíz nem maradt bennem az iskolával kapcsolatban. Sőt! Nyolcadikos voltam 1966-ban, amikor egy cserfes hatodikos lányt piszkáltam: – *Neked elment az eszed!* – mondta. Tudtam, hogy ez jelent valamit. Hét év múlva feleségül vettem!

1966-ban felvettek Szegedre a Rost- és Pamutfonóipari Textilipari Technikumba. Feltett szándékom volt, hogy azt elvégezve itt, Püspökpusztán a „Kendergyárban” fogok majd dolgozni. Az életem azonban egészen más fordulatot vett. A középiskola 4. osztályában valahogy „kikeveredtem” az akkor már jó hírű szegedi MHSZ³ repülőklubba, hogy vitorlázó géppel repülhesek. Földi kiképzés közben kérdezte az oktatóm, hogy nem akarok-e jelentkezni katonai pilótának. Volt kedvem, jelentkeztem és felvettek vadászpilótának. Akkor kezdték bővíteni a csapatrepülőket, kellett a helikopterpilóta, így átirányítottak oda. Amikor 1970-ben 18 évesen leérettségiztem, hazamentem szüleimhez. Talán egy hónapot dolgoztam a kendergyárban, amikor megkaptam a katonai behívót. Közbevetőleg megjegyzem: talán sorsszerű, hogy a katonai pályát választottam. Amikor anyai nagybátyám összeállította a családfát, kiderült, hogy Veszprém várában egyik ősünk a várkatonaság hadnagya volt. Vitai István lakrésze 1696-ban a vár nyugati oldalán, a tűztoronytól számított első kanonoki ház helyén állt.

– *Köztudott, hogy katona vagy, és hogy Szentkirályszabadján voltál helikopterpilóta. Hogyan kezdődött a katonai pályafutásod?*

Miután 1970-ben leérettségiztem, a nyári hónapokban néhány hetet dolgoztam, majd augusztusban bevonultam Szolnokra, ahol alapkiképzést kaptunk. Nagy népszerűségnek nem örvendtünk a kiképző tizedes és az őrzető között, mert végre lehetőségük volt arra, hogy „megszívassanak” bennünket, tisztjelöltek. Az egy hónapos alapkiképzés után egy héttel már indultunk is az akkori

³ Magyar Honvédelmi Szövetség

Szovjetunióba, konkrétan Kirgíziába, a kínai határ mellé, Frunzéba (ma Biskek) repülő kiképzésre. Otthon nem mertem elmondani, hogy hova készülök. Két hét múlva már 6000 km távolságból küldtem haza a leveletem, ebből tudták meg, hogy hol vagyok.

Élmény volt kb. egy hétig vonatozni a Transzszibériai vonalon. Emlékszem, hogy az Aral-tó környékén felrobbant előttünk egy üzemanyag-szállító szerelvény. E miatt egy napig vesztegeltünk a sivatagban, amikor egy teve megette a heti tartalék hazai kolbászunkat, amit a vonat ablakában kívül lógattunk, mert ezt használtuk hűtőnek. Megérkezve egy isten háta mögötti katonai garnizonba (Frunze előtt) négy hónapig csak nyelvet tanultunk. Kellott, hiszen a repülés, a kiképzés csak orosz nyelven folyt, tolmács nem volt.

„... ép ember, ép ésszel ... Gépre szállás az első ejtőernyős ugráshoz. (balról a 2.)

Az első típus, amire kiképzést kaptam, a Mi-4-es volt. Ez egy csillagmotoros, 1500 lóerős helikopter, amit nagyszerű érzés volt vezetni, én legalábbis nagyon szerettem. A felkészítés része volt az ejtőernyős ugrás is, amit már nem szerettem, mert azt vallottuk: *Ép ember, ép ésszel, ép gépet nem hagy el!* A második, végleges típus, amire kiképzést kaptam, a Mi-8-as helikopter volt, ami már legendának számít, nem csak pilótaberkekben.

A főiskolán gyakorlatilag minden náció képviselője tanult: talán nem volt olyan afrikai ország, amelynek ne lett volna ott növendéke. Mi, magyarok, a nemzeti ünnepeinken megemlékezést tartottunk, természetesen az akkori díszegyenruhánkat felöltve: lovaglónadrág, zubbony, „antantszj”, és vasaltsarkú csizma. Ma sem hallottam még olyan szépen katonamenetet, mint akkor a dísz-

menetben, ott, a betonon. Államvizsga, majd vizsgarepülés után jöttünk haza. Szolnokon, 1973. január 13-án avattak bennünket hadnaggyá. Mivel kitüntetéses diplomával végeztem, két év múlva főhadnagyi előléptetés járt volna, de az ezred párttitkára elutasította arra való hivatkozással, hogy nincs rá keret.

1973. január végén már be kellett vonulni szolgálati helyünkre, Szentkirályszabadjára, az akkor még csak néhány éve alakult helikopterezredhez. Itt megkaptuk a beosztásunkat, én gépparancsnok, I. pilóta lettem. Ismerkedtünk a parancsnokainkkal és az előttünk végzett csoport tagjai tanítgattak bennünket az itteni szokásokra. Először itt is földi kiképzés volt, hiszen meg kellett tanulni magyarul is a Mi-8-as helikoptert, a rádióforgalmazást: egyszóval „magyarítani” kellett ismereteinket. Ezután repülőképzés, majd vizsga következett, és megkezdtük a valódi repülőszolgálatot.

1976-ban rajparancsnoknak neveztek ki, ami egy három gépből álló rajból és annak személyzetéből állt. Még ebben az évben Magyarországon is megszervezték a légi kutató-mentő szolgálatot. Az itt állomásozó szovjet csapatoknak már volt ilyen, de a Magyar Honvédségnek nem. Ezek megszervezésére nemzetközi szerződés is kötelezte Magyarországot. Ahogy a helikopterezred akkori parancsnoka fogalmazta: „Az MN⁴ repülő csapatainak fejlődésével növekedett a repülés biztonsága, valamint a veszélybe került légijárművek személyzetének és utasainak mentési lehetősége. A fejlődés megköveteli, hogy a rendelkezésre álló korszerű Mi-8 helikopter technikával és jól képzett mentő személyzetekkel, szervezeten végezzük a bajbajutott személyzetek mentését.” Nyilvánvaló volt, hogy mi, helikopteresek adjuk majd a szolgálatot, amit heti beosztással, nappali és éjjeli váltásban szerveztek. Ennek megfelelően 1976. szeptember elsején Magyarországon a légi kutató-mentő szolgálat megkezdte munkáját. A nappali készenlélet adó és a szolgálat történetében az első személyzet parancsnoka lettem. Név szerint meg kell említenem,

*A Mi-4-es „repülő-raj” tagjaként közepén,
Frunze, 1971.*

⁴ Magyar Néphadsereg

akik velem együtt kezdték ezt a ma is kiválóan működő készültséget: a másodpilóta Vaczula Ferenc hadnagy, a fedélzeti technikus Szilágyi László százados volt. A repüléssel foglalkozó szaklapon kívül senki nem emlékezett meg 2021-ben a 45 éves évfordulóról.

A készenlétek másról is emlékeztetéseket voltak: hogy mást ne említsek, a vára-kozási időszakban – III. fokban – tanítottak meg ultizni. Mondván, egy tiszt, aki nem tud ultizni, nem is igazi tiszt. Emlékeztetes eset volt egy riasztás is, amikor egy sorkatona a fejébe vette, hogy dezertál. Fegyverrel a kezében, az elköött rádióskocsival indult meg a határ felé. Viszonylag hamar ráakadtunk, szerencsére volt annyi esze, hogy visszaforduljon, így nekünk nem kellett beavatkozni. Bár a repülés közben azon tanakodtunk a fedélzeten, hogy mi a teendő akkor, ha lőni fog ránk, mivel nálunk semmilyen védekezésre alkalmas eszköz nem volt.

Rövid repülő pályafutásom nagyon sok szépséget adott. Máig ható élményem – igaz, ezt esetleg csak az „értők” értékelik –, az ezredkötelékben végrehajtott rakétalövészet volt, vagy a kis magasságon, 50 m vagy alatta végzett repülések; a deszantolások; a ma már legendának számító ejtőernyősökkel, mint Hüse Károly vagy Furkó Kálmán. Volt rendkívül szomorú esemény is, amikor a Balatonba zuhanva katasztrófát szenvedett bajtársainkat kerestük heteken át a tó felett repülve.

– Ismereteim szerint hosszú ideig szolgáltál itt Veszprémben a Hadkiegészítő Parancsnokságon. Volt ennek valamilyen oka, hogy „átnyergeltél” úgynevezett földi beosztásba?

1978-ban a repülőorvos egészségügyi okokból letiltott a repülésről. Néhány hónap keresgélés után Budapestre a Haditechnikai Intézetbe kerültem műszaki fordító-tolmácsnak. Ez csak egy éves kitérő volt, mert 1979-ben áthelyeztek Veszprémbé, az akkori Megyei Hadkiegészítő és Területvédelmi Parancsnokságra. Kezdetben a mozgósítási osztályon töltöttem be különböző beosztásokat. Talán még emlékeznek az akkor fiatal férfi korosztályból a mozgósítási gyakorlatokra, amiket nekünk kellett levelezni. Később átkerültem a katonai nyilvántartás területére. Ott rövidesen osztályvezető lettem, amit tíz évig töltöttem be. Ez egy rendkívül fontos és hasznos évtized volt. Ekkor vezette be a Magyar Honvédség a számítógépre alapozott katonai nyilvántartást, ami már napjainkra megszűnt. Sok esetben pontosabb volt, mint az akkori állami népegyenlyen-tartás. Ennek fejlődésével lehetőséget kaptunk mi, a „végeken” szolgálók is, hogy újítsunk, új módszereket, eljárásokat vezessünk be, amit azután – ha elfogadtak –, országosan is alkalmaztak. Persze ehhez kellett a nyitott gondolkodású parancsnokok is. Szerencsénk volt, mert támogattak bennünket. Ekkor indult el bennem ez a fajta hozzáállás, ami – megítélésem szerint – sok eredményt hozott.

Közben elkezdtem képezni magam. 1998-ban végeztem az Államigazgatási Főiskola igazgatás-rendszerszervező szakán. Majd „menetből” elkezdtem a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemet, amit 2001-ben fejeztem be. A diploma megszerzése után, mivel tartott a lendület, elkezdtem a doktori képzést, miután elfogadták a témajavaslatomat.⁵ Ekkor sem vesztettem évet, vagyis az előírt idő alatt 2005-ben doktoráltam. Közben katonai szaktanfolyamok, számítógép-üzemeltetői, rendszergazdai képzés, majd az egyik számomra legérdekesebb, az újszerűsége miatt is: egy ún. médiatréning – ami már kapcsolatban volt az új beosztással –, ahol olyan kiváló tanárok voltak, mint Aczél Anna, Görög Ibolya, Vitray Tamás, Komlóssy Gábor.

Időközben ismét változott a munkaköröm: megpályáztam az újonnan rendszeresített toborzó osztályvezetői beosztást. Külön érdekessége, hogy pályázati rendszer először volt a Magyar Honvédség életében. A sorkatonaság megszüntetésének koncepciója ekkorra már kialakult, és egyértelmű lett, hogy önkéntes jelentkezés alapján fogják biztosítani a szükséges katonai állományt. Ehhez kellett a toborzók. Mi, veszprémiek, egyből a mély vízbe kerültünk: 2001-ben elkezdtünk toborozni a Művészetek Völgye rendezvénysorozaton, Taliándörögdön. Teljes idő alatt kint voltunk, reggeltől késő estig. Óriási élményként éltem meg. Új színfolt volt a toborzósátor, természetes, hogy mindenki meglátogatta bennünket. Emlékezetes számomra Jancsó Miklós látogatása, vagy Hobó véleménye a katonaságról. Máig őrzöm a videó-felvételt ez utóbbi eseményről. Sikeres rendezvényeink eredményeként országos hírünk lett, folyamatosan jók voltak a mutatóink. Néhány év múlva lehetőséget kaptunk arra, hogy egy teljesen új, modern épületbe költözzünk. Ehhez megkaptuk a volt honvédségi óvodát a fenyvesben, amit a mi igényeinknek megfelelően építettek át. Ma is állítom, hogy az ország egyik legjobban felszerelt, berendezett irodája lett a veszprémi, és még ma is az.

Ez idő alatt végeztem a doktori képzésemet, a kutatás és publikálás mellett pedig toboroztam. A PhD-értekezésemet 2005-ben védtem meg *summa cum laude* minősítéssel, amivel a hadtudomány PhD tudományos fokozatát értem el. A minősítésre azért is vagyok büszke, mert az általam igen tisztelt történészek hozták meg ezt az értékelést, mint pl. Dombrády Lóránd hadtörténész, M. Szabó Miklós ny. altábornagy, Szántó Mihály ezredes. Nem számítottam arra, hogy még abban az évben nyugállományba helyeznek. A doktori avatáson a vezénylő rektorhelyettes meg is kérdezte: „Nyugállományú alezredes megszólítással olvassam fel a nevedet?” Kértem, hogy ha lehet, még ne.

⁵ A magyar területi katonai igazgatási rendszer fejlődéstörténete 1920-tól a jelenlegi szervezeti rendszer kialakulásáig, valamint egy lehetséges szervezeti felépítése

– Milyen érzés volt megkezdeni a „nem tervezett” nyugdíjas éveket?

Az első három év nagyon felemásan telt: megszabadultam a kötöttségektől, de ugyanakkor hiányoztak is. Közben 2006-ban önkormányzati képviselő lettem Dávodon. Az akkori polgármester rábeszélte, hogy induljak a választáson. Miután megkaptam a bizalmat, elég sűrűn ingáztam Veszprém és Dávod között. Már korábban, 2005 végétől elkezdtem szerkeszteni az önkormányzat lapját, a Dávodi Életet. Ez kellően lefoglalt, hiszen sok cikket írtam ide, helytörténeti és közéleti témájúakat egyaránt. Emellett a dávodi helytörténész barátommal hozzakezdtünk a családnál lévő és helytörténeti értékű fotók gyűjtésének. Ezeket digitalizáltam, majd később tematikus kiállításokat is szerveztünk belőlük. Ma már több mint 2500 db fénykép van a gyűjteményemben.

Itt Veszprémbe is „mocorogtam”. 2006-ban az altisztképző kapcsán kerestem meg egy civil szervezetet. Apropója az volt, hogy cikket jelentettem meg a Rab Mária forrásról, amit a jutasi altisztek gondoztak. A kegyhely pontos helyét nem ismertük, újra fel kellett fedezni. A forrás megtalálása is különleges volt. Nagyjából tudtuk, hogy hol helyezkedett el. Néhányan a civil szervezetből megfelelő térközzel „csatárláncban” elindultunk a mostani kereskedelmi bolttól a vasút irányába. Már nem emlékszem, hogy elsőnek ki fedezte fel, de láttuk: a Rab Mária forrásnál őzek hűsöltek, mintegy rávezetve bennünket a helyre.

Gyökeres változás a mindennapjaimban 2008-ban következett be. Régi tisztársam és barátom a helikopterezredből – aki akkor a MH Összhaderőnemi Parancsnokság (MH ÖHP) parancsnokhelyettese volt –, felkért, hogy szerkeszsem a parancsnokság szakmai-tudományos folyóiratát. Örömmel elfogadtam, és ezzel megkezdtem tudományos életem legizgalmasabb és legtermékenyebb időszakát. Egy új lapot alapítottunk *Sereg Szemle*⁶ címmel, ami néhány év alatt az MTA „B” kategóriás tudományos folyóirata lett. Szakmai tekintélye lett a lapnak, még napjainkban is hivatkoznak rá, bár már régen megszűnt. Megkezdtük a könyvkiadást is. Sorra jelentettük meg a könyveket, elsősorban biztonságpolitika témában. Az egyik büszkeségemnek – amit sikerült „megszereznem” és szerkesztenem –, Damó Elemér ezredes könyvét tartom, aki apjának, a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred tisztjének naplóját adta közre.⁷

Elkezdtem intenzíven bekapcsolódni a parancsnokság tudományos életébe is. Rendeztünk egy nagy sikerű konferenciát az önkéntes haderőről és javaslatomra az MH Összhaderőnemi Parancsnokság a HM Tudományos Kutatóhelye lett.

⁶ *Sereg Szemle*: a Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság folyóirata. – Székesfehérvár: MH ÖHP, 2008–2018.

⁷ *Honvédtiszt az I. világháborúban: a 17. honvéd gyalogezred egy tisztjének jegyzetei / Damó Elemér, szerk. Földesi Ferenc.* – Székesfehérvár: MH ÖHP, Honvédség és Társadalom Baráti Kör, Székesfehérvár, 2011.

Több alkalommal vettem részt PhD-jelöltek disszertáció-védésénél a bíráló bizottságban, kezdetben mint tag, majd később mint a bíráló bizottság titkára. Amikor az MH ÖHP parancsnokát és helyettesét kinevezték a Honvéd Vezérkar Főnökének, illetve helyettesének – talán ismerve a javaslatom megalapozottságát –, elfogadva ajánlásomat, a Honvéd Vezérkar is a HM Tudományos Kutatóhelye lett.

Időközben tagja lettem a *Hadtudomány*, a Magyar Hadtudományi Társaság és a *Honvédségi Szemle*, a Magyar Honvédség központi folyóirata szerkesztő bizottságainak. Mindkét folyóirat az MTA „A” kategóriás tudományos szaklapja napjainkban is. Dolgoztam továbbá még azokban a munkabizottságokban, melyek olyan hiánypótló szaklexikonok, mint pl. a Katonai helyesírási szótár, a Katonai terminológiai értelmező szótár, valamint a Hadtudományi Lexikon összeállítását végezték. A PhD fokozatom megszerzése után az MTA Köztestületének, 2013-tól pedig a VEAB-nak is a tagja lettem. Így visszatekintve nagyon jó éveket zártam. Munkásan teltek napjaim, de láttam az értelmét és hasznát, amit el is ismertek. Ennek tudom be azt, hogy 2011. május 21-én, a Honvédelem Napján a honvédelmi miniszter ezredessé léptetett elő.

Váratlanul ért, hogy egy jogszabályi módosítás miatt nem maradhattam tudományos munkatársi beosztásban az MH ÖHP-nél mint nyugdíjas. Így 2013-tól ismét „tétlen” nyugállományúvá váltam.

– *Mi indított el a helytörténeti kutatás rögös útján? Van, akit családtörténeti kutatás csábít el, van, akit egy érdekes téma visz erre az útra. Nálad mi volt a késztetés?*

Említettem, hogy tétlen nyugdíjassá váltam. Igazán dologtalan ugyan nem lettem, hiszen már jóval korábban elindultam Veszprémbe is a helytörténeti kutatás rögös útján és kezdtem ezen a területen is publikálni. Talán a véletlen hozta, hogy belefogtam ebbe és nem csak a honvédelmi témákat kutattam. Még „aktív” katonakoromban konzulensnek kért fel egy tisztársam, aki katonai pedagógiát hallgatott a főiskolán. A disszertáció témája a Veszprém-jutasi altisztképzés volt. Így kerültem kapcsolatba „Jutassal”, és ekkor ismerkedtem meg egy nagyszerű, valamikori jutasi páncélos kiképző-oktató tiszttel, Káplán Györggyel, akit a barátomnak is mondhattam. Ennek köszönhetem első könyvemet, ami az *Erős hit, erős akarat* címmel jelent meg. Jellemző, hogy ezt az általam kreált jelmondatot a Szentendrén működő mai altisztképző is jelmondatává választotta. A könyv kiadását a *Veszprémi Szemle* akkori főszerkesztőjének köszönhetem. A kéziratot elküldtem Tölgyesi Józsefnek, aki „berendelt” átbeszélni a részleteket. Megjelöltem a fotók helyét, és már a nyomdában is volt. 2010-ben, a Veszprémi Szemle Könyvek sorozat 3. köteteként jelent meg. Káplán György főszerkesztésével egy sikeres könyvbemutatót tartottunk a volt Altisztképző, ma a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára épületében.

A Jutasról szóló könyv bemutatóján ifj. és id. Káplán Györggyel a volt Altisztképző, ma az MNL Veszprém Megyei Levéltára épületében.

Rákaptam a helytörténeti publikálás ízére, és sorra jelentettem meg ilyen témájú írásaimat.⁸ Élvezettel vettem be magam Veszprém történetének feltárási munkájába, még ha csak kis szeletét is érinthettem. Máig büszke vagyok arra, hogy sikerült fellelnem az Alsóvárosi temetőben két olyan 1848-as honvédtiszt sírját, akik letették névjegyüket a szabadságharcban: gyepesi Kun Béla és Zombat István. Ugyanakkor – ha nem is kudarcnak –, de sikertelenségnek élem meg, hogy nem sikerült legalább gyepesi Kun Bélának méltó síremléket állíttatni. Én készítettem egy gravírozott, kis vörös kőre helyezett táblát a nyughelyére, és Zombat ezredes rendkívül rossz állapotú sírján is az általam készített „névtáblácska” van. Ugyancsak „felemás érzéseim” vannak a Veszprém város címeréről és pecsétjeiről készített tanulmányom okán is, miután nem sikerült hangsúlyosan „belopni” a köztudatba és használatba ezt a rendkívül értékes közösségi jelképet.

Ugyanakkor meglelégedéssel tölt el, hogy Porga Gyula polgármester elfogadta és a testület elé terjesztette az I. Világháborús Centenárium Emlékbizottság megalakítási javaslatomat, valamint Veszprém elfeledett háziezredének számító 7. hv. tábori ágyúsezredről megemlékező emlékjel felállítását. Ennek avatására sikerült felkérni a Honvéd Vezérkar akkori főnökét.

⁸ Publikációs listát lásd: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10012636>

Miután „kikoptam” a honvédségi tudományos életből, a helytörténeti kutatás és publikálás az, ami teljesen kitölti a szabadidőmet, napjaimat. Ehhez is kell ugyan az éles szem, de nem olyan formában, ahogy egy másik hobbihoz kellett, az amatőr csillagászathoz. Közbevetőleg említtem meg: rendszeresen jártam Rák-tanyára, a Bakonyba csillagászati észleléseket végezni. Ez az akkori katonai vezetőim szemében „szálka” volt. Főleg az, hogy az amerikai változócsillag-észlelő hálózat [AAVSO] tagsági díjamat egy amerikai amatőr csillagász fizette. Az amatőr mozgalomban igen összetartó és remek társaság jött össze minden alkalommal, akikkel még ma is tartom a kapcsolatot. A csillagászati megfigyeléseket saját készítésű, 250 mm átmérőjű (főtükör) Dobson távcsővel végeztem, amiről cikket is írtam a *Meteor* című csillagászati lapba. Ezeket már a szemem miatt nem folytatom, de például a változócsillag észlelési listán még most is benne vagyok „az ötven legtöbbet észlelő” amatőr között.

– *Összegezve, mit emelnél ki az elért eredményeid közül, így „hetvenkedve”*

Amikor betöltöttem a hatvanat, nem igen foglalkoztam a korommal, ma sem teszem. Nem készítettem számvetést, most sem volt szándékomban. Úgy vélem, ez is egy állapot, egy kor, ami, ahogy jött, úgy megy is; de elgondolkodtatott. No, nem azért, hogy mit csináltam jól és mit rosszul. Ami elmúlt, elmúlt. Az úgy van jól, ahogy megtörtént. Inkább arra gondoltam, hogy melyik munkámra emlékezek vissza megelégedettséggel.

Büszke vagyok arra, amit elértem. Büszke vagyok arra, hogy azt az emberiséget, tisztességet, amire szüleim tanítottak, példát mutattak, megtartottam és továbbadtam. Büszke vagyok munkáimra is. Így, a már említett Jutast bemutató könyvemre, hiszen ezzel sikerült megismertetni, lerombolni a jutasi altisztekről kialakult rossz képet. Jutas pozitív szellemét átvette a Magyar Honvédség mai altisztképzője és a parancsnoki állománya. Kultusza alakult ki a Veszprém-jutasi altiszteknek, amihez talán egy morzsával én is hozzájárulhattam. Ennek tudom be – sokat nem kellett kapacitálni az érintett parancsnokokat –, hogy az Altisztképző megalakításának 90. évfordulóján, 2014-ben Veszprémben, a várban legyen az altisztek ünnepélyes avatása, ami sok elemében új volt. Első alkalommal vezényelt altiszt ilyen szintű rendezvényt; először hangzott fel az Altishti Hitvallás és elsőként adományozta a kiválóan végzett honvéd altisztjelöltnek a Honvéd Vezérkar főnöke az altishti kardot.

Megtisztelő volt, hogy két olyan nagyszerű történész, mint Horváth Miklós és Germuska Pál kért fel könyvük lektorálására⁹ és az előszó megírására.

⁹ Germuska Pál–Horváth Miklós: A magyar honvédelmi igazgatás története 1945–1990. Bp.: Magyar Nemzeti Levéltár, 2020.

Veszprém Megyei Levéltár (valamikor Altisztképző) felújított épületének átadásakor, 2005. augusztus 26-án Madarász Lajos igazgató átveszi az épületet

Ugyancsak megtisztelő volt, hogy 2016-ban a Honvéd Vezérkar főnöke felkért a Magyar Honvédség negyedszázados történetének, a rendszerváltástól 2016-ig tartó időszakát bemutató könyv szerkesztésére, összeállítására.¹⁰

Szintúgy büszke vagyok arra, hogy Csiszár Miklóssal közösen, sikerült Veszprémben „visszahozni a közösségi emlékezetbe” Komjáthy László polgármestert, akiről azóta díjat neveztek el a Megyei Rendőr-főkapitányságon; vagy Rosos István első alispánt, akinek Papkeszin már emléktáblát állított az önkormányzat. Meghatározónak tartom továbbá a Veszprém város címeréről és pecsétjéről készült tanulmányomat; Veszprém 1956. november 4–5-i szovjet katonai ostromának feldolgozását, ami a fegyveres harcokat tekintve vidéken a legnagyobb és a legösszetettebb volt. Sajnálatos, hogy a városba települt honvédség és a polgári lakosság helytállása országosan még mindig nem kellően ismert. Ugyancsak fontos volt számomra a Treuer József városbíró érdemeit bemutató tanulmányom, bár ez nem keltett „nagyobb hullámokat”. Ide sorolom még Veszprém város Települési Értéktárába felterjesztett és elfogadott javaslataimat: a Jutasi Altisztképzőt és altisztet, valamint a Székesegyház Szentháromság harangját. Ez utóbbiról érdemes tudni, hogy méreteit, súlyát tekintve, ez a legöregebb az országban. 2023-ban Veszprém kulturális fővárosa évében lesz 298 éves! Rendkívül rossz állapotban van, a Szentháromság

¹⁰ A Magyar Honvédség negyedszázada: a rendszerváltástól napjainkig/ szerk. Földesi Ferenc, Kiss Zoltán, Isaszegi János. – Bp.: Zrínyi Kiadó, 2016.

vésete már alig kivehető. Remélem, hogy most, a nagy restaurálás alatt, ezt a harangot is felújítják.

Mindezeken túl – mint hab a tortán –, felemelő érzés, hogy egy olyan jelentős és nem csak a városban kedvelt folyóirat, a *Veszprémi Szemle* szerkesztését is rám bízta a kuratórium. Ha csúcspontból lehet beszélni, akkor számomra ez az a pont.

– Megmenteni – tisztelni – kötelesség. Ezt a három kifejezést tűzted ki célodul, mikor 2019-ben az 52. számtól átvetted Csiszár Miklóstól a szemle főszerkesztői teendőt. Változott valamiben az elképzelésed az eddig eltelt három év alatt?

Semmi nem változott. Sőt! Még hangsúlyosabb lett. Kezdem azzal, hogy 2020-ban megalakítottunk egy új szerkesztőbizottságot, kiegészítve a tanácsadó testülettel. Az egyik lapszámban leírtam ennek a célját is. Sok mindent reméltem ettől az átalakítástól, de be kell vallanom, hogy nem, vagy csak részben váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Nyilván ebben közrejátszott a járványos időszak. A pandémia nagyon megnehezítette a lap szerkesztését, a kiadását, az olvasókhoz való eljuttatását. A *Veszprémi Szemle* életében is hosszán tartó és még kellően fel nem dolgozott hatása volt és van ennek az időszaknak. Drasztikusan lecsökkent a publikációk száma. Szerzőink – sok esetben kényszerűségből – szüneteltették a tanulmányok írását vagy abbahagyták a kutatásokat, illetve más közlési felületet kerestek és találtak. Ehhez még társult a támogatás, az anyagi háttér megroppanása is. A lap megjelenése szó szerint a „kiadási szünet” határán egyensúlyozott. Ezért is volt hangsúlyos a MEGMENTENI célkitűzés. Ezen nem csak a folyóirat megmentését értem, hanem az elért színvonalat, a rendszeres megjelenést is. Ezt kötelességemnek éreztem, tisztelve ezzel is az előd főszerkesztők munkáját.

A Veszprémi Szemle egyik bemutatóján. Baloldalon Wöller István, jobboldalt Kovács Győző Gyula

Mindig is szerettem csapatban dolgozni, ahol mindenki teszi a dolgát, ahol egymást kiegészítve oldjuk meg a feladatokat. Összességében szerencsésnek mondhatom magam, mert eddig ez megadatott, úgy az iskolákban, mint az eddigi munkahelyeimen és most itt Veszprémben is. Ezért is tölt el örömmel, hogy tagja lehetek egy olyan kiváló társaságnak, akik szívügyüknek tekintették és tekintik Veszprém hagyományainak ápolását, történetének kutatását, megismertetését: ez a Sziklay János Asztaltársaság. Minden hónap utolsó hetében találkozunk és lassan közelítünk már a 100. összejevetelhez. Bár ezt pontosan az asztaltársaság főjegyzője, Somfai Balázs tartja számon.

– Mi a jövőképed, milyen céljaid vannak? A szüleidtől kapott emberség és tisztesség mellett van-e valamilyen életbölcsességed, élettapasztalatod, amit összegzésül megosztanál a szemle olvasóival?

Betöltve a hetvenet, egyelőre mélázva szemlélem az idő múlását. Nagy célokot nem tűztem ki magam elé, és ezután sem fogok. Egyet mégis: a Veszprémi Szemle folyóiratot elismert, mértékadó lappá tenni olyan formában, hogy az Veszprém helytörténet-írásában, -kutatásában megkerülhetetlen orgánium legyen. De ezen túl...! Elárulom: „bakancslistám” sincs.

Azokat a feladatokat, amelyek „megtalálták”, a legjobb tudásom szerint akartam megoldani. Sikerült vagy nem? Erre úgy vélem, majd más adja meg a választ.

Lehet, furcsának tűnik, de – a beszélgetés hatására – már ezt tartom a nyugdíjazásom utáni első „mérőföldkő születésnap”-nak. Meglehet – ha nem készül ez az interjú, ezzel is nem „figyelmeztetnek” rá barátaim –, tán’ fel sem tűnik, és elintézem egy rezignált nyugtázással. Így viszont eszembe jutottak az emlékeim és mellette éveim száma is, de, minthogy a születésnapjaimat nem tudom elkerülni, nem akarom elkerülni azokat a barátokat sem, akik az évek múlására emlékeztetnek.

Az interjút készítette:
SZABÓNÉ VÖRÖS GYÖRGYI

TANULMÁNYOK

**Egy végvidéki kapitány
Veszprém megyében**

Thury György [Vár]Palota és Veszprém élén

KANÁSZ VIKTOR

A XVI. századi Magyar Királyság egyik leghíresebb vitéze Thury György volt. Alakja Zrínyi Miklós, Szondi György és Dobó István mellett már saját korában összefonódott az oszmánok elleni évszázados harccal. Élete során több szállal is kötődött Veszprém megyéhez: [Vár]Palota élén érte el a legnagyobb hadi sikerét, valamint rövid ideig a veszprémi vár kapitányi tisztét is betöltötte. Ebben a tanulmányban Thury Györgynek a megyéhez és a névadó városához kötődő kapcsolatát mutatom be.

[Vár]Palota élén

A Hont megyei köznemesi családból származó, 1519 körül született Thury György¹ az 1540-es években tűnik fel először a forrásokban, amikor Várday Pál esztergomi érsek lovas főlegényeként Ságón katonáskodott. Ezt követően I. Ferdinánd király szolgálatába állt. Az uralkodó zsoldjában harcolt az 1552-es palásti csatában, ahol az itáliai csapatok megmentésében fontos szerepet játszott.²

Veszprém megyével, valamint a várossal akkor került először kapcsolatba, amikor 1554-ben Podmaniczky Rafael a szomszédos [vár]palotai várba hívta, s castellanusként szolgálta a főurat. E tisztséggel meglehetősen nehéz feladatot vállalt el, ugyanis a törökök által közrezárt vár komoly ellátási problémákkal

¹ A kapitány nevét nem írják egységesen. A tudományos közleményekben és a sajtóban a mai napig találkozunk Thury, Thúry, Túry, Turi és Thuri változatokkal. Mivel a szakirodalomban a Thury név számít a leggyakoribbnak, ezért én is ezt használom.

² KANÁSZ 2021. 8–9., 81–84.

*Ohmann Béla szobra Thury Györgyről
Várpalotán. Szelestey P. Attila felvétele*

küzdött.³ Valószínűleg emiatt hamar búcsút vett Palotától, és 1556. március 7-től átvette a Léva várába rendelt királyi had főkapitányi, valamint a vár prefektusi tisztségét, amelyek mellé megkapta a provisor (udvarbírói) címet, valamint Bars vármegye főispánságát is.⁴ E címek komoly elismerést hoztak számára.⁵ Ugyanakkor itt is jelentős anyagi nehézségekkel kellett szembenéznie: a zsoldok kifizetése sokszor hónapokat késett.⁶ Itt sem maradt azonban sokáig, ugyanis 1558. január 8-án a király Dobó Istvánnak adományozta Lévát.⁷ Thury februárig töltötte be hivatalát, majd a várat elhagyva Podmaniczky Rafael és felesége, Lomniczay Johanna visszahívták Palotára.⁸ Szeptember 8-án átvette Palota gazdasági irányítását, s ő lett a palotai vártartomány jövedelmeinek igazgatója.⁹

³ A körülmények súlyos voltát jól bizonyítja e Thury 1554. október 18-án, egy meglepetésszerű török ostrom másnapján Podmaniczkynak írt leveléből származó részlet: „[...] ha ugyanis sem Nagyságod nem jön segítségünkre, sem fizetségünket meg nem adják, nemcsak Nagyságod szolgálatára leszünk képtelenek, de még nagyobb szegénységre és koldusbotra jutunk.” LUKINICH 1942. 591–592., HUSZÁR 1974. 35–37., HUSZÁR 2007. 54–57.

⁴ FALLENBÜCHL 1994. 65., LUKINICH 1937. Van olyan forrás, ahol csak kapitányként (capitaneus in Lewa) vagy prefektusként nevezik. MNL OL E 156 - a. - Fasc. 076. - No. 010 / c. 45., ÖStA KA HKR Reg. 1557. 74v, No. 1043, 1167., MNL OL E 21 - 1558.01.13., LUKINICH 1943. 112., TAKÁTS 1928. 73. KENYERES 2002. 378–380.

⁵ LUKINICH 1937. 261–262.

⁶ Pl. MNL OL E 21 - 1558.01.13. Továbbá: MNL OL E 21 - 1559.06.09., ÖStA KA HKR Exp. 1557. 26v. No. 94.

⁷ HÓVÁRI 1987. 29., CSIFFÁRY 2014. 68.

⁸ TAKÁTS 1928. 74., PÁLFFY 1998. 166., ISTVÁNNFFY 2003. I/2. 293.

⁹ ÖStA KA HKR Exp. 1558. Exp. 126v. No. 91., NAGY, 1872. 480., SZÍJ, 1960. 75., MÜLLER, 1972. 9., „Georgius Thury per rationistam” LUKINICH, 1943. V. 170., „administrator universorum proventuum castris Palota” PÁLFFY 1998. 166.

A jelentős számú őrség eltartása nagy anyagi ráfordítást igényelt, aminek a biztosítása a magánkézben lévő vár urának komoly nehézséget okozott még úgy is, hogy az uralkodó pénzügyileg is támogatta a várat védő magánhad fenntartását.¹⁰ Hogy megszabaduljon e terhektől, Podmaniczky többször át akarta adni a várat a királynak, ám ez évekig nem sikerült.¹¹ Végül Rafael 1558 végén történt halála után vette át a király az erősséget.¹² Amíg a vár királyi kézbe nem került, ideiglenesen Thury látta el a kapitányi és udvarbírói tisztséget, s csak akkor volt hajlandó átengedni a király megbízottjainak, miután az özvegy feloldotta az esküje alól.¹³

I. Ferdinánd itt akarta tartani a többször bizonyított vitézét, s kisebb alkudozások után Thury – aki a király hívására ez ügyben Bécsben is járt –, az uralkodó zsoldjában Palotán maradt, és 1559. május 8-án az utasítását is megkapta.¹⁴ Ezt követően palotai kapitányként és prefektusként szolgálta királyát egészen 1566-ig.¹⁵

A palotai vár helyzete különösen tehetséges, rátermett katonai vezetőt igényelt. Ennek elsősorban hadászati és földrajzi okai voltak, ugyanis a szomszédban lévő Székesfehérvár 1543-as, és Veszprém 1552-es elestét követően a vár a koronázóváros, valamint a bakonyi erősség között, a török területek közé beékelődve, harapófogóba került. Thury igyekezett mindent megtenni az őrség megfelelő ellátásáért. Rendszeresen kérte az uralkodót, hogy küldjön muníciót, valamint sürgette az állandóan késő zsoldok kifizetését. 1559 áprilisában például így írt: *„Én [leg]kegyelmes[ebb] uram, a magam hasznát nem keresem, hiszen, ha lehetséges volna, kész volnék felségednek akár száz forintért is szolgálni, de mert a vár egészen [az ellenség] torkában van, nem látom magamat elegendőnek [képesnek] annak megvédésére a szükséges őrség nélkül.“*¹⁶

A király és Károly főherceg igyekezett eleget tenni a kéréseknek, ám hiába rendelték Nyitra vármegye rovásadóit a zsoldosok ellátására,¹⁷ adtak új jövedel-

¹⁰ MNL OL E 21 - 1546.12.27., 1557.12.23., 1558.06.29.

¹¹ LUKINICH 1943. 231., SZÍJ 1960. 62–63., HUSZÁR 1974. 14.

¹² „Postquam nuper [...] Raphael Podmaniskhy diem clausit extremam.” MNL OL E 21 – 1558.12.04. (E forrásban már capitaneus tisztséggel szerepel Thury.), HUSZÁR 2007. 68–70.

¹³ HUSZÁR 1974. 20. 45–47., PÁLFFY 1998. 166., HUSZÁR 2007. 71–73.

¹⁴ TAKÁTS 1928. 75–76., PÁLFFY 1999. 125.

¹⁵ MÜLLER 1972. 9., PÁLFFY 1998. 166., HUSZÁR 1974. 20. A kamarai iratok felváltva említik Thuryt mindkét tisztségben. Tiesch Lénárt, Körmöczbánya követének 1566. július 5-én Bécsben kelt levele a következőképpen említi: „ritterlichen Mann Turj Georgj Hauptman in Palota”. MATUNÁK 1897. 272. Az Udvari Haditanács is Hauptmanként említette. ÖStA KA HKR Exp. 1563. 169r., Reg. 1566. 150r.

¹⁶ HUSZÁR 2007. 85–88. Másik fordításban: TAKÁTS, 1928. 76.

¹⁷ MNL OL E 21 - 1560.05.01., 1564.03.03. – a.

meket, és többek közt Veszprém megyei birtokokat magának Thurnak,¹⁸ vagy küldtek nagyobb összeget a zsoldok kifizetésére,¹⁹ a helyzet vajmi keveset javult.²⁰ Kapitányként a palotához tartozó földeket nem csak a törököktől, hanem a magyar uraktól is meg kellett védenie, ugyanis például Magyar Bálint foglalt el több, a várhoz tartozó birtokot.²¹ A nehézségek ellenére Thury megpróbálta a lehető legjobban ellátni feladatait, tataroztatta a várat és a védműveket, sőt a baj-

Pataky Ferenc grafikája Thury párviadaláról. T. THURY, 1941. 61.

vívásban is egyre nagyobb hírnévre tett szert. Ennek híre persze Bécsbe is eljutott, s az Udvari Haditanács – félve annak következményeitől –, 1559. november végén megtiltotta Thurnak a bajvívásokat és viadalokat.²²

Thury tevékenységét, katonai sikereit, valamint a palotai keresztény had helytállását a hódoltsági oszmán vezetők egyre növekvő aggodalommal szemlélték. Bár Thury számára elsősorban a Hamza bég által vezetett fehérvári oszmán őrség jelentett problémát, azonban a veszprémi törököket is folyamatosan szemmel tartotta, s tehetségét az itteni oszmán katonaság is megérezte. Jó példa erre Magyar Bálint 1562. április 4-én, Hegyesdről kelt jelentése, amely szerint Thury legyőzte a veszprémi törököket.²³

¹⁸ 1559. május 12-én I. Miksa Karácsonszállás és Előszállás, valamint Venyim birtokok jövedelmeit adta a vitéznek. MNL OL E 21 – 1559.05.12. Ezen kívül megkapta a Veszprém megyei Berenhidát (ma Berhida) és Kajárt (ma Balatonfőkajár) is. SZÍJ 1960. 77–78., MÜLLER 1972. 10.

¹⁹ MNL OL E 21 – 1560.05.13., 1561.02.15.

²⁰ Minderről a kamarai levéltár számos forrása ad bizonyosságot: MNL OL E 21 – 1561.03.10., 1561.09.05., 1562.03.23. – a, 1562.04.04., 1562.08.06., 1563.01.27., 1563.05.10. – b, 1563.05.18., 1564.03.26., 1564.03.29. – a, 1564.04.21., 1564.12.14. – a, 1565.02.27. – b, 1565.03.15. – a, 1566.02.25. – b, 1566.06.01. – a, 1566.08.07. – b, 1566.10.16.

²¹ Ez ügyben Thury Nádasdy Tamás nádor segítségét kérte. MNL OL E 185 – a. Thury György – Nádasdy Tamás_No. 2., LUKINICH 1943. V. 347.

²² TAKÁTS 1928. 80.

²³ KOMÁROMY 1912. 271–272.

Thuryt nem csak a csatamezőn félték az oszmánok, hanem tartottak kémjeitől és hírszerzőitől is, s mindent megtettek azért, hogy ne szerezhessen megbízható információkat a szomszédos erősségek állapotáról és az esetleges mozgósításokról.²⁴ Ezért 1562-ben Thury arról panaszkodott Nádasdy Tamásnak, hogy a gyanakvó törököktől nehéz bármit is megtudnia: „[...] én éjjel-nappal azon volnék, hogy Nagyságodat bizony hírrel tartatnám, de valamely emberemet beküldöm, mind megfogják, mastan is egynéhány emberem vagyon Feyer warath fogva, az mely meg jű benne, az is negyed napig ott benn tartóztatták, igen verik, és úgy bocsátták ki.”²⁵ Továbbá: „[...] igen félnek, [...] még az városi népet is kiűzik éjjel az városról és akik bemennek az városra, ruhájokat megkeresik, hogy titkon levelet be ne vigyenek.”²⁶

Ennek ellenére sokszor sikerült túljárni a fehérvári őrség eszén. 1562. március 30-án például azt jelentette Nádasdy Tamásnak, hogy Veszprémben és Fehérvárban kevés török katona tartózkodik, akik félnek, s érdemes lenne megtámadni a két várat.²⁷ 1565-ben pedig Fejér Lőrinc, Székesfehérvár bírása titokban küldött üzenetei által arról tájékoztatta Thury Györgyöt és Farkast, hogy oly kevés török katona van Fehérváron, hogy amennyiben elegendő keresztény had érkezik a város alá, úgy átadják azt a királynak. Bár a palotai kapitány szíve szerint élt volna a kínálókozó lehetőséggel, végül a vállalkozásból nem lett semmi.²⁸

Az oszmán csapatok hadmozdulatairól szerzett értesüléseit Thury igyekezett megosztani a környező erősségek vezetőivel is, így például levelezésben állt a pápai és vasonkői katonasággal, valamint Salm zu Eck és Jakosits Ferenc győri főkapitányokkal és Nádasdy Tamás nádorral.²⁹ Nem csak a törökök, hanem a magyar főurak is felfigyeltek Thury eredményes működésére. Ezt bizonyítja, hogy 1562 nyarán Oláh Miklós esztergomi érsek őt javasolta a Dunáninenni főkapitány tisztségre.³⁰ Az uralkodóhoz is eljutott sikeres tevékenységének híre, s

²⁴ Pl. MNL OL E 185 – a_Thury György – N. N._No. 1.

²⁵ MNL OL E 185 - a_Thury György - Nádasdy Tamás_No. 3.,

²⁶ MNL OL E 185 - a_Thury György - Nádasdy Tamás_No. 4.

²⁷ „Most ez környékben való falukon Hamza bég levelét hordozzák, kiben többet ezer szekérenél számozott, és nagy büntetés alatt parancsolta, hogy ez jöendő vasárnapra az szekerek erős láncokkal egyetemben Feyer warast [Fehérváron] mind benn legyenek. Tetteti, hogy ő maga is visszajöve, de az csak képmutatás. Amint énnekem beszílik, Feyerwarast [Fehérvárott] és Bezpremben [Veszprémben] négyszáz lovag embernél feljebb mast nincs, igen félnek, barmokat sem merik kibocsájtani az belső városból. Az szegény népet minden éjjel kivezetik az pasa táborából. [...]” MNL OL E 185 - a_Thury György - Nádasdy Tamás_No. 3.

²⁸ HIM VII. 201. A török hódoltság és a török elleni háborúk iratai 1565/12., 1565/13., SZÍJ 1960. 85–86., HUSZÁR 2007. 121–132.

²⁹ HIM VII. 201. A török hódoltság és a török elleni háborúk iratai 1565/13., HUSZÁR, 2007. 89–90., 106–117., 127–130.

³⁰ PÁLFFY 2011. 282.

Miksa király 1563. május 15-én Thurnak adományozta a zirci apátsághoz tartozó Polány, Tevel és Kovácsberénd birtokokat. Ekkor már Bécsben is komoly elismerés vívott ki magának, Ládonyi Demeter szavaival élve „*fő ember ez Turi Giergi és őfölségeknél a fejedelmeknél is ösmerete nagyon és szeretik*”.³¹

Ennek köszönhetően komoly reprezentatív elismerésben is részesült: 1563-ban harmincegy vitézével részt vett a pozsonyi országgyűlésen a zászlók felvételében.³² Szeptember 8-án Miksa magyar királlyá koronázásán is jelen volt, s maga az uralkodó avatta aransarkantyús vitézzé a pozsonyi ferences templomban, majd ezt követően részt vett a koronázási tornajátékokon is.³³

Az elismerések azonban a hétköznapok során nem hoztak lényegi javulást a végvár és kapitánya életében, így 1564 márciusában Thury benyújtotta a lemondását. A király végül maradásra bírta, amiben nem kis része lehetett annak, hogy szeptember 14-én további, a zirci apátsághoz tartozó területeket kapott zálogba.³⁴ A helyzet azonban továbbra sem javult, így Thury a következő év február 21-én és december 3-án, majd 1566 kora tavaszán is ott akarta hagyni Palotát. Bár Lazarus Freiherr von Schwendi Thuryt gyulai kapitánynak ajánlotta, az uralkodó palotai kapitányát végül ismét maradásra bírta, s arra kérte, amíg ő német földről vissza nem tér, maradjon hivatalában.³⁵ Végül a kapitány továbbra is Palotán szolgált, és így a nevezetes 1566. esztendőben az országos hadi események középpontjában találta magát.

Várpalota ostroma

1566 nyarának elején az idős Szulejmán szultán a Zrínyi Miklós által védett Szigetvár ellen készülődött. Hadainak megérkezése előtt a korábban Székesfehérváron szolgáló Arszlán budai pasa „*aminthogy felháborodott elmével lévén, s mindennap ópiumot evén az égett bortól megrészegülvén elvégeze magában habahurgya tanácsából, hogy annak [a szultánnak – KV] jövetelit megelőzné, s az hadakozást elkezdene, ítélvén azt, hogy azzal a szolgálattal fejedelmének kedvét találná*”.³⁶

³¹ Ládonyi Demeter Szomor Jánosnak, Mihályi, 1563. május 16. MNL OL P 430 - 1. - 1563 - No. 15.

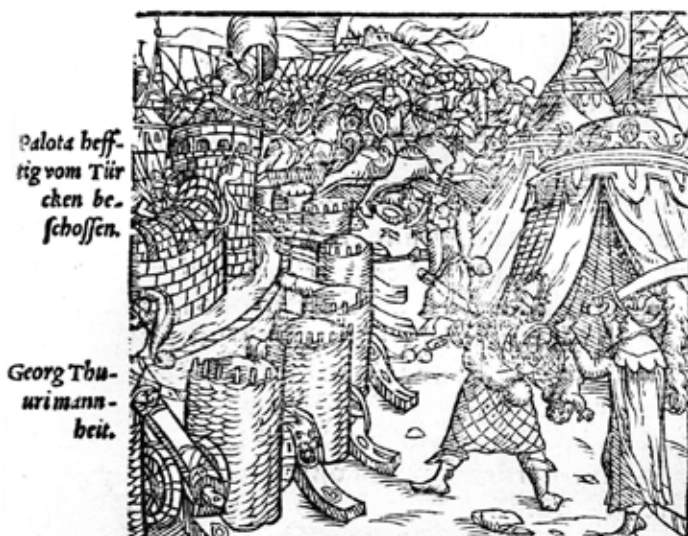
³² LISTHIUS 1735. 305.

³³ „[...] Thury György és Gyulaffy László egymással kopját öklelének. De az császár, hogy játékban való öszvemenéssel ugyan valóban s nagyon meg ne sebesednének, követek által megparancsolá, hogy az kezdett dologtól megszűnnének.” ISTVÁNNFY 2003. I/2. 334–335.

³⁴ Sóly, Olaszfalu, Tevel, Kovácsberénd, Polány, Venyim, Előszállás és Karácsonyszállás birtokokat, valamint Borsod, Koppány, Ság, Pentele, Szentkirály és Zirc elhagyott helyeket és Iváncháza pusztát. VIDA 2018. 113.

³⁵ TAKÁTS 1928. 93., 99., PÁLFFY 1998. 166., MNL OL E 21 - 1566.03.12. – a, 1566.06.01.

³⁶ ISTVÁNNFY 2003. I/2. 391.

*Várpalota ostroma egy korabeli metszeten.
GEUFFROY 1568. CXCH.*

A pasa tehát egy felettebb kockázatos katonai vállalkozásba kezdett. A birodalmi segélyhadak gyülekezését megelőzve a budai vilajet teljes mozdítható haderejével, nagyjából 8–10 000 fős seregével Palota ellen indult, amelyet június 5-én körbevett és ostromolni kezdett.³⁷ Thury azonban már az ostrom előtt értesült a pasa terveiről, Arszlán ugyanis „*vakmerő elméjével még az parasztság hallására is nyilván Thuryrn és az palotai tolvajokon való bosszúállásra menni nem titkolná*”.³⁸ Palota védője így lehetőségeihez mérten felkészülhetett az ostromra, s idejében értesíthette Eck zu Salm győri főkapitányt.

Véres ostrom kezdődött. Thury az őrséggel, valamint a Salmtól és Török Ferentől kapott egységekkel, összesen nagyjából 500 fővel derekasan védte a rá bízott erősséget. Forgách Ferenc erről a következőképpen tudósít: „*Arszlán basa tehát június ötödikén ostrom alá fogta Palotát; mert Turi György, a vár kapitánya, ugyanezekben a napokban Székesfehérvárnál megoverte a törököket. Külső segítség messze volt, az uralkodó távol; de a veszedelem és félelem lehetetlenné tette a habozást. [...] Közben Arszlán a falat, bármennyire erős és vastag volt is, ágyúival egy helyen megnyitotta, az árkot földdel betemettette és a várat hevesen ostromolta. Tury György sem védekezett erőtlenebbül, ha szemközt sebet nem kapott volna.*”³⁹

³⁷ BAGI 2017. 73.

³⁸ ISTVÁNFFY 2003. I/2. 391.

³⁹ FORGÁCH 1977. 844–845.

Thury kitöréseivel komoly károkat okozott az ostromlónak. Mivel erői elégtelenek voltak, az ostromlók táborán keresztül „*Thury Farkast, az öccsét s vele együtt Pálffy Ferencet [...] Gyórré s onnét Bécsbe küldé, kik segítséget kérnének*”.⁴⁰ Farkas június 11-én sikeresen elért a császárvárosba. A király azonban már ettől függetlenül, az ostrom előtt mozgósította seregeit, s így Salm és gróf Georg von Helffenstein vezetésével egy jelentős, nagyjából 15 000 főt számláló had gyülekezett Palota felmentésére.⁴¹

Arszlán mindeközben hevesen ostromolta a várat, ám közben igen különös dolog történt. A felderítésre kiküldött Deli Lufti aga a Bakonyból a győri tábor megerősítésére rendelt fát szállító szekereket, valamint azok őrségét a felmentő seregnek vélte, erről tájékoztatta a pasát, aki ennek hírére június 9-én sietve felhagyott az ostrommal. Verancsics Antal úgy tudta, hogy „*az budai Ozlam basa megszállá Palotavárat, mint öt ezer törökkel, az sok számtalan köznépek, kik fát horđtanak, az árkot hogy megtöltsék, tíz ágyuval tereté de semmit neki nem tehete. Az mindenható Úr Isten félelmet vete rejája, valami köznép, kik az Bakomra fájért mentenek Győr szikségére, 100 szekérral, ezt az török starázsa meglátta, megfutamott Palota alá, az basát eliesztette, hogy mivel német császár minden erejével megyen; az Úr Isten az basát megrettentette, éjjel elszőkék Palota alól, az ágyukat kit elvitt, kit ott hagyott, 44 tuna port, golobisnak sokságát, sátort, lovat, hadakozó szerszámokat, nagy szégyenvallással mene Székesfjérvárra.*”⁴²

Szulejmán haragja elől a pasa nem menekülhetett: Szigetvár ostroma előtt, augusztus 3-án a szultán a basa feje vételével „honorálta” az egyéni akcióját. Utóda Szokullu Mehmed nagyvezír testvére, Musztafa lett. A névtelen deák később találón summázta a pasa szerencsétlen vállalkozását:

*„A szerencse basának nem szolgálja,
Jóllehet az házat megtörte vala,
Ő falait földig rontatta vala,
De alóla elpironkodott vala..”*⁴³

⁴⁰ ISTVÁNFFY 2003. I/2. 391.

⁴¹ BAGI 2017. 74–75., a hírről: HUSZÁR 2007. 135.

⁴² BESENYEI 1981. 119. Forgách erről így vall: „*De Arszlán, midőn értesült a segélycsapatok készen állásáról – amire már korábban számított – sőt arról, hogy a tábor Pápa városától el is indult, az ostrom megkezdésétől számított tizenkettedik napon hanyatt-homlok távozott, úgy, hogy Turi Györgynek hagyta az utolsó szekereket és néhány könnyebb ágyút.*” FORGÁCH, 1977. 844–845. A történetek a korabeli köztudatban más interpretációban is megjelentek, pl.: HUSZÁR 2007. 136–137.

⁴³ Az oszmán történetírók, például Pecsevi és Szelániki is megemlékeztek a szerencsétlen pasáról. Legutóbb: HUSZÁR, 2007. 149–156. Arszlán pasa esetét Török Ferenc, Gyulaffy László és Thury György egy később a budai pasának írt levelükben is felelmegetik: „[...]”

Veszprém kapitányaként

Thury az ostrom után immár otthagya a rommá lőtt várat, „mivel tovább az palotai kapitányságot viselni nem akará, mivelhogy annak megtartásával nem kicsin hírt-nevet s vitézi állhatatosságnak dicséretét nyertnek lenni magát ítélné, s hogy az császár táborában (mely rövid nap az sík mezőkre kiszállana, bizonyoson értette vala) menne, s annak szeme láttára vitézkednék, azt végezte vala.”⁴⁴ Tehát lemondott tisztéről és a győri táborba vonult, Palotát pedig Eck zu Salm György unokatestvérére, „Thury Mártonra, az György atyja bátyja fiára, ki győri seregrendeket igazgatja vala, oltalmazni s megépíteni bírta”.⁴⁵

A dunántúli hadműveletek mindeközben tovább folytatódtak. A Győrben összegyűlt sereg Salm vezetésével – többek közt Thury tanácsára hallgatva –, június 29-én bevette Veszprémet, majd Tatát is elfoglalta.⁴⁶ Thury Veszprém ostroma után rövid időre, július 1. és július 13. között ideiglenesen megbízott veszprémi főkapitány lett.⁴⁷ Ekkor közvetlenül a királlyal tárgyalta meg azokat a feltételeket, amelyek mellett Veszprémben maradnának Széchényi Mihállyal.⁴⁸

nyakadban az istráng, mint az budai Orozlán pasának.” MNL OL - P 1314 - No. 50222. – a., KANÁSZ 2021. 119–120.

⁴⁴ ISTVÁNFY 2003. I/2. 393.

⁴⁵ ISTVÁNFY 2003. I/2. 393. Thury György 1566. július 1-én adta át a palotai kapitányságot Thury Mártonnak. „Quod certiores reddi petebatis, quoniam die Georgius Thwry capitaneatu suo Palothensi defunctus sit, ut eo certius cum ipso rationem subducere, debitumque residuum exolvere possitis, significamus nobis benigne, Martinum Thwry prima die Iulii proxime elapsi in capitaneum modernum assumptum esse, et tunc officium ibidem expirasse.” MNL OL E 21 - 1566.11.06.

⁴⁶ MARCZALI 1878. 489., HUNGLER 1986. 68–72., BAGI 2017. 80–84., „Ő [Eck zu Salm – KV] ugyanis látván, hogy a közvetlen veszedelem elmúlt, és Győr őrségét szorult helyzetbe kényszerítette, egyrészt Zrínyire, másrészt a saját kötelességére emlékezve, barátját, Thury Györgyöt segítségül véve, Tatával együtt Veszprémet visszavette az ellenségtől, a Győrbe vezető veszélyeztetett utakat tőlük egészen gyorsan megszabadította, így a járhatatlan területeket is megtisztította és úgy tűnt, hogy támogatással és sikerrel gyarapítja az oly sok éven keresztül minden félelemmel elnyomott parasztokat és nemeseket.” SOMOGYI 2013. II. 247.

⁴⁷ PÁLFFY 1998. 110., 166. Körmöcbánya 1566. július 14-i levele szerint: „[...] ist Vesprim dem Herrn Thury Gürgen übergeben worden [...]”. MATUNÁK 1897. 271. E rövid időtartam miatt a Thuryról szóló irodalmi munkák nem szoktak megemlékezni e tisztségéről.

⁴⁸ Erről írt Veszprémből Széchényi Mihály Kanizsai Orsolyának 1566. július 13-án: „Dominus Georgius Thwry nunc adest, discessit enim erga maiestatem sacratissimam pro concludendo negotio nostro, quomodo et sub qua conditione hic mansuri simus. Auxilium quo generosa et magnifica dominatio vestra est hic deserte domui maiestatis sacratissimae, reservare studebimus simul cum domino Georgio Thwry. Cum his nos generosae et magnificae dominationi vestrae commendamus eandemque generosam et magnificam dominationem vestram felicissime valere optantes.” BÁRTFAI 1911. 669.

*Veszprém elfoglalása egy korabeli metszeten.
GEUFFROY 1568. CXCH.*

A történetek alapján úgy látszik, nem sikerült megegyezni, s György visszatért a mezei hadakhoz. Ugyanakkor a Palotán hagyott unokatestvére, Thury Márton a későbbiekben, 1568 és 1574 között hosszabb ideig viselte a veszprémi főkapitányi címet.⁴⁹

Thury György a veszprémi kapitányságát követő hónapokban aktívan kivette a részét az összecsapásokban: „a táborból később kivonuló Thury György, Török Ferenc és Gyulaffy László két helyen és két összecsapás alkalmával mintegy ezer ellenséget vágott le, vagy ejtett fogjul”, és a fehérvári Mahmud béget is elfogta.⁵⁰ Valószínűleg neki köszönhetően itt eshetett fogságba a pasa fia, Bektes is.⁵¹ Szü-

⁴⁹ HUNGLER 1986. 74–75., PÁLFFY 1998. 112. Tevékenységéről többek közt: MNL OL E 21 - 1568.06.14. – b., 1568.08.17. – b., 1569.05.05. – d., ÖStA KA HKR Exp. 1566. 160v–167v., 186v., Exp. 1567. 10rv., 20v., 30r., Reg. 1567. 1v., 19v., 25v., 28r., Exp. 1568. 113rv., 115v., 122v., MNL OL E 21 - 1569.05.17. – d. Itt kell megjegyeznünk, hogy Thury György harmadik lánya, Katalin és Marczalthőy György frigyéből született Marzalthőy Miklós a veszprémi alispáni tisztséget is viselte. KANÁSZ 2021. 87.

⁵⁰ FORGÁCH 1977. 866., 871, PETNEHÁZI 2014. 85. Verancsics Antal szerint „[...] az magyarok Túry Gyerggel az töröket többig két mélyföldnél üzék, sokat benne levágának, egynéhányat az törökekben Maximili Jánosnak fogva hozának.” BESSENYEI 1981. 121., BIZZARRI 1573. 113–114., KLANICZAY 1982. 1207.

⁵¹ „Ezek nem sokkal ezután meg is jöttek, nem lebecsülendő létszámmal, a temesvári parancsnok, Bektes purpuratus basa vezette őket. Ő Mehmed fia volt, akiről megtuáduk, hogy Miksa császár

lejmán halála után részt vett a Szigetvárról kirajzott, fosztogató könnyűlovas akindzsik legyőzésében, valamint Salm őt küldte százötven lovasával az „*ellen-ség tábora körül való nyargalódásra*”.⁵²

A király a hadi érdemeinek elismeréseként újra látványosan kitüntetésben részesítette: Palota sikeres védelme után ismét lovaggá ütötte, s egy 1000 forint értékű aranyláncot akasztatott kapitánya nyakába.⁵³

Ekkor készülhetett – valószínűleg magának az uralkodónak a megbízásából – az az ismeretlen mestertől származó híres metszet, amelyen Thury György lovagol Lazarus von Schwendi és Miksa császár mellett. Erről a későbbi sira-tóéneke is megemlékezett: „*Az fejedelemnek kedvében vala, Az ő képét kinyomtatta vala*”.⁵⁴ Az alkotás több okból is különleges számunkra, egyrészt jelen tudásunk szerint ez a kapitány egyetlen hiteles korabeli ábrázolása, másrészt Thury oldalán a Nemzeti Múzeumban őrzött híres pallosa is látható, végül pedig e metszet alapján mintázta még a legtöbb későbbi művész a vitéz külsejét, így a Thury-ábrázolások origójává vált.

Ugyanakkor hiába a sok elismerés, mindez nem jelentett számára biztos megélhetést. Pápán lévő családja szorult helyzetéről jó képet ad a Nádasy Kristóf által 1566. július 2-án Kanizsai Orsolyának írt levél:

„*Továbbá Thúry György uram dolgát hiszem, hogy érti nagyságod; most is egy megromlott várban ül. Sehonnat egy ház jobbágy be nem szolgál Palotára neki; mert az török eltiltotta tőle. Felesége Pápán ül. Az nemes uraim, kik baráti, tartják; ki egy zsák liszttel, ki tikkal, ki egyéb éléssel. Rabjait nincs hol tartania. De én reá feleltem, hogy nagyságodnál tizenhat rabjának helyt szerzek; szolgáljam meg nagyságodnak addig, míg Palota dolga elválík, ne fogyatkozzék meg ez jámbor barátom az én biztatásomba! Ezenkívül azért is könyörög nagyságodnak, hogyha valami nagyobb háború lenne, hát az feleségének, marháinak Kapuba lenne valami háza. Mindezekről jó kegyelmes választ várunk nagyságodtól. Az rabokat Pápára küldte most az ő házához. Ha nagyságodnak az én könyörgésemre jó akaratja leend, csak Pápára kell írnia az öccsének, Thúry Farkasnak és aztán odaviszi őket, ahová nagyságod parancsolja*”.⁵⁵

A problémákat csak részben sikerült megoldani. Thury hiába sürgette a palotai zsoldhátraléka kifizetését, végül nem kapta meg. Az uralkodó október közepén utasította a Magyar Kamarát a palotai időszak alatt összegyűlt hátralékok

katonái Thury György vezetésével a Győrhez közeli tábornál elfogták egy rajtaütésen.” SOMOGYI 2013. 122.

⁵² ISTVÁNYFY 2003. I/2. 429–430., FORGÁCH 1977. 871.

⁵³ BIZZARRI 1573. 114., EŐR-DARMAY 1870. 726., FORGÁCH 1977. 867., ISTVÁNYFY 2003. I/2. 428., PETNEHÁZI 2014. 85., továbbá: KANÁSZ 2021. 23.

⁵⁴ OSZK App. M. 35.

⁵⁵ TAKÁTS 1928. 105.

kifizetésére.⁵⁶ Helyette viszont birtokok adományozásával honorálta a munkáját. 1567 februárjában ugyanis az uralkodó Zaccaria Delfino győri püspöktől és bíborostól bérbé vette Kesző várát a hozzátartozó malommal, majorsággal és településekkel együtt, és azt Thurnak engedte át. Ám Delfino nehezen mondott le a birtokról, s csak hosszú alkudozások után az uralkodó és a Magyar Kamara segítségével sikerült megegyezni vele, ami később is sok probléma forrását jelentette.⁵⁷

Palota ostroma után újra felmerült, hogy Thury megkapja a naszádos főkapitányi, vagy pedig a komáromi főispánsági tisztséget, végül azonban Pápara vonult.⁵⁸ Mindeközben Arszlán utóda, az új budai pasa, Musztafa – nem feledvén elődje dicstelen sorsát –, egy provokáló levelet küldött a kor három vitézének, Enyingi Török Ferencnek, Gyulaffy Lászlónak és Thury Györgynek. E sértésre nem mindennapi választ kapott tőlük. Thury vérmérsékletéhez híven egyenesen ezt üzentte neki:

Thury György párviadal (Szelestey P. Attila festménye). A szerző felvétele

„Továbbá én, Tury György, mikor te mindezekbül [az előző két vitézzel történő vívásból – KV] megmaradnál is, az én tisztességemet – úgy mint vitéz embernek szokott tisztességét oltalmazni – nem álnokul, hamis, hazug nyelvel, mint te, meg akarom oltalmazni. Erre harmadnapig választ tégy, ha elkezdted, mert ezután mind békeknél, pasáknál, még te császárodnál is oly leveleket látsz, hogy vagy apád alá kell bűnmod, vagy elő kell hoznod az te hazug szájadat.”⁵⁹

Sajnos jelenleg nem tudjuk, végül megküzdött-e a pasával. A bajvívá-

⁵⁶ MNL OL - E 21 - 1566.10.16.

⁵⁷ MÜLLER 1972. 14., NEMES 2010. 411. Thury évi 500 forintért kívánta bérbé venni a mondottakat, a király pedig többször utasította a Magyar Kamarát a Thury által Delfinónak már kiegyenlített árenda kifizetésére. MNL OL E 21 - 1567.10.08. – a, 1568.11.04. – a, 1568.11.21. – b, 1570.06.20. – d.

⁵⁸ TAKÁTS 1928. 110.

⁵⁹ MNL OL P 1314 - No. 50222. – a. p. 2.

soknak azonban – minden tiltás ellenére –, ezt követően sem lett vége, sőt új állomáshelyén, Kanizsán, alárendeltjeivel egyetemben hódolt vitézi habitusa e megnyilvánulásának. A kanizsai főkapitánysággal azonban már új fejezet kezdődött Thury György életében, s ez az időszak Veszprém megye helyett elsősorban már Zalában és Somogyban játszódott.

A kortársak és az utókor ítélete

Palota sikeres megvédése Szigetvár elestének évében fontos lélektani fogódzó volt, s Eger 1552-es ostromához hasonlóan az oszmánokkal szembeni sikeres harc lehetőségének reményét mutatta meg. Bár az utókor szemében Szigetvár ostromának emlékezete leuralta az 1566-os hadi események sorát, jelentőségét jól mutatja, hogy Palota sorsa évekkel a hadi események után is szóbeszéd tárgya volt. A korszak több jeles magyar, olasz és német történetírója, például Istvánffy Miklós, Verancsics Antal, Baksay Ábrahám, Pethő Gergely, Martinus Zeiler és Pietro Bizzarri is megemlékezett Thuryról. A hadiesemények tárgyalásakor többször írtak a kapitányról, s a híres ostrom mellett kiemelték, hogy ő javasolta Veszprém ostromát, és a Palota környéki sikeres portyáiról is tudtak.⁶⁰

Zrínyi Miklós a XVII. század közepén a Szigeti veszedelem megírásakor fontosnak tartotta híres elődje viselt dolgai mellett Thury palotai tevékenységét, s magát az ostromot is bemutatni. A költő és hadvezér részleteiben ismerte Palota ostromának eseményeit, s Thuryról felettebb jó véleménnyel bírt.⁶¹ Palota megvédése a XVIII–XIX. század első felében is közismert volt, többek közt Bél Mátyás és Kazinczy Ferenc is megemlékezett az eseményről, valamint Európa-szerte írtak róla.⁶² A múlt század irodalmában is helyet kapott Thury Veszprém megyei tevékenysége, valamint a palotai ostrom, s napjainkban is több

⁶⁰ BIZZARRI, 1573. 79–80., 114–115., MARCZALI 1878. 488–497., TAKÁTS 1928. 109., ECKHARDT, 1943. 42., GÁL 1971. 20., BESSENYEI 1981. 119., ZEILER, 1997. 130., G. ETÉNYI 2017. 217., németül még: GEUFFROY, 1568. CXCII., Baksay Ábrahám Kronológiájában is bekerültek az események: „*Palota frustra Budensi Bassa obsidetur: resistente bellicoso viro Georgio Thwry, eius loci capitaneo Caesareo.*” BAKSAY, 1567. 934. Valamint Pethő Gergely is megírta a történeteket: „*A' Budai Iahiogli Oroszlán Basa, Palotát meg szállá Thuri Giörgyre, kinek segítségére el mene a' Bazinyi Gróf Ek, a' Győri Király-képe, Ezt halván Oroszlán Basa, nem meré meg Várni a' Grótot Palota alatt, hanem el Szállá a' Vár alól. Azon uttal Gróf Ek Beszprimet Thatát Gosztost és Vitárit meg vevé a' Töröktül, kiért Oroszlán Basát, Szulimán Császár meg foitatá.*” PETHŐ 1660. 78v. Képi ábrázolása Geuffroy mellett: SZALAI 2001. I. 322. tábla.

⁶¹ KANÁSZ 2021. 92–96.

⁶² KAZINCZY 1825. 3–31., BÉL 2012. 586., FESSLER, 1824. 35–37., Fillértár, 1. (1834) 41. sz. 326., HUSZÁR, 2007. 195–206.

irodalmi és képzőművészeti alkotás készült e témában, s fokozatosan erősödik a Thury iránti érdeklődés.⁶³

Mindezek alapján igazat adhatunk Paczoth Ferencnek, aki 1617-ben így méltatta a kapitányt: „Ezért, Thuri György, rendkívüli és egészen egyedülálló bátorságot, amelynek révén sok mindent ragyogóan véghezvittél, kiváltképp pedig megvédted a törököktől ostromlott Palotát, nem homályosítja el a feledés, nem törli el az idő.”⁶⁴

A Thury György halálát megéneklő lantos (részlet Wegroszta Zoltán alkotásából)
Hohl Zoltán felvétele

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAGI Zoltán Péter (2017): Az 1566. év elfeledett dunántúli háborúja. Palota sikeres védelme, valamint Veszprém és Tata visszafoglalása. In: BUJDOSNÉ PAP Györgyi – FEJÉR Ingrid – H. SZILASI Ágota (Szerk.): *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552–1568*. Eger. 67–88. o.
- BÁRTFAI SZABÓ László (1911): *A Sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. I.* 1252–1732. Budapest.
- BEL, Matthias (2012): *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica. II.* operi edendo prae-fuit: Gregorius Tóth, Textum recensuerunt notisque instruxerunt: Ladislaus Glüch – Zoltanus Gózszy – Gregorius Tóth, Budapest.
- BESSENYEI József (1981. s.a.r.): *1504–1566. Memoria rerum*. Budapest.

⁶³ VARGHA 1923. 34–44., BOKSAY 1964. 6., SZÁNTÓ 1952. 245–246., JANKOVICH 1964. Legutóbb Körmenyi László és Osztrogonác Miklós énekelte meg az eseményeket. Bővebben, több példával: KANÁSZ 2021. 96–114.

⁶⁴ „Ita tuam, Georgi Thuri, ingentem ac plane singularem, qua cum multa praeclare egisti, tum vero Palotam a Thurca obsessam defendisti, fortitudinem, nulla extinguet oblivio, nulla delebit dies.” PACZOTH 1617. [oldalszám nélkül], RESTÁS 2018. 502.

- BIZZARRI, Pietro (1573): *Pannonicum bellum, sub Maximiliano II. Rom. et Solymano Turcar. imperatoribus gestum...* Basileae.
- BOKSAY György (1964): Palota ostroma. *Veszprémi Napló*, 1964/284. 6. o.
- CSIFFÁRY Gergely (2014): *Ruszkai Dobó István életrajza*. Rudabánya.
- EŐR-DARMAY Zsolt (1870): Thury György ingóságai, 1571. *Századok*, 726.
- FALLENBÜCHL Zoltán (1994): *Magyarország főispánjai*. Budapest.
- FESSLER, Ignaz Aurelius (1824): *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*. 7. Leipzig.
- FORGÁCH Ferenc (1977): *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*. ford. BORZSÁK István, In: KULCSÁR Péter (Szerk.): *Humanista történetírók*. Budapest. 567–1039. o.
- G. ETÉNYI Nóra (2017): Toposztól a hírtértéig. Az 1565–1566. évi várháborúk eseményei a korabeli német nyomtatványokban. In: BUJDOSNÉ PAP Györgyi – FEJÉR Ingrid – H. SZILASI Ágota (Szerk.): *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552–1568*. Eger. 207–240. o.
- GÁL István (1971): Sir Philip Sidney kalauza a korabeli magyar történelemben. *Filológiai Közlöny*, 1971/1–2. 16–25.
- GEUFFROY, Antoine (1568): *Erste Theil, der Hoffhaltung Des Türckhischen Keysers vnd Othomannischen Reichs Beschreibung*. Basel.
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM)
- HÓVÁRI János (1987): *A hűtlen Dobó*. Budapest.
- HUNGLER József (1986): *A török kori Veszprém*. Veszprém.
- HUSZÁR Pál (1974): *Thury György szerepe a dunántúli végvári harcokban. 1554–1566*. Várpalota.
- HUSZÁR Pál (2007. Szerk.): *Források és dokumentumok Várpalota történetéhez. I. A kezdetektől 1848-ig*. Várpalota.
- ISTVÁNFFY Miklós (2003): *Istoánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/2. s.a.r.* BENITS Péter, Budapest.
- JANKOVICH Ferenc (1964): *Hulló csillagok. I–II*. Budapest.
- KANÁSZ Viktor (2021): *Oroszlán a végvárban*. Thury György és Nagykanizsa. Nagykanizsa.
- KAZINCZY Ferencz (1825): Zrinyi Miklós Szigetváratt. In: IGAZ Sámuel (Kiad.): *Hébe zsebkönyv*. 3–31. o.
- KENYERES István (2002. Szerk.): *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére, I*. Budapest.
- KLANICZAY Tibor (1982, Szerk.): *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*. Budapest.
- KOMÁROMY András (1912): Magyar Bálint kapitány életéből. 1543–1572. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1912/13. 238–278. o.
- LISTHIUS, Joannes (1735): *Commentariolus de coronatione Maximiliani II.* In: BEL, Mathias: *Adparatus ad historiam Hungariae*. Posonii.
- LUKINICH Imre (1937): Adatok Thury György kapitány életéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1937/1. 261–262. o.

- LUKINICH Imre (1942): *A Podmanini és Aszódi báró Podmaniczky-család története*. IV. Budapest.
- LUKINICH Imre (1943): *A Podmanini és Aszódi báró Podmaniczky-család története*. V. Budapest.
- MARCZALI Henrik (1878): Regesták a külföldi levéltárakból. I–II. *Magyar Történelmi Tár* 3/1. 417–498., 901–924. o.
- MATUNÁK Mihály (1897): Veszprém ostroma és visszafoglalása 1566. június 30-án. *Had-történelmi Közlemények*, 1897/1. 266–276. o.
- Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL)
- MÜLLER Veronika (1972): *Thury György kanizsai kapitánysága*. [h. n.].
- Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)
- Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Kriegsarchiv (KA)
- PACZOTH, Franciscus (1617): *Oratio in laudem Hungariae patriae, habita publice in celeberrima Academia Wittebergensi a Francisco Paczoth de Beki, l. b. in Nagy Tharkany prid. Non. Octobr. anno Christiano M.DC.XVII. Wittebergae*. [Megtalálható: OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK III. 1206b.]
- PÁLFFY Géza (1998): A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adataira (16–17. század). In: TÓTH G. Péter (Szerk.): *Veszprém a török korban*. 91–174. o.
- PÁLFFY Géza (1999): *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére*. Győr.
- PÁLFFY Géza (2011): *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest.
- PETHŐ Gergely (1660): *Rövid magyar cronica, sok rendbéli fő historiás könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedegettetet és irattatot Petthő Gergelytől*. Bécs.
- PETNEHÁZI Gábor (2014): Kovacsóczy Farkas kortörténeti feljegyzései (1563–1567). *Lymbus*, 2012–2013. 57–95. o.
- RESTÁS Attila (2018): A kora újkori Magyarország-toposzok történetéhez Paczoth Ferenc (1617) és Johann Fechner (1650) beszédei. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2018/4. 490–507. o.
- SOMOGYI Ambrus (2013): *História Magyar- és Erdélyország dolgairól. Az 1490-es évektől 1606-ig. 4. könyv*. Szerk. KALOTAI Noémi – SZEBELÉDI Zsolt, Báriabesnyő.
- SZALAI Béla (2021): *Így tudták, így hitték, így képzeltek. A magyar történelem kortárs metszetein, 1514–1592*. Budapest.
- SZÁNTÓ György (1976): *Az Alapiak kincse*. Budapest.
- SZÍJ Rezső (1960): *Várpalota*. Budapest.
- T. THURY Zoltán (1941): *Várpalota veszélyben!*. Budapest.
- TAKÁTS Sándor (1928): *Régi magyar kapitányok és generálisok*. Budapest.
- VARGHA Gyula (1923): *Vitézi énekek Thúry Györgyről*. Budapest.
- VIDA Beáta (2018): A zirci uradalom a 16. században a legújabb kutatások tükrében. In: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (Szerk.): *Folyamatosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*. Veszprém. 109–123. o.

Szent István-hagyományok Veszprém vidékén

MAGYAR ZOLTÁN

A történeti mondák egyik fő műfaji sajátossága a lokalitás. Jóllehet többségében vándormondák azok, melyek egy-egy tájegységen vagy településen helyi tradícióként fennmaradtak, s a hagyományozódás során olyan jelentésrétegekkel bővültek, melyek azok lokális vonzatát erősítették, idővel akár feledtetve is e narratívák gyökereit (krónikás hagyomány, egyházi legenda stb.). E narratív hagyományok idővel hozzákapcsolódtak egy-egy konkrét helyhez, illetve földrajzi névhez, az emlékezet mindama helyeihez,¹ melyek az ott élők tudatvilágába szervesen beépülve a helyi történelmi ismeretek és népi emlékezet pilléreivé váltak, esetenként öndefinitív módon is.

A folklórkutató Dobos Ilona már a XX. század második felében felfigyelt arra, hogy e helyi vonatkozásokon túl regionális tagolódás is jellemzi a magyar mondahagyományt:² többnyire minden tájegységnek megvan a maga népi hőse, aki egy-egy betyárral, de többnyire valamely jeles történelmi személyiséggel azonos. Dunántúli példaként maradva ilyen történeti hőssé vált Somogyban Koppány vezér, Nyugat-Baranyában és a Dráva mentén a két Zrínyi Miklós, a Mura-vidéken a helyi törökellenes harcok kapcsán Hadik Mihály, Búcsúszentlászló és Püspökszentlászló vidékén Szent László, a Pilistől a nyugati határszélig számos településen a veres barátoknak mondott templomosok, a nevezetes betyárok sorában pedig elsősorban a róluk szóló ponyvanyomtatványok révén országos hírnévre is szert tett Sobri Jóska és Savanyú Jóska személye.³

A dunántúli tájakhoz számos életrajzi szállal kötődő Szent István király népi hagyományköre Mátyás királyhoz hasonlóan országosan egyenletesebb képet mutat, betudhatóan az ezer éves múltnak, az 1083. évi szentté avatás óta töretlen egyházi kultusznak és az államalapítónak szóló nemzeti emlékezetpolitikának. Mindazonáltal néhány kistájon az ő esetében is mintegy „besűrűsödnek” a róla szóló, vele kapcsolatos hagyományelemek. Ilyen helyi hagyománykör alakult ki,

¹ NORA 1992; Uő, 1999.

² DOBOS 1986. 131.

³ MAGYAR 2018. IIa. 61–64.;103–188.; Uő 2018. IIb. 40–47., 62–63.,; Uő 2018. III. 219–277.; Uő 2018. VII. 430–459., 480–498.

maradt fenn születési helyén, Esztergomban és vidékén, valamint az esztergomi hagyományok filiációjaként az Alsó-Garam mentén, Fejér megyében elsősorban a végső nyughelyeként szolgáló Székesfehérváron és az egyik legrégebbi magyar búcsújáróhelyen, Bodajkon és környékén, sok tekintetben Koppány pandanjaként Somogy és Tolna megyék északi részén, és mint e tanulmány témája is mutatja, Veszprémben és ennek szűkebb környékén.

Veszprém, mint a korai Árpád-kor egyik legjelentősebb, stratégiai fekvésű települése, mint a királynék városa és püspöki székhely, elválaszthatatlan a magyar királyi trónt elsőként elfoglaló Szent Istvántól és családjától. Felesége, Gizella, gyakran tartózkodott ottani udvarházában, és az ő felügyelete alatt készült el⁴ még István király életében (1030 körül) a közeli veszprémvölgyi görög keleti rítusú monostorban az a koronázási palástként ismert miseruha, amelyen az uralkodó egyetlen hiteles portréja látható. Az ábrázolás külön érdekessége, hogy Szent István bal kezén hat ujj látható, mely részlet vagy a történelmi valóságot örökíti meg, vagy szimbolikus jelentőségű. A hat ujj ugyanis a magyar népi kultúrában, hiedelemvilágban valamilyen természetfeletti képesség, a kiválasztottság jele, mely többnyire samanisztikus analógiákban, valamint a táltos-hiedelemkörön belül tűnik fel,⁵ ám más, történelmi példák is léteznek. Utalhatunk a szintén Árpád-házi IV. Béla király hagyománykörére, vagy Pázmány Péter alakjára.⁶ Veszprém nevének eredetét a népi etimológia – talán a fenti hagyománnyal is összefüggésben –, szintén Gizella személyéhez kapcsolja. E monda szerint, amely már Bél Mátyás *Notitia*jában is szerepel,⁷ a királyné gazdagon akarja felszerelni a Veszprémben épülő templomot, ezért díszes palástját is felajánlja az építkezés befejezéséhez. Gizella szavairól („Vessz, prém!”) e hagyomány értelmében kapja nevét a város.⁸ A történet egy variánsa szerint a királyné karitatív hajlama Árpád-házi Szent Erzsébet emberbaráti gesztusainak egyikére (köntös-csoda)⁹ emlékeztet: palástját a nélkülöző helyi szegényeknek adja az idézett szavak kíséretében.¹⁰

⁴ Egy veszprémi monda szerint Gizella Veszprémből gyakran átsétált a veszprémvölgyi apácákhoz, és a palást elkészítésében személyes is részt vett: segített nekik a hímzésben (Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma – a továbbiakban: EA – 18552/2. – Zolnai Mártonné gyűjtése, 1974).

⁵ DIÓSZEGI 1973. 51–60.

⁶ MAGYAR 2018. III. 19.

⁷ BÉL 1989. 100. – 18. század első fele.

⁸ A monda további, 19. századi, előfordulásai: *Vasárnapi Ujság*, 1854. 223.; HUNFALVY 1860. II. 335.

⁹ MAGYAR 2007. 69–72.; Uő 2010. 60.

¹⁰ EA – 18552/1. – Zolnai Mártonné gyűjtése, 1974.

István és Gizella egyetlen felnőttkort megélt fiúgyermekének (mellképe szintén szerepel a koronázási paláston), hasonlóképpen van veszprémi vonatkozása: a XI. század végén íródott egyházi legendája örökíti meg, hogy az ifjú szüzességi fogadalmát a veszprémi Szent György-kápolnában tette le.¹¹ Mint azt a közeli lövöldi karthauzi kolostorban élt névtelen szerző ötszáz évvel később korabeli magyar nyelven feljegyezte:

„Egy időben mikoron csak egy titkus szolgáljával ájojtatus imachagnak okáért méne Veszprímé szent Gyergy mártír Kápolnájában, és imátságában azt gondolja vala mine-mű szolgálatot tehetne ő életében, ki úr istennek kellemetes volna. Íme azonkezben nagy fényesség szálla reá és illyen isteni szót halla mondván: testi és lelki szüzességöt várok tőled, ezt aggyad énnekem és ebben maraggy meg! Mikoron ez nemes királi magzat azt hallotta volna, nem bízék ennen magában tudvan az tiszta életnek nehéz voltát. De ottan mondá: Én uram isten, ki mindeneket nyilvoán látsz, tekéllyed megaz te szent akarotodat én bennem és testnek veszedelmes indulatait kik az léleknek ellene viaskodnak, te áldott szent irgalmasságodnak harmattyával óccsad meg. És mikoron mind lelkében, testében megvígasztaltatott volna, megparancsolá szolgáljának, hogy e dolgot, míg élne, senkinek ne mondaná. Azonközben kiben őneki ingen híre sem vala, nemes szízet hozának őneki házastársul királi nemből, kinek mikoron nyilvoán ellene nem álhatna az atyai parancsolatnak okaért úr istennel közlé dolgát és mind ennen magát, mind házastársát szüzességben megtartá. És senki meg nem tudhatná, míg éle ez nemes szent angyali életnek méltósága.”¹²

A legenda XII. századi latin szövege mindehhez még hozzáfűzte azt is, hogy amikor Imre teste elenyészett, jegyese bizonyította szüzi életét, és a herceg bizalmas szolgálója sem titkolta tovább *„amiket gyakran látott és hallott”*.¹³

E veszprémi jelenetben az imádkozó herceget nagy fényesség veszi körül. Ennek kapcsán Dümmerth Dezső megjegyzi, nem biztos, hogy itt irodalmi vándormotívumról van szó, lehet, hogy ez egyfajta benső, lélektani valóság kivetítődésének a jele.¹⁴ Pedig az: vándormotívum, a keresztény legendáriumok egy népszerű toposza. Mint legendás elem, alig egy évszázad múltán László király szentéletrajzában is szerepel, és megjelenik a Szent Margit halála utáni tanúkihallgatási jegyzőkönyvekben is, ahol Margit apácatársnői vallanak arról, hogy ima közben több ízben is láttak a királylány alakja körül ragyogó fényességet megjeleneni.

Az eltitkolás motívuma Hartvik püspök Szent István-életrajzában szintén szerepel: ott István egy csodájának (imája közben a levegőbe emelkedik) kell ti-

¹¹ ÉRSZEGI szerk. 2001. 58.

¹² *Érdy-kódex*, 616. In: *Nyelvemléktár IV.*, 1876. 441.

¹³ ÉRSZEGI szerk. 2001. 59.

¹⁴ DÜMMERTH 1997. 69.

tokban maradnia haláláig. Ennek kapcsán Tóth Sarolta arra következtetett, hogy a két szöveg nagy fokú hasonlósága azt sejtetteti, hogy az egyik legenda a másiknak forrásul szolgált.¹⁵ Mint az több középkori ábrázoláson is feltűnik, Szent Imre éjjeli ájtatosságának az édesapja is óvatlan szemtanúja, ám ő sem árulja el másoknak fia titkos buzgalmát. Mint Bollók János írja: „*Mások legbensőbb titkainak megismerése, az eltitkolás motívuma, a szent haláláig hallgató szemtanú külön-külön mindegyik közhelye ugyan a legendairadalomnak, együttes előfordulásuk viszont a legendában Nagy Szent Gergely »Dialogi« című műve ismeretének és felhasználásának irányába mutat*”.¹⁶ A szentéletrajzok példái szerint az erény eltitkolása is erény, aminek ősképe az *Újszövetségben* lelhető fel: ott Jézus az általa meggyógyított két vaknak parancsolja meg, hogy ne beszéljenek róla.

Szent István veszprémi hagyománykörének legkorábbi rétege a somogyi vezérrel vívott polgárháború döntő ütközetével kapcsolatos. Szent István *Kisebbik legendája* őrizte meg azt a hitelt érdemlő hagyományt, hogy Koppány csapatai először Veszprém várát vették ostrom alá, hogy e fejedelmi (fejedelemasszonyi) szálláshelyet elfoglalva, más várak ellen vonuljanak. Koppány vezér felmérve a Somogyot övező katonai telepek súlyát, északnyugat felé indította meg a támadását. Összevont erőivel, ha valóban szükség volt rá, könnyen áttörte a nyugati „határórfalvak” ritkás láncolatát, és a jelek szerint Kolon váránál sem ütközött komolyabb ellenállásba. A Balatont megkerülve és feltehetőleg egyesülve a Zalaság és a Káli-medence pogány érzelmű lakosaival, István bakonyi-veszprémi uradalmát és népét pusztítva nyomult előre.¹⁷ És bizonyára alig telt el egy-két hét a háború megindítása óta, amikor a csapatai már Veszprém falai alatt portyáztak. A nagy múltú, jól kiépített erődítmény bevétele érdekében azonban alaposabb ostromra volt szükség, annál is inkább, mert minden jel szerint Sarolt is a várban tartózkodott. Tehát a vár elfoglalása, de legalábbis ostromzár alá vonása akár a háború végső kimenetelét is befolyásolhatta. Ugyanakkor ismerve az egykorú források által Saroltról megrajzolt képet, feltételezhető, hogy az özvegy fejedelemasszony maga szervezte és irányította a védelmet. Koppány tehát Veszprém megvívásakor kemény ellenállással számolhatott – éppen ezért nem kizárt, hogy egyelőre megelégedett a vár sakkban tartásával, és nem erőltette az ostromot. A döntő ütközetre feltehetőleg Veszprém és Várpalota között került sor, nagy valószínűséggel a Veszprémtől tíz kilométerre fekvő Sóly falu közelében,¹⁸ ott, ahol a korabeli források 1009-ben egy Szent István

¹⁵ TÓTH 1962. 47.

¹⁶ BOLLÓK 1996. 346.

¹⁷ Vö.: SZABADOS 2011. 252–256.

¹⁸ A helyi hagyomány szerint a sólyi régi temető helyén, ahol az utóbbi években a csata emlékére egy hatalmas, korabeli kétélű kardot mintázó emlékművet emeltek.

vértanú tiszteletére szentelt kápolnát (a máig létező román stílusú templom elődjét) említenek.¹⁹

A csata előtt István Szent Márton oltalmába ajánlotta magát, és fogadalmat tett, hogy győzelme esetén az ókori Savariában született szent magyarországi kultushelyét (az épülő pannonhalmi kolostort) gazdagon megajándékozza. Györffy György szerint Szent Márton segítségül hívása a Koppánnyal való megütközés hajnalán istentisztelet és a megáldott kard felkötése kapcsán történt.²⁰ István a csata irányításával seregvezérét, Vecellint bízta meg, aki Szent Márton és Szent György vértanú zászlai alatt megütközött Koppány haderejével.²¹ A csata leírását és helyszínét a *Képes Krónika* és Szent István *Kisebbik legendája* őrizte meg, bár e források a részletekről sajnálatos módon alig ejtenek szót. Ami Veszprém alatt történt, mindenesetre törvényszerű volt: István modernebb serege győzött a somogyi vezér keleti, nomád taktikával élő, könnyű fegyverzetű csapatai felett.

Az, hogy Veszprém közelében egy jelentős összecsapásra került sor István és Koppány hadai között, az e fenti két – egymástól független – forrás alapján szinte bizonyos.²² Az azonban messzemenően nem, hogy a veszprémi csata volt-e a döntő ütközet, hiszen a bényi hagyományok²³ és Gerbert püspök feljegyzése

¹⁹ Bizonyára emlékkápolna lehet, hiszen István vértanú az ifjú fejedelem védőszentje volt. Hasonló, csatahelyen emelt emlékkápolnákra az Árpádok későbbi történetében is van példa. Utalhatunk Géza herceg fogadalmára a mogyoródi csata (1074) előtt, valamint László király besenyők feletti győzelmére Kisvárdra környékén (1085). A csata (az első ütközet?) Veszprém melletti helyszínét támasztja alá István *Kisebbik legendájának* részletes leírása is (ÉRSZEGI szerk. 2001. 13.).

²⁰ GYÖRFFY 1983. 119. Györffy rámutat arra, hogy Gizella bátyja, II. Henrik szintén kérte védőszentjei – Móric és Márton – segítségét a csatái előtt. Márton Szent István általi tisztelete talán sógora példájának is betudható, bár a pannóniai Savariában született Márton nem csakis a frank birodalom szentjének, hanem a korabeli keresztény magyarság egyik legfőbb patrónusának is számított.

²¹ Györffy kétségbe vonja a *Kisebbik legendában* szereplő ama kitétel, miszerint a keresztény hadak Szent György vértanú zászlai alatt hadakoztak, kompilációnak, a Gellért-legendá hatásának (lásd Csanád-monda) tudva be azt (GYÖRFFY 1970. 6.). Véleményünk szerint azonban nem csupán Veszprém közelsége és a város ősi Szent György-kápolnája indokolja a vértanú jelképes segítségül hívását, hanem – harcos szent lévén –, az ütközet maga is, és nem utolsó sorban István vonzódása a kora-keresztény katonaszent alakja iránt.

²² Közvetve pedig a sólyi Szent István-korabeli templom alapítási hagyománya (GYÖRFFY 1983. 119.): múltba vesző helyi tradíció szerint ott volt a *Képes Krónika* és a *Kisebbik legenda* által említett ütközet. Újabb keletkezésű és tudatos kultuszformálást tükröz a Veszprémhez szintén közeli Királyszentistvánon meghonosodott hagyomány (PILIPKÓ 2017. 578–604.).

²³ MAGYAR 2000. 23–31.

is elhúzódó, hosszú hónapokig, legalább fél évig tartó háborúra utal. A *Képes Krónika* egy helyütt, a nyugati jövevény nemzetségeket számba véve, a Vecellin nemzetségről szólva arról ad hírt, hogy a pogány vezért törzsi székhelyén érte a halál: „Lejött Bajorországból Vencellin is, a wasserburgi, aki Szent Istvánnal **Somogyban** [Kiemelés: M. Z.] megölte Koppány vezért; ama napon ugyanis ő volt a sereg kapitánya”.²⁴ Amennyiben Koppány nem esett el az észak-dunántúli küzdelmekben, a somogyi vezér utóvédharcainak megnő a valószínűsége, legyen az egy újabb – somogyi – vesztes ütközet,²⁵ avagy olyan somogyvári várostrom, melyeknek emlékezetét a regionális folklórhagyomány őrizte meg.

Bárhogy is volt, a szűkszavú és gyér történeti forrásoknál a korabeli eseményekre vonatkozóan jóval részletesebb a néphagyomány, amelynek ugyan nem ismerve a történeti hitelesség, a népi tudatban azonban gyakran annak igényével jelenik meg, esetenként azért is, mert a költői képzelet mögött a legtöbb esetben valóban ott rejtőzik valamilyen közvetlen vagy közvetett reália, a folklórkötés voltaképpeni valóságmagja. Somogyban – ahol Koppány és Szent István küzdelmét kiterjedt, változatos és középkori rétegzettségű mondakör örökíti meg²⁶ –, ilyen történelmi alaprétég a pogány vezér somogyvári uradalmi központja, valamint más korabeli régészeti emlékek.

Hogy a Koppány és Szent István közötti összecsapás emlékei mennyire élénken élhettek a dunántúli hagyományvilágban, arra bizonyosság, hogy az említett somogyi mondákon kívül, egész sor vonatkozása ismeretes a Balatonról északra fekvő tájakon is. A veszprémi levéltár középkori okleveles anyaga szerint Koppány hadai Balatonkenese felől vonultak a püspöki székhely ellen, és a Litér és Veszprém közötti fennsíkon ütköztek meg István seregével.²⁷ A helyi hagyományok szerint a közeli Csatár-hegy is e Koppány elleni csatáról kapta a nevét.²⁸ Ugyancsak e küzdelmek emléke lehet a kővágóörsi Koppány nevű erdős hegyoldal,²⁹ valamint a pápateszéri Koppány-tető, amely „Koppány vitézről kapta a nevét”.³⁰ Az, hogy e hagyományok megint csak nem feltétlenül légből kapottak, arra többek között az utal, hogy Litérrel kelet felől egy Királyszentistván nevű

²⁴ *Képes Krónika*, 40. fejezet: *Képes Krónika* 1978. 63.; *Az államalapítás korának írott forrásai* 1999. 364.

²⁵ Szabados György is felveti, hogy van némi logikai ellentmondás a krónika ama feljegyzésében, hogy Veszprém alól a szomszédos Veszprémbe üzentek a felnagyelt Koppány egyik testcsonkjának küldésével (SZABADOS György, 2018. 80.).

²⁶ MAGYAR 1998. 76–99.; Uő 2000. 32–45.; Uő 2002; Uő 2020. 85–112.

²⁷ Csóka Karola (Veszprém) szíves szóbeli közlése.

²⁸ RÉŠŐ ENSEI 1890. III. 21. A Csatár-hegy közelében a középkor folyamán hasonló nevű település létezett (eredetileg fegyverkovácsok lakták) – ma zarándokkápolnás hely.

²⁹ JANKÓ 1902. 69.

³⁰ *Veszprém megye földrajzi nevei* II. 1987. 162.

falu határos, míg északkeleti határán az a Sóly nevű település fekszik, ahol 1009-ben már kápolna állt Szent István vértanú tiszteletére (szintén a közelben, közvetlenül Veszprém mellett pedig Szentkirályszabadja község található).

A helyi/környékbeli néphagyomány szerint a somogyi vezér hadai ostromzár alá vonták Veszprémet. E hagyománykör egyik leginkább költői mondáját Sebestyén Gyula adta közre a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* VIII. kötetében Pintér Dénes feljegyzésében. A történet a veszprémi Gizella-kápolnával kapcsolatos, annak eredetmondája:

„Mikor a pogányok Veszprémre rontottak, csak Gizella királyné volt odahaza. Az ura, Szent István király kinn járt az országban sereget gyűjteni. De mikor neszét vette a bajnak, sereg nélkül is otthon termett. A várba persze a város laposa felől már nem lehetett bejutni, mert az ellenség minden járt utat elállt. Került hát Szent István a meredek szirttek felé. Tudta, hogy a felesége itt egy kelesztetón [kapaszkodón] szokta az ebédvizet a völgyből meghordatni. Csakhogy annyi ideje se volt már, hogy a lováról leszálljon: a pogányok észrevették és megrohanták. A felesége a nagy templomba épen érte imádkozott. Mikor a riadalomra kifutott, Szent István már neki ugratott a sziklának. Mivel a megremült királyné sietségében a fényes feszületet is magával hozta, ezzel kezdett integetni, hogy az ura a lovát merre fordítsa. Így a meredek gyalogjárót szerencsésen megtalálta ugyan, de a pogányok mégis utolérték volna, ha közben el nem hányja palástját, kardját, erszényét, aranylánczát. Míg aztán a pogányok a drágaságokon marakodtak, meg míg a lova arany-patkóját a sziklából fessegették, Szent István szerencsésen fölért a feleségéhez.

Ennek hírére a pogányok annyira megremültek, hogy maguktól elkotródtak. Oda, a honnan Gizella királyné a keresztel integetett, Szent István még aznap kápolnát épített. A kis kápolna megmaradt egész mostanáig, meg-meg az a nyom is látható, a melyből üldözői annak idején az arany-patkót kifeszeggették.”³¹

E mondában a Szent László-hagyományból ismeretes motívumok egész sora szerveződik új történetté. A Veszprémet ostromló pogány harcosok üldözőbe veszik Szent Istvánt, aki úgy menekül meg, hogy eldobálja értékeit (lásd: Szent László pénze), s míg üldözői a kincsek összeszedésével vannak elfoglalva, ő megmenekül. Közben a Szent Benedek-hegy feljárójánál³² lova lába egy kőtömbbe nyomódik, s – mint az Szent László lováról Kárpát-medence szerte elterjedt –, a patkó nyoma (s itt: maga a patkó is) megmarad a kőben.

Lehetséges, hogy a kővé vált pénzről szóló mondatípusnak Szent István alakjához társítása az Észak-Dunántúlon a Szent László-hagyományoktól független

³¹ SEBESTYÉN 1906. 483–484. (Veszprém – Pintér Dénes gyűjtése). E monda első előfordulása: *Vasárnapi Ujság* 1854. 222–223. További veszprémi szövegváltozata: EA 18552/1–2. – Zolnai Mártonné gyűjtése, 1974.

³² KARSAI 1938. 250.

fejlemény, illetve e tájon annak már eredendően is egyenrangú alternatívája lehetett. Erre utal az is, hogy a Vértesben, ahol szintén gyakoriak a megkövesedett nummulitesek, *Szent István pénzének tartják azokat*,³³ „*ugyanis, mikor Szent Istvánt Koppány vezér üldözte, a király csak úgy menekülhetett meg és érthette el Veszprém várát, hogy összes aranyát az üldözők elé szórta*”.³⁴ E mondatípus egy variánsa a fehérvár-surgói kőbányában található ember formájú kövek eredetmagyarázó mondájában is feltűnik. A történet szerint – melyet István és László szerepeltetésével egyaránt mesélnek –, a szent király könyörgésére a túlerőben lévő tatárokat Isten változtatta át kőbálványokká.³⁵

A közeli Szentkirályszabadján gyűjtött, egyes elemeiben olvasmányélményekre támaszkodó népi elbeszélés a fenti mondával rokonítható, s a közel ezer évvel korábban történt eseményeket egy nemzetközileg elterjedt mondatípus is beleszöve,³⁶ általa a község nevének eredetét meséli el:

„*Mivel az előbb is mondtam, hogy Vata István, ő maga is pogány volt és ahelyett, hogy feltartóztatta volna a Koppány vajda seregét, szövetkezett vele, és átengedte a szoroson. Így juthatott el Veszprém alá, a dolomitok alá Koppány vajda a seregével. Na most ezt a tényt megtudta hét magyar jobbágy, aki a várban bent vót, és éjszaka kiszöktek a várból, és éjszaka gyalog bementek Veszprémbe, hírt adtak István király feleségének, aki mindjárt futárt küldött Esztergomba István királyhoz, ahogy Koppány vajda szövetkezett Vata Istvánnal, és a sereget átengedi, és így már Veszprém alatt, a dolomitok alatt ütközött meg a két sereg. Úgyannyira, hogy István király maradék kis seregével legyőzte Koppány vajdát, hogy Koppány vajda maga is futásnak eredt.*

A monda szerint itt fogták el Koppány vajdát a település helyén, és a jelenlegi katólikus templom helyén ott négyeltette fel Koppány vajdát István király, és kütte a négy világtáj felé, majd a koponyáját is négy felé vágatta, és a dunántúli négy vár kapujára tűzette ki.

Ugyanezen a helyen ütötte fel sátrát István király, és utasítást adott, hogy a saját várát leromboltatta földig. Onnan senki nem menekülhetett, földig leromboltatta a várát. Földig romboltatta a várat, de a hely most is őrzi a nevét, hogy Várhegy.

Most ez a hét magyar jobbágy, aki őneki hírt hozott, ezt viszont főszabadította, és amit egy óra hossza alatt lóháton be tudtak nyargalni, azt a területet ajándékozta nekik, és szabad településsé nyilvánította. Így alakult a község. Ha megnézzük a község régi utca elosztását, az utcák is úgy vannak elosztva, hogy hét részre osztódik utca szerint a község. Ez is bizonyítja, hogy a monda valóságon alapszik.

³³ TASNÁDI KUBACSKA 1939. 137.

³⁴ MAJZON 1966. 34.

³⁵ LUKÁCS 1989. 45.

³⁶ MAGYAR 2018. I. 123–124. Típuszáma: MZ I. D 1.3. A körüllovagolt birtok.

Majd később ezekből a családokból, azoknak a leszármazottjaiból egyetlen egy család él itt a községben, aki a hét jobbágy között vót: a Bak család. Az egyedüli, aki itt élt azóta a községben. A Hét rész utca, ahogy el van osztódva, ezt a Hét részt kapták a jobbágyok, akiket fölszabadított István király. Majd a nyócadik rész a falutól kicsit távolabb, a dombtetőn, ahol István király a sátrát ütötte föl, ott épült a katolikus templom. Ez jelenleg is a templom-domb.”³⁷

Szent István birtokadományainak hagyománya számos Veszprém megyei községben része a helyi történelmi emlékezetnek (Balatonkenese, Bakonybél, Zirc, Szentkirályszabadja).³⁸ A helyi kollektív tudatnak már a mondák létrejöttét megelőzően is része volt egyes Balaton-felvidéki, Veszprém-környéki kismemesi falvak megnemesítésének hagyománya is, Szentkirályszabadja már a nevében is utal erre.³⁹ A településnév és az eredethagyomány szorosan összekapcsolódik abban a bakonyszentlászlói mondában is, mely szerint István király telepítette az ott lakók őseit jelenlegi lakóhelyükre.⁴⁰ A bakonybéli kolostor alapítása pedig már Szent István egyházi legendája szerint is az állam- és egyházalapító király érdeme.⁴¹

Néhány további Veszprém környéki hagyomány István király környékbeli időzéseit, ott jártát örökíti meg. E mondák organikus voltát jelzi, hogy helyi tradícióként már a XIX. században is említik azokat, és első feljegyzésüknél bizonyára jóval régebbiek. Ilyen a szentkirályszabadjai Királykút mondája, amely a hagyomány szerint Istvánnak volt környékbeli vadászatai alkalmával kedvelt pihenőhelye. Bizonyára erre a forrásra vonatkozik Révész Imre 1853-ból származó rövid utalása az e néven nevezett Veszprém megyei kút kapcsán,⁴² amelyet Pesty Frigyes korabeli (1864) helynévtárának szentkirályszabadjai adata is igazol:

„A község határában több részek külön nevezettel birnak és pedig a község határának egy része északra – Szentkirály székének – állitolag azért mert István királynak Székes Fehérvárról felső Eörsre egy kedveltjéhez való járása alkalmával kedves vadászó és nyugvó helye volt, itt csörgedez egy kis forrás is mellyen ágán van a községben egy igen jó 's kedves italu vizet tartalmazó kut is király kut név alatt.”⁴³

³⁷ LANDGRAF szerk. 1998. 195–196. – Márkus István Ádám gyűjtése, 1995. (Adatközlő: Miskey Károly, 62 éves).

³⁸ *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára*, 1864. Veszprém vármegye; Bátorfi 1876. I. 88.; Mórocza 1876. 88.; EA 2741/4. – Pesovár Ernő gy., 1951; Lukács 1997. 107.; Landgraf szerk. 1998. 195–196.; *Veszprém megye földrajzi nevei IV.*, 2000. 203.; Lócsei 2006. 5.

³⁹ KARSAI 1938. 249.; LANDGRAF szerk. 1998. 195–196.; LÓCSEI 2006. 5.

⁴⁰ *Veszprém megye földrajzi nevei IV.*, 2000. 43.

⁴¹ ÉRSZEGI szerk. 1999. 37.

⁴² É. KISS 1981. 33.

⁴³ NY. NAGY 2000. 177.

Veszprémtől délkeletre is említ a hagyomány egy olyan forrást, amely az államalapító királlyal kapcsolatos. Mint azt a vidék neves honismereti írója, Eötvös Károly a Bakonyról szóló művének bevezetőjében írja, e tájon „*van ott nemzeti hagyománya még Szent Istvánnak is a nép tudatában. Még most is mutogatják Solyban azt a dombot, a melyen nemzetének szervezésén tünődött s a lovasiak és felső-örsiek ma is odavezetnek a sziklaforráshoz, a hol a szent király a fárasztó vadászat után megpihent. Ma is Királykut a neve a forrásnak.*”⁴⁴ Néhány évtizeddel később Kovács József lovasi tradícióként jegyezte fel ugyanezt, megemlítve, hogy a *Király-forrás* „*tiszta hideg forrásvizéből*” nem csak a vidéken harcoló Szent István király, hanem jóval később a környéken vadászgató Mátyás király is sokszor a szomját oltotta.⁴⁵

A fenti példák bizonyára még bővíthetők lettek volna egy, a térség minden községére kiterjedő témaorientált folklórgyűjtéssel. Szent István király környékbeli népszerűségét jelzi, hogy alakja a templomok képzőművészeti ábrázolásain és az említett folklórhagyományokon kívül szakrális kisemlékek formájában a népi vallásgyakorlásnak is részévé vált. Így Veszprém megyében több faluban is a házak utcai homlokzatán kialakított oromfülkékben előszeretettel helyezték el az ő szobrát.⁴⁶ Alakja a bakonyi falvakban és a Balaton-felvidéken a XIX–XX. században festett üvegképeken is terjedt a falusi tisztaszobák központi díszévé válva. S habár eddig még ismeretlen környékbeli Szent István-mondák előkerülésére kevés a remény, e többnyire naiv jegyeket mutató iparművészeti alkotások számbavétele és tudományos feldolgozása kultusztörténeti szempontból máig is reális lehetőség a királynék városában, illetve Veszprém környékén

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁTORFI Lajos (1876–1878): *Adatok Zalamegye történetéhez* I–V. Nagykanizsa.

BÉL Mátyás (1989): *Veszprém vármegye leírása*. Szerk.: Kredics László; ford.: Takáts Endre. Veszprém.

BOLLÓK János (1996): A Szent Imre-legenda. In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve* I. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma. 341–355.

DIÓSZEGI Vilmos (1973): *A pogány magyarok hitvilága*. Budapest.

DÜMMERTH Dezső (1977): *Az Árpádok nyomában*. Budapest.

DOBOS Ilona (1986): *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest.

EÖTVÖS Károly (1909): *A Bakony* I–II. Budapest.

⁴⁴ EÖTVÖS 1909. I. 11.

⁴⁵ KOVÁCS 1944. 60–61.

⁴⁶ MAGYAR 2000. 200.

- ÉRSZEGI Géza szerk. (2001): *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Összeállította és szerkesztette Érszegi Géza. Fordította Csóka J. Gáspár, Érszegi Géza, Kurcz Ágnes, Szabó Flóris. Budapest.
- GYÖRFFY György (1970): Koppány lázadása. In: *Levél-tári Évkönyv 1. Somogy megye múltjából.* Szerk.: Kanyar József. Kaposvár. 5–30.
- GYÖRFFY György (1983): *István király és műve.* Budapest.
- JANKÓ János (1902): *A balatonmelléki lakosság néprajza.* Budapest.
- KARSAI Géza (1838): Szent István király tisztelete. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára III.* Szerk.: Serédi Jusztinián. Budapest. 155–256.
- Képes Krónika* (1978): Fordította és a szövegmagyarázatokat írta Geréb László.) Budapest.
- KISS Sándor, É. (1981): *Révész Imre 1853. évi helynévgyűjteménye.* Budapest. (Magyar Névtani Dolgozatok 21.)
- KOVÁCS József (1944): *A Balatonvidék multja és regevilága.* Budapest.
- LANDGRAF Ildikó szerk. (1998): *„Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” Magyar történeti mondák.* (Szerkesztette és a bevezetést írta Landgraf Ildikó.) Budapest.
- LŐCSEI Gabriella (2006): A domb, ahol eldőlt minden. A szent király XXI. századi falvai. *Magyar Nemzet*, 226. szám, 4–5.
- LUKÁCS László (1989): Szent István király a néphagyományban. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XXIV–XXVI.* Nyíregyháza. 41–49.
- LUKÁCS László (1997): Szent István magyar király a néphagyományban. *Ethnographia*, 108. 99–110.
- MAGYAR Zoltán (1996): *Szent István a magyar kultúrtörténetben.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (1998): *Koppány.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (2000): *Szent István a néphagyományban.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (2002): Koppány alakja a néphagyományban. In: *Szent István és az államilapítás.* Szerk.: Veszprémy László. Budapest. 95–104.
- MAGYAR Zoltán (2007): *Árpád-házi Szent Erzsébet. Történelem, kultusz, kultúrtörténet.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (2010): *Az Árpád-kori szentek legendái. Motívum-index.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (2018): *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex I–XI.* Budapest.
- MAGYAR Zoltán (2020): *Hős vagy lázadó? Koppány alakja a folklórban és a kultúrtörténetben.* Budapest.
- MAJZON László (1966): *Foraminifera-vizsgálatok.* Budapest.
- MÓROCZA Dániel (1876): Felső-Örs és prépostsága. *Adatok Zalamegye Történelméhez I. 2. füzet.* Nagykanizsa. 80–136.
- NAGY István, Ny. (2000): *Pesty Frigyes kéziratosa helynévtára. Történelmi Veszprém vármegye.* Pápa.
- NORA, Pierre (1992): *Les lieux de mémoire I–III.* Paris.
- NORA, Pierre (1999): Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* 15. 3. 142–157.
- Nyelvemléktár IV–V. Érdy Codex* (1876): Közzéteszi: Volf György. Budapest.

- PESTY Frigyes (1864): *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára: Országos Széchényi Könyvtár Kéziratára*. Fol. Hung. 1114. Budapest.
- PILIPKÓ Erzsébet (2017): Van-e Szent István-hagyomány Királyszentistvánon? In: *Vallásos kultúra és életmód a Kárpát-medencében* 10. Szerk.: Pilipkó Erzsébet–Fogl Krisztián Sándor. Veszprém. 578–604.
- RÉSŐ ENSEL Sándor (1861–1893): *A helynevek magyarozója* I–IV. Pest–Budapest.
- SEBESTYÉN Gyula (1906): *Dunántúli gyűjtés*. Budapest. (Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII.)
- SZABADOS György (2011): *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól*. Szeged. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.)
- SZABADOS György (2018): Fejedelmünk Koppány! István király alternatívája. *Rubicon*, 10. szám, 76–81.
- TASNÁDI KUBACSKA András (1939): *A mondák állatvilága*. Budapest.
- TÓTH Sarolta (1962): *Magyar és lengyel Imre-legendák*. Szeged. (Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica. Tomus XI.)
- Veszprém megye földrajzi nevei*. II. *A pápai járás* (1987): Szerk.: Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Budapest.
- Veszprém megye földrajzi nevei* IV. *A veszprémi járás* (2000): Szerk.: Balogh Lajos, Ördög Ferenc, Varga Mária. Budapest.

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták

Debreczeni Jánosné Katalin	Veszprém
Kovács János	Balatonalmádi
Lázár Péterné	Veszprém
Mayer Rózsa	Veszprém
Solymosi Klára	Veszprém
Vörösmarty Mihály Könyvtár	Székesfehérvár

Honoráriumról lemondottak:

Dr. Ács Anna	Pákozdi Éva Szilvia	Sebő József
Debreczeni János György	Poór Ferenc	Szűcs Alexandra
Laki Pál	Rainer Pál	Dr. Tölgyesi József

KÖZLEMÉNYEK

Időjárási és gazdasági jelentések 1858-ból

KOVÁCS GYŐZŐ GYULA

Magyarország gazdagsága a felhők járásától függ¹ – tartja egy régi mondás. Az időjárás hatása a mezőgazdasági termelésre minden korban döntő jelentőségű volt. A téli hótakaró elmaradása, gyors olvadása, a sok eső vagy aszály, a perzselő hőség, a tavaszi fagyok, viharos szelek, mind nehezítették a gazdaközönség dolgát, a családok megélhetését. A babonán túl, a parasztembert évszázados tapasztalatok, megfigyelések segítettek a várható időjárás megjövendölésében. Feljegyzések kerültek a kalendáriumokba, jegyzőkönyvekbe, amelyek az adott nap, évszak időjárásáról szóltak, hátrahagyva a következő nemzedéknek.

Voltak, akik „hivatás-szerűen” jegyezték fel a történéseket, mert jelenteni kellett, de voltak, akik a korabeli lapokat tudósították egyes történésekről, érdekes esetekről, amik közt az időjárásról szóló jelentések nagyon gyakran szerepeltek. Veszprémben sem volt ez másként, a gazdasízt jelentett a Szolgabírói Járási Hivatalnak, a vidéki tudósító pedig küldte a „jelentését” a fővárosi lapoknak. 1858-ban Veszprémben helyi lap még nem volt, ezért a hírekért a fővárosi lapokhoz kell fordulnunk, ha meg akarjuk tudni, mi is történt a városunkban abban az évben.

Szerencsére, ezek a jelentések és tudósítások fennmaradtak, így megtudhatjuk, hogy milyen volt az időjárás 1858-ban Veszprémben és a környéken (a Balaton-vidéken és a Bakonyalján), hogyan éltek meg, éltek túl az emberek az időjárás viszontagságait, hogyan küzdöttek az elemekkel, mi okozott örömet, szomorúságot vagy reményt egy-egy időjárási esemény bekövetkezése után.

Egy, a Pesti Naplónak 1857. december 31-én küldött (névtelen) tudósítás² szerint a december végi napokban Veszprémben „Az időjárás komor, hideg. Az őszi vetések jól állanak. A sertés olcsó.”

¹ Vannak, akik a mondatot Széchenyi Istvánnak tulajdonítják! Eddig nem találtam nyomát.

² *Pesti Napló*, 1858. jan. 06. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

1858 év január 14-én a Vasárnapi Újságnak küldött levelében³ Bakonyfi arról tudósítja az olvasót, hogy január „5–7-én a Balaton beállt, vagy: befagyott. – Somogyi atyánkfiai is, teherhordó gabonás kocsiak mellett, egyre korcsolyáztak a víz jégtükrén. – Időjárásunk eddig egyre száraz hideg, vetéseink hó nélkül; ha tovább is így tart, juhos vagy birkás-gazdáink örülnek; mert mezei rendőrségünk nincs, szabad a bitangoltatás!”

Egy március 30-án kelt tudósítás⁴ szerint „A Balaton jege megindult. Feltűnő körülmény, hogy a jeget ez évben nem az erős északi szél törte – hanem erős s hideg keleti szél indította meg. Oly erős, tartós, s szárazan fagyaláló télre – minő a mostani volt – s a Balatonon a jelen évihez hasonlóan vastag jégre még az öregek sem emlékeznek. Farkasok, dacára az erős télnek – nem mutatkoztak vidékünkön, minek oka valószínűleg a tél szárazságában van.

„A száraz nagy hideg vetéseinkben tett ugyan kárt sok helyen, de e kár s különösen vidékünkön (az itteni lakosok főleg bortermelésből él) számításba sem jöhet azon sokkal nagyobb kár mellett, mit a szőlőhegyeken okozott. A vesszők kevés kivétellel – mind hibásak, sok vessző teljesen elfagyott, s most – mikor a metszési időszak beállott – szomorúan tapasztalják a szőlősgazdák, hogy sok vessző egész a tövéig kiszáradt, s a metszés helyén nem mutatkozik élettanúsító nedvesség. A lap[os] szőlők sokkal többet szenvedtek, mint a hegyiek, s szerencsés jelenleg az, ki az őszi bekapálást (mi a tőkére s a vessző alrészére védőleg hat) el nem hanyagolta. Az ősszel bekapált új szőlőkben nincs annyi kár, mint a bekapálatlan s vén szőlőkben. A száraz tél szárítón fagyaláló hatását nagy mértékben mozdíthatta elő az a sajnos előző körülmény is, hogy mind a nyár – mind az ősz esőtlen volt, s a már nyáron kiszáradt – s ősszel tápláló életnedvet és ez által új életre üdítő erőt nem nyerhetett tőkék és vesszők nem voltak képesek a tél hivatlan s fagyaláló hidegének ellene állni.”

³ *Vasárnapi Újság*, V. évfolyam, 6. szám. 1858. febr. 07. Arról pedig, hogy minő a tél mást? – ugyancsak ebben a lapszámban olvashatunk tudósítást. „*Ausztriai Olaszországból írják, hogy 20 év óta nem tapasztaltak az ideihez hasonló zordon telet. Milánó síkságai a hegyek aljától kezdve vastag hórétegek által borítvák, s a folyók úgy befagytak, hogy korcsolyázni lehet rajtuk, mi az olaszoknál fölül ritka eset. Tirolban múlt hó 6-án 30 lábnyi vastag hóréteg borította a mezőket, s a mint Triesztből írják, vastagsága a következő napokban folytonosan növekedett. Ázsia némely részeit is oly szokatlan hómenyiség lepte el, minőre a legöregebbek sem emlékeznek. Marsina mellett egy görög kolostort a hózivatar annyira eltemetett, hogy a benne volt 5 szerzetes csak a hőtömeget át gyorsan készített alagúton menekülhetett a bizonyos halál elől. Ezen adatokból kitűnik, hogy sehol sem voltak a hónap szűkében, csak mi vártuk hiába – a szán-utat. De most már nekünk is kijut talán.*”

⁴ *Pesti Napló*, 1858. ápr. 10. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

Április 15-én arról olvashatunk tudósítást⁵ a Pesti Naplóban, hogy a Balatonról április elején a jég eltisztult. Leghosszabb ideig az Alsóörs és Kenese közti jég maradt fenn, aminek ezekben a napokban „a keleti szél fújta meg az indulót”. A tudósításból arról is képet kapunk, hogy milyen kalandok árán sikerült megmenteni a füredi hidegfürdőt és a Kisfaludy gőzöst. „Egyes pontokon már március hó 24-én kezdett a vastag jégtábla szakadozni, a szakadási irányokat fehér vonalok jelölték ki a nagy jéglapon. Szembetűnő szakadás azonban csak másnap (tavasz elő 25-én)⁶ történt, mikor a savanyúvízi Balaton rész jégtömege elvált mind az Aszófő-tihanyi, mind a kövesdi jégtáblától, s csendesen lengő éjszakai szél vezérlete alatt szép lassan megindult Somogy felé.

Más években a Balaton jege már télutó vége felé, vagy tavaszelő két első hetében megszokott indulni, s mert ez idő tájban vidékünkön rendszerint az északi szél uralkodik, a jégindulás is Somogy felé történik. Ez évben a jégnek, valamint indulási ideje – úgy menetiránya is megváltozott. Északi szélről hajtva csak a savanyúvízi tömeg indult lefelé, az Aszófő és Kövesd felé terülő jégtáblák azonban mozdulatlanul maradtak. E jégtáblák közül az aszófői s keszthelyi március hó 26-án indult ki délnyugoti szél által hajtva éjszak-keleti irányban, s savanyúvíz tisztásra nyomulva fenyegető állást foglalt a hidegfürdők s a Kisfaludy gőzös ellen.

Csolnakokra szállított emberek siettek a jégtömeg elé, s zúzó eszközeikkel verték folytonosan a szakadatlanul előre nyomuló jégtömeg előrészét, mely hatalmas nyomásával a hideg fürdőknek útvonalába került két ducát [tartó oszlopát] egyszerre ketté szakította. Még a tihanyi béresek is átszállítottak a savanyú vízre, s tekintetes Écsy László úr főfelügyelete alatt alkalmazott óvoszabályokkal, a felügyelő parancsokat készen teljesítő munkás személyzet fárasztóan nehéz munkája, szakadatlanul tartó jégzúzása után sikerült úgy a hideg fürdőknek, mint a gőzösnek megmentése.

A gőzös megmentése körül tagadhatatlan érdemei vannak a gőzös volt első kapitányának is, ki jelenleg a savanyúvízen az Eszterházi-féle vendéglőben lakik. Kiemelést érdemel azon ácslegény is, ki vakmerőséggel határos bátorsággal föluggrott az úszó ellenség hátára, s hatalmas romboló fegyverével az ellen hátán zúzta annak fejét. A szemlélőket borzadály futotta végig, de a merész harcos épp oly ügyes volt, mint bátor, nem lett semmi baja. A fárasztó munka késő éjjel szűnt meg, a segélyre siető északi szél közbejöttével, mely a még mindig elég hatalmas, s számtalan sebei mellett is fenyegető jégtömeget szép csöndesen leüszttatta a somogyi partok felé.

⁵ *Pesti Napló*, 1858. ápr. 15. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

⁶ Március 25-én.

Tegnap (március hó 30-án) az alsóörsi stb. jégtábla indult meg délkeleti szél kíséretében, s szinte a savanyúvíz felé tartott, de egyik vége a benyúló földnyelvbe akadván Arácson, innen fel lón tartóztatva, s ott apró darabokra szakadozott. A jégirányból s a szélrózsának jelzéséből lehetett látni, hogy ez a tömeg is a gőzös és hideg fürdők felé tartott. – Balatonunkról a jég, földeinkről a hó teljesen eltisztult.”

A Veszprémi Császári és Királyi Szolgabírói Járás Veszprém Községi gazdája az elmúlt téli időszak időjárási állapotáról szóló, április 14-én kiadott jelentése⁷ szerint:

„Idő járási állapot az elmúlt téli időszakban: Folytonosan kemény fagy, és nagy hó miatt a gazdaságnál dolgozni igen keveset lehetett.

Kiteleltetési kiterjedés: Széna hiánya miatt a kiteleltetés igen nehezen és csak szecska, olajpogácsa és dara segítségével sikerült.

Féreg emésztési kiterjedés nem volt.

Idő viszontagsági hatás a téli veteményekre jó, de a soká tartó hideg miatt lassan nőnek. A nyári veteményekkel a sok hideg és nedvesség miatt igen keveset lehetett tenni. A mi el van ültetve még nem kelt ki. Fű növése jó idő mutatkozik. Kolompér, kukorica még nem is ültetett. Rizs nem természetlik.

A gyümölcs még bimbóban rejlik. Bor (szőlő) művelésre az időjárás alkalmatlan, a lefolyt télen sok vessző elfagyott. Olaj nem természetlik.

Elemi esemény kiterjedése: Rendkívüli nem fordult elő.”

Április 17-én jelent meg egy újabb tudósítás⁸ [r. l. monogrammal] vidékünk-ről április 6-i keltezéssel, amelyből megtudhatjuk a vetés fő szabályait, de azt is, hogy ebben az évben ezt miért nem lehetett alkalmazni, illetve milyen kár érte a szántóföldeket és a szőlőhegyeket a fagy és hóolvadás következtében. „Őszit porba – tavaszt sárba! Ez a vetés főszabálya a nép által híven őrzött gazdasági tapasztalatok nagy és sok igazságot tartalmazó emlékkönyvében. E szabály (mely sok évi észleleten alapul) arra tanít, hogy mind az őszit, mind a tavaszt jókor el kell vetni, amazt az őszi esőzés, emezt a tavaszi esőzés, s az erre következő hó [meleg] napok bekövetkezése előtt. És ez általános szabály alól tíz év alatt legföllebb egyszer s akkor is rendkívüli, visszafordult járású esztendőben van kivétel. Rendes időjárás mellett a fölállított szabály csalhatatlan s különösen a Balaton mellett, hol a tavaszi vetéssel elkésni s tavaszt nem aratni, egy jelentőségű.

A Balaton mellett, ha a hó annyira eltisztul, hogy a sáros, de szikkadni kezdő földnek felszántása már lehető, már télutó utolsó hetében s tavaszélső első hetei-

⁷ Veszprém város polgármesterének iratai. Törzsszám: V. 145. Jelzet, Tételszám: 1858:468. A tétel címe: „Időjárási jelentések” [Országos Levéltár Veszprém Megyei Levéltára].

⁸ *Pesti Napló*, 1858. ápr. 17. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

ben vetni kell. E vetés még azon esetben is jobb leend a késői vetésnél, ha tán futólagosan hó jönne még reá. E körülmény oka a balatonmelléki földek égevény [könnyen kiszáradó, „kiégő”] természetében keresendő. Ha csak a tavaszutó⁹ nem hűvös (mi itt nagy ritkaság) a késői vetések mind kiszülnek a kettős (föld és nap) égetés hatása alatt.

Ez évben azonban tavaszelő első heteiben sehol, utóheteiben is csak egyes hamarabb olvasztó földterületeken lehetett vetni. A hóolvadás múlt hó 17-én megkezdődött ugyan s a 18-i szép napos idő az olvasztó szél kíséretében oly gyorsan folytatta a föld felszínét hótakarójától megtisztító munkát, hogy a hegyekből alázuhogó hólé-patakok még a fűtat is megszagatták, de dacára a rohanó vizek söprő, s a nap és szél olvasztó hatásának; a szántóföldek s szőlőhegyek meglettek ugyan tépve, a vetések szaggatva és hordva, de egyes hófuvatok maradványai ott maradtak a völgyeletes helyeken s a szántás csak is múlt hó 24-e körül s akkor is csak a melegebb alapú helyeken volt lehető.

A hó hirtelen lett elolvadásának nem igen örülhettünk. A hólé elfutott s a helyett, hogy a földbe hatolva használt volna, rohamával árkokat csinált. A hólé földbe hatása féltrágya – a nép hite szerint, s a trágyáztatási szerencsétől a hirtelen olvadás megfosztá földeinket. Az olvadás hatását földeink s szőlőink helyett a megrongált közlekedési vonalak érezték meg, melyek javításán mindenfelé dolgoznak s pár nap múlva a mellékutak is föl fognak üdülni azon betegségből, mit a hó gyors olvadása eredményezett s mi a rajtok utazást nyaktörésig veszélyessé tette.

Későn nyilván ki a természet, nem tudták a gazdák melyik tavaszi munkához kezdjenek. A sok munkaerőt igénylő szőlőnek s a szántóföldeknek munkája között haboztak. Végre is (s elég hibásan) a szőlőmunkának adták az elsőséget. Inkább a szőlőműveléssel lehetett volna várakozni s főleg most, mikor a kinyílt természet éppen nem oly barátságos, hogy a szőlőtők (akaratosan írtam tőket vesszők helyett) kora kifakadására lehetne számítani. Hiszen még a somfa sem virágzik, a méhek nem tudnak hordani, s a tegnapi szántóvetők dideregve vetették be földeiket.

A vetést csak a nagyhét elején kezdték meg, pedig már az azt megelőző héten is lehetett volna vetni. Általánossá folyó hó 1-én s 3-án lett a vetés; folyó hó 2-án (a nagypéntek) a protestáns helyeken általános munkaszünet volt. Őszi vetéseink nem sokat szenvedtek a fagytól. A legnagyobb hidegben (télutóban)¹⁰ már hótakaró alatt voltak. [...] A hóolvadás által okozott kár érezhető ugyan, de nem valami nagy jelentőségű, s csak egyeseket, nem pedig mindenkit súj-

⁹ Május.

¹⁰ Február.

tó. A takarmány ára most is folytonosan emelkedik fölfelé, pedig már a tavasz előcsarnokában vagyunk. [...] Az eleség ár föllebb szökését is részben annak tulajdonítjuk, hogy e takarmányszűk időben sokan gabonaneműekkel teletítették marháikat.

Az időjárás ismét hűvösre fordult tegnap; oly hideg volt, mi a télnek sem vált volna szégyenére. Már-már fehér hűsvéttől féltünk, de a föltámadt déli szél félelmünket eloszlatta; s most mikor leveletem bevégzem, nagy örömünkre, harmatozik a neki eredni készülő eső.”

Rövidebben, de a lényegét tekintve hasonlóan tudósította¹¹ Bakonyfi a Vasárnapi Újságot április 14-én: „...csak József s Benedek napok körül kezdett a hosszú télen hullott borzasztó hótömeg igazán olvadni, míg a vízáradások a malmokra is kártékonyan hatottak, addig s akkor a mi keletifajú jó népünk egyesinek szántóföldeit is magukkal sodorták”.

1858 április 15-től a hónap végéig szóló gazdasági jelentés is több aggasztó jelenségről számol be:

„Idő viszontagsági hatás a téli veteményekre állapoti, növekedési szempontból a szárazság miatt aggasztó. Fű növése, takarmányra, széna termésre, kolompérra, kukoricára a szárazság miatt aggasztó. Rizs nem termesztetik. Gyümölcs, bor művelésre kedvező, olaj művelésre a szárazság miatt aggasztó.

Rendkívüli esemény nem volt.

Beküldetett május 15-én 1858.”

A Balaton mellékéről május elején az alábbi tudósítást¹² küldték a Vasárnapi Újságnak: „A hideg s kedvetlen áprilisi napok után meghozta valahára május az óhajtvá várt meleg időt, zöldül a vidék, a szőlőhegyek fáí virággal rakva, a beteg tőkék kezdik mutatni, hogy nem vesznek el végképp, a szárnyasok koncertje hangzik hegyen-völgyön mindenütt.”

A május 8-án kelt (r. l.) tudósításából¹³ már arról olvashatunk, hogy „...a várva várt eső megjött. A tegnap délelőtti rendkívüli hőség az égnek mind a négy sarkából elő csalta az esőterhes fellegeket, melyek erős szél kíséretében egymással összeütközvén, tegnap éjjel s ma reggel kiöntötték a szárazföldre eső terhüket. A lankadni kezdett növények, összepörnyedt levelű vetések föléledtek. Aggodalmunk azonban most sem szűnt meg. Az esőt fölváltott nagy hideg alapos félelemmel tölt el mindenkit, s egyedüli reményünk csak a fagyátló szél tartósságában van. Ha e szél úgy áll meg estkor, hogy a lég hidege az erőt vevő nap által nem mérsékeltetik, akkor a fagy éppen most hajtó új szőlőinket is semmivé teszi.”

¹¹ *Vasárnapi Újság*, V. évfolyam, 19. szám. 1858. máj. 09.

¹² *Vasárnapi Újság*, V. évfolyam, 20. szám. 1858. máj. 16.

¹³ *Pesti Napló*, 1858. máj. 18. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

Szintén (r. l.) tudósít¹⁴ bennünket 1858. május 20-án arról, hogy „...időjárásunk a vetésekre nézve kedvező. Gyakori eső s többnyire hűvös napok. A sok szél azonban károkat tesz az új szőlőkben, részint a nagy hajtások lezúzása, részint a fürtök elsanyarása [elsatnyulása] által. Vén szőlőink még most sem mutatnak életjelt. Csak a két-hat éves bujtások, az ojtott tőkék hajtanak. A vén tőkék közül igen kevés és az is csak agyból hajt ki. Tanulság, hogy nem jó a szőlőt elvényülni hagyni, mert ha soká elél is vidékünkön a tőke, egy oly kegyetlen tél – minő a mostani volt – oly száraz nyár után, minőt a múlt évben által értünk, többévi jövedelmünket teheti semmivé. A Balaton mellett is több helyen volt már jég, de – Szent-György hegyének kivételével – úgy és oly helyeken esett le, hol kárt nem tehetett.”

A május első feléről szóló gazdasági jelentés egyes kultúrákra rossz, míg másokra kedvezőbb feltételeket említ:

„Féreg emésztési, rothadási kiterjedés nem volt.

Idő viszontagsági hatás a téli veteményekre állapoti és növekedési szempontból a szárazság miatt eleinte káros, később kedvezőbb. A nyári veteményekre művelési szempontból kedvező; állapoti, növekedési szempontból a szárazság miatt eleinte káros, később kedvezőbb. Fű növése, takarmányra, széna termésre, hüvelyes veteményekre eleinte rossz, később kedvezőbb. Kolompérra és kukoricára kedvező. Gyümölcs művelésre a nagy köd miatt káros – ezt kivéve kedvező.

Elemi események kiterjedése: jég esés nem nagy kiterjedésben és nem jelentékeny kártétellel. Beküldetett május 15-én 1858.”

Bakonyfi május 26-án kelt tudósításából¹⁵ kiderül, hogy a hónap folyamán többször és több helyen volt jégeső és az egyik zivatar alkalmával Veszprémben még a garabonciás diákot is látni vélték. „E hó napjai változatosan folytak le! Hideg, meleg, hűvös, egymást érték s váltották fel. De csakhogy elmúlt Orbán napja, melytől e vidékbeli német sógor oly nagyon fél, t. i. addig egyre a fagytól tart, és ezen nap, úgy az azt megelőzők, kerti veteményeink, s szőlőhegyeinknek nem ártottak. Az olykor meglehetősen esőáztatta földek, a gyakori szelek miatt, csakhamar kiszáradtak; pedig Balaton-vidéki kevés vetéscöldeink, a gyakori üdítő esők után jutalmazhatják csak birtokosaikat. E hó folytán több helyütt volt jégeső, melyek szerencsénkre, nagyobb kár nélkül vonultak el. Oh, de a balga felfogású s képzelődésű nép, egy ily viharos, villámcsikázó jelenet alkalmával, minő vélemény- s meggyőződésben van! Ugyanis, V[eszprém] város cserhátí részében, midőn a vihar egyre süvöltött, majd dörgött, villámlott, látták a »gara-

¹⁴ *Pesti Napló*, 1858. máj. 27. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

¹⁵ *Vasárnapi Újság*, V. évfolyam, 25. szám. 1858. jún. 20.

bonciás diákat!«. Látták pedig sárkányon lovagolva, nyargalva, egyik felhőből a másikba szökve, mígnem ezután teljes komedentiáiért,¹⁶ a földre alászállta, parancsolván a fellázadt elemeknek! Boldog együgyűség! Őszi vetéseink általánosan szépek, a tavasziak meglehetősek. Balatonmelléki szőlőhegyeink kevés terméssel biztatnak! Igaz, hogy február – március havában, a jól befedett tőkék úgy mutatkoztak, hogy a rendkívüli fagyok, leendhető termésökre, mit sem ártottak, és akkor én is akképpen nyilatkoztam, s most e nyilatkozatomat vissza kell vonnom. Mivel a fedetlen tőkék száma igen sok, a több száz holdnyi szőlők, különösen a lapályokon, annyira elfagytak, hogy metszés után vagy ki sem fadtak, vagy kifakadások után, azonnal elszáradtak!”

Május második felének gazdasági jelentése kedvező időjárásról számol be, de kiemeli, hogy a nagy szél sok kárt okozott:

„Féreg emésztési, rothadási kiterjedés nem volt.

Idő viszontagsági hatás a téli- és nyári veteményekre egyaránt kedvező volt. A fű növése, takarmányra, széna termésre, hüvelyes terményre, kolompérra, kukoricára szintén kedvező. Gyümölcs és olaj művelésre kedvező; bor művelésre a nagy szél miatt káros, ezt kivéve kedvező.

Elemi események kiterjedése: Nagy szélvész sok károkat tett.

Veszprém június 30-án 1858. Beküldetett július 1-én.”

Június elején Devecser vidékéről kapott tudósítást¹⁷ a Pesti Napló. „Volt esőnk, van is köszönet benne, mert szénára jó kilátásunk van. Nagyobb volna örömünk, ha a szél el nem rontotta volna. De szél úrfi nagyon garázdálkodott a tavaszban, kivált rozsainkon és szép Somlyónkon. Hogy mennyi kárt tett, azt majd csak utóbb tudjuk alaposan elpanaszolni.”

„Pápa vidékét július 4-én délután jégeső látogatta meg.”¹⁸

Június első feléről nincs gazdasági jelentésünk, a hónap második feléről szóló jelentés esőhiányról és a szelek káros hatásáról szól:

„Idő viszontagsági hatás mind a téli-, nyári-, a hüvelyes veteményekre, fű növése, takarmányra, sarjúra, kolompérra, kukoricára, gyümölcs-, bor-, olaj művelésre – az eső hiány és folytonos száraz szelek miatt – káros.

Veszprém június 30-án 1858. Beküldetett július 1-én.”

Július első feléről szóló jelentés egyedül az aratásra jelez kedvező feltételeket:

„Idő viszontagsági hatás a nyári veteményekre, hüvelyes veteményekre, fű növése, takarmányra, sarjúra káros. Aratásra kedvező. Kolompérra, kukoricára némileg kedvező, kevés eső lévén. Gyümölcs, bor, olaj művelésre kedvezőtlen.”

¹⁶ Ennivaló, elemózsia

¹⁷ *Pesti Napló*, 1858. jún. 15. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

¹⁸ *Pesti Napló*, 1858. júl. 09. Gazdasági és kereskedelmi vegyes hírek.

A július második feléről szóló jelentés kiemeli, hogy az időszakban rendkívüli esemény nem volt:

„Idő viszontagsági hatás a hüvelyes veteményekre, fű növése, takarmányra, sarjúra, olajos növény művelésre káros. Aratásra kedvező. Kolompérra, kukoricára, gyümölcs művelésre ártalmas, bor művelésre tűrhető.

Rendkívüli elemi esemény nem volt.”

A július 29-én kelt tudósítás¹⁹ szerint „Némely zabvetés kivételével Bakoynalján is be van már végezve az aratás. E vidék egy része, különösen Veszprém s közelvidékére nézve ez esztendő egyike a legszerencsésebbeknek, mert úgy az őszi, mint a tavaszi vetések szépek, s nem csak szálások, hanem szemmel, még pedig ép szemmel rakott kalászuák is voltak s oly időben, mikor az ország nagy részéből [...] rossz termésről értesítő tudósítások érkeznek. [...] Burgonyánk kevesebb lesz, mint a múlt esztendőben, az uralkodott szárazság miatt. Sok bokor máris elhervadt, s ha van is alatta gubó, apró az s éretlen. Tengerink se sokkal különb burgonyánknál. Egy és ugyanazon földben is nagyon egyenlőtlen, s a silány bokrok száma fölözi a tűrhetőkéét. Ha még pár hétig nem lesz eső, akkor a most jövő tengeri csövek is szem nélkül maradnak. Takarmányunkkal kijöttünk volna valahogy, ha oly arányban termett volna sarjunk, minőben az anyaszéna. De sarjunktat leaszalta a hőség, s csak néhány jobb helyen, ott is kevés sarjúterméshez van remény. Legelőink kopárak, szárazak, mi annyival sajnosabb, mert nincs csalitos közlegelőnk, hol a fű hiányát a falevél pótolná. Ha eső nem lesz – kénytelenek leszünk marháinkat istállón tartani.

A nagy szárazság sok forrást annyira megfosztott tápjától, hogy jelenleg már csak a gazdagabb erű források csergedeznek. Kútjaink nagy része kiszáradt, s azok, kiknek kútjából még nem fogyott ki egészen a víz, nem akarják megengedni a vízvítelt azoknak, kik a vízből már kifogytak. Mi nagy ritkaság – a gazdag forrású s vízgazdag Csiker (másképp Séd) folyó mentében is gyakran hallhatni panaszt az örletésnek vízhiány miatti nehezüléséről, minek oka a folyam vízének réttöntözésre használása lehet. S ha a Séd folyama mellett is nehéz az örletés, mi történik akkor ott, hol a malmok kerekét nem a Séd nagy folyama, hanem csekély patakok látják elhajtó víztömeggel.”

Pápáról július 30-án örömteli tudósítást²⁰ küldtek a Pesti Naplónak, ugyanis „...valahára megjött, a mi után oly rég óta sóvárgánk. Tegnap déltől fogva késő éjszakáig áldásdús eső csorgott s a szomszjas földet ekejárásig megáztatta, mely nemcsak a burgonya, tengeri, káposzta s egyéb zöldség, bükkmakk-termést biztosítja, hanem a sarjuhoz is kilátást nyújt, az elpörkölt legelőket pedig megin-

¹⁹ *Pesti Napló*, 1858. aug. 03. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

²⁰ *Pesti Napló*, 1858. aug. 03. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

dítandja s a szarvasmarhának elterjedt száj- és lábfájását meg fogja szüntetni.”

Az augusztus első feléről szóló gazdasági jelentés szerint az időjárás a bor művelésre tűrhető volt:

„Idő viszontagsági hatás a fű növése, sarjúra, kolompérra, kukoricára, gyümölcs művelésre kedvező. Bor művelésre tűrhető.”

Egy augusztus 15-én kelt jelentés²¹ szerint Veszprémben „...a folytonos esőzés nagyon hátráltatja az új gabona betakarítással való elkészülést, s dacára, hogy az idej gabona minőségre nagyon utána áll a tavalyinak, feljebb mennek az árak.” Pápán²² „...a szünteleni esőzés a takarítást és értetést nagyon hátráltatja s a termésnek egy harmadát máris megsemmisítette. A szőlőt zöldrothadástól lehet féltetni.”

Bakonyaljáról augusztus 24-én küldött jelentés²³ szerint a munkaerő rég volt olyan keresett, mint azokban a napokban. „E keresettséget a hosszas esőzés következtében összegyűlt s mielőbbi bevezést igénylő nyári munkáknak tulajdonítani. Az aratási időszak előtt várva várt, de meg nem jött eső, aratás után – s éppen takarodás közben köszöntött be hozzánk, s a mily kedves vendég lett volna az aratást előző hetekben, éppen oly váratlan s félelmes látogató volt takarodáskor, s hosszas maradása a kenyér botjának eltörésével fenyegette a termesztő osztályt. A félben levő osztagokat [asztagokat] a csírázó magvak zöld lepellel borították be, - a mezőn levő keresztek is kiszökdültek, s annyival inkább, mert az esőzés folytonossága miatt a kévék fölverése s szárogatása is lehetetlenné vált. Sokan – főleg a Bakonyban – még le sem arattak az esős korszak beköszöntésekor, ezek elesége, különösen a tiszta búza, úgy megbukott [a szára megtört], hogy csaknem elveszettnek mondhatni, mint szinte azok eleségét is, kik learattak ugyan, de learatott gabnájok [gabonájuk] renden maradt. Az esőzés által okozott kár fölszámíthatatlan, s mert tán országsszerte sehol sem mutatkoztak szebben úgy az őszi, mint a tavaszi vetések, mint Bakonyalján, e körülmény a kárt még jelentékenyebbé teszi. [...] Azt hittük, hogy a sok eső – habár későn jött, de mégis jó karba hozólag fog hatni tengerinkre s burgonyánkra, s a gabonában okozott nagy kárt e terményekben némileg visszapótolja. javított is kapásterméseink az esőzés, de nem oly mértékben, mint vártok. Gazdag tengeri s burgonya szürethez nincs reményünk, mert ezekre már későn jött az eső. A tengeri csövei silányak, a burgonya alatt kevés van, s ezt is féreg rágja.”

Augusztus második felének gazdasági jelentése a bor művelésre tűrhető időjárást emeli ki:

²¹ *Pesti Napló*, 1858. aug. 18. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

²² *Pesti Napló*, 1858. aug. 24. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

²³ *Pesti Napló*, 1858. aug. 27. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

„Idő viszontagsági hatás a fű növéseire, sarjúra, kolompérra, kukoricára, gyümölcs művelésre kedvező. Bor művelésre tűrhető.”

Szeptember első felében az: „Idő viszontagsági hatás a téli vetemények művelésére eleinte alkalmatlan, később kedvező. Sarjúra és bor művelésre káros. Kolompérra, kukoricára kedvező. A hónap második felében az: Idő viszontagsági hatás a téli vetemények művelésére, kolompérra, kukoricára, gyümölcs-, bor művelésre kedvező.”

Régóta nem volt szomorú szüretről szóló tudósítás²⁴ kelt a Balaton mellékéről október 8-án. „A bortermesztő osztály tökéletesen le volt hangolva, de hogy is ne? hiszen voltak oly szőlősgazdák, kik szüretelés helyett azon kevés szőlőfürtöt bilingéreztek le, mit vén tőkéken a fagy, s fiatal tőkéken a romboló szél kegyelemből meghagyott.

A fagy, szárazság és szélvészek által vidékünkön úgy az eleségben, mint – főleg a szőlőhegyekben okozott kárt nem is lehet fölszámítani. Sok szőlősgazda holdszámra vágja ki a szőlőtöket, mert a fagy által ki nem ölt tőkék száma csekélyebb, semmint e tőkéről eszközlendő begyarápításhoz reményt lehetne csatolni. S a fagy által okozott csapást érezhetőbbé teszi még azon körülmény, hogy a nagy szárazság miatt nem nőhettek jól ez évben a szőlővesszők, s ami nőtt, a szélvészek azt is megrongálták, mi által a tőkét vesztett szőlők újból berakása igen meg van nehezítve. Attól is tartunk – s nem ok nélkül, hogy ha a mostani nagy szárazság után – mi a szőlőtöket megfosztotta éltető nedvöktől – ismét száraz, hideg s havatlan tél következik, akkor a megmaradt kevés tőke is a fagy áldozatává lesz.

A szélvészek közül legtöbb kárt tettek szőlőhegyeinkben azok, melyek tavaszutó [május hónap] 26-ának éjétől szinte e hó 29-nek éjéig, s nyárutó [augusztus hónap] 21-én (István király utáni napon) dühöngöttek. Az első a gyenge szőlőhajtásokból törte ki a tizedet, az utóbbi – sok helyen úgy összezúzta a szőlőfürtöket, hogy a szemek szemlátomást folytak le rólok. Az esőnek kellő időbeni hiánya, s a levesedés időszakában uralkodott szárazság aszaló hatása miatt a szemek is aprók – kifejletlenek maradtak. [...]

Bakonyalján a szőlő leszüretelése után kezdik meg a burgonya s a tengeriszedést. A Balaton mellékén megfordítva; minek okát részint a földnek égevény – s így a tengerit s burgonyát korán megérlelő természetében, részint azon körülményben találhatni föl, hogy Balaton mellékének főterménye a bor, s így ennek betakarítására szentel legtöbb időt, mely idő, hogy annál kevésbé legyen elfoglalva, minden más munkát (még az őszi vetést is, ami igen okos eljárás) előre el szoktak végezni. A vetésen túl vagyunk. Korai vetéseink (a nagy száraz-

²⁴ *Pesti Napló*, 1858. okt. 14. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

sághoz mérten) tűrhető, a késői vetések hiányosan keltek. Mind a korai, mind a késői vetések eső után szomjúhoznak.”

Október első felének gazdasági jelentése kedvezőtlen időjárási feltételekről számol be:

„Kiteleltethetési-, féreg emésztési-, rothadási kiterjedés a szárazság miatt kedvezőtlen.

Idő viszontagsági hatás a téli veteményekre művelési-, állapoti-, növekedési szempontból a szárazság miatt kedvezőtlen. A fű növése káros. Kelt Veszprém-ben október 15-én.”

Október 16-án arról tudósították²⁵ a Pesti Naplót, hogy Veszprém-ben „...a víz szűke miatt a lisztnek jó kelete [keresett] volt. Az idei bor minőségileg mindenütt jó. Az időjárás: forró napok és meleg éjek.”

Október második felében az: „Idő viszontagsági hatás a téli veteményekre művelési-, állapoti-, növekedési szempontból kedvezőtlen. Bor művelésre szintén kedvezőtlen.”

Október 17-én a Vasárnapi Újság²⁶ arról tudósított, hogy „...a balatonvidéki szüret nem legkedvezőbb eredményt mutat föl. A nagy többségnek $\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{5}$ rész bora termett a múlt évihez arányítva. Sok természetnek több holdnyi birtokán a helytel, közzel megmaradt tőkéken csak annyi szőlője termett, hogy családjával együtt megízlelhette azt, de bort nem szűrhetett. E sovány eredmény főleg az alsóörs-köveskallai vonalról értendő. A Köveskallán belől fekvő szőlőhegyek sem a fagytól, sem a szélvészektől nem szenvedvén annyit, bár nem igen bő, de mégis kielégítőbb eredményt mutathatnak föl.”

November első és második felének gazdasági jelentései egyaránt kedvezőtlen időjárási feltételekről szólnak:

„1858-ik évi november 1-től azon hó 15-ig:

Idő viszontagsági hatás a téli veteményekre művelési-, állapoti-, növekedési szempontból kedvezőtlen. Bor művelésére kedvezőtlen.

1858-ik november 15-től azon hó utoljáig:

Idő viszontagsági hatás a téli veteményekre művelési-, állapoti-, növekedési szempontból kedvezőtlen.

Veszprém november 30-án 1858.”

A Pesti Napló november 9-én kelt tudósításából²⁷ az 1858-as év kedvezőtlen időjárásáról és az ebből következő borús kilátásokról olvashatunk rövid összefoglalót. „Bakonyalján rendszeren Sz. Mihály [szeptember 29] után szoktak vetni.

²⁵ Pesti Napló, 1858. okt. 21. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

²⁶ Vasárnapi Újság, V. évfolyam, 42. szám. 1858. okt. 17.

²⁷ Pesti Napló, 1858. nov. 16. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

Előbb mindent betakarítanak, átesnek a szüreten, bevégzik a tengeritörést, beszedik a burgonyát, s csak mikor mindezt megtették, azután vetnek.

A nép ugyanis azon balhiedelemben van, hogy a korai vetés ritkán jó Bakonyalján. Balhiedelemnek mondom a népvéleményt, mert ha Balaton vidékén – amely vidék pedig mind éghajlatát mind földé minőségét tekintve, melegebb a korábban érlelő Bakonyaljánál – a korai vetések jobban s többször díszenek, mint a későiek, a sokkal hidegebb s későbbben növelő s érlelő Bakonyalján sem lehet másképp a dolog, sőt nézetem szerint a hidegebb vidékeken még korábban kell vetni, hogy a vetés mielőbb elbokrosodhassék.

Vidékünk ez évben nagyon megjárta a későn vetéssel. A legnagyobb szárazság azon időszakra esett, mikor az itteni nép vetni szokott. A föld kemény volt, nem lehetett fölszántani. Ha föl lehetett volna, még akkor se leendett tanácsos a vetés, mert a földben nemcsak az, hogy nem volt semmi nedvesség, hanem a szó teljes értelmében ki is volt égve; s a sok ártalmas rovarok úgy elszaporodtak, hogy a mag nagyrésze a barázdákból bizonyosan csak éléstárába fogott volna vándorolni.

Őszhó²⁸ közepe körül néhányan elunták az eső utáni várakozást, s a nagy erőfeszítéssel fölhasogatott hantok alá, közé és fölé vetettek. A vetés nem kelt ki, mert sem a föld kebelében nem volt fakasztó nedv, sem a magasságból nem hullott alá.

Az elkésett gazdák fájó szívvel néztek a jókor vetett kevés természetőnek szépen zöldellő vetésére, s ahelyett, hogy elismerték volna az iparkodók célszerű időválasztását, így szóltak: ez kivételes esztendő, mert a rendetlenül vetőknek kedvez. S nem lehet őket meggyőzni arról, hogy a korai vetés mindig jobb a későinél, holott erre a balatonmelléki gazdaszat kézzelfogható példa.

Földek maradtak vetetlenül, melyeket be kellett volna vetni. Akik a hantok közé – habár későn, de mégis vetettek – azoknak vetése csak most kezd bújni, s az erős száraz fagy e vetéseket is végveszéllyel fenyegeti. Oly helyeken, hol tagosítási munkálatok folynak, s a kihalás csak késő ősszel történhetett meg, a nép sajnálatot... ellenben ott, hol a vetést semmi sem akadályozta – mint p.o. [példának okául] Bakonyalja nagy részén – a hanyag gazdák sajnálat helyett kárhuztatást érdemelnek. Pápán az idő folyvást kemény, de havunk kevés van, úgy, hogy a birka és rideg marha szélére kijárhat.”

December 5-én a Pesti Naplót arról tudósítják²⁹, hogy „...vetéseink a megennyhült időjárásnak kedvező behatása alatt szépen kikeltek, s bár gyengék – s elbokrosadhatásukhoz nincs remény – de a jöhető száraz fagyok ellen sokkal

²⁸ Október

²⁹ Pesti Napló, 1858. dec. 17. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

inkább biztosítvák, mint voltak a múlt hói száraz fagyokban, melyek tejesedésben s előtörő csírában érvén az elhintett mag nagy részét, alaposan aggódhatott a termesztő osztály, hogy a fáradság – a munka s költségek mellett az elhintett magot is elvesztette.

Azok, kiket részint a szárazság által ércskeménnyé égett föld felszánthatatlansága, részint a váratlanul beköszöntött múlt hónapi fagyos napok meggátoltak a vetésben – s ezek neve: légió – a fagyos napoknak óhajtott eltérése után bekövetkezett esős napok által megpuhított, s most már szikkadni kezdő földet vetés alá szántják, s az elhintett mag ez esztendőbeni kikeléshez magoknak sem levén már reményök, csak is alvóra vetnek. Nem lehetetlen azonban, hogy a mi múlt évben megtörtént a Balaton mellett, az a jelen esztendőben a Bakonyalján történik meg, t. i. az alvóra vetett mag, ha nem is ebben az esztendőben, de már a jövő esztendő első havában nem csak fölébred, hanem elő is tör a föld kebeléből, ha vagy sok lanyha eső, vagy meleg napokkali földre ható, s az ott levő magot fölébresztő hóolvadás következik be.

Az őszi hosszas szárazság által a megrepedezésig összeégett földeinkre még az esőnél is áldást adóbban s trágyázóbban hatott, a bár nem vastag hórétegnak, de lassankénti, s ugyanezért a nedves földre szivárogtató olvadása. A gyenge vetések e hónedvből nyertek legtöbb, fejlesztőn ható táp-erőt.

Sok helyen – főleg a Bakony belsejében – még a zöltségeket is most szedik fel; mert a nagy szárazságban nem tudták azt fölszedni, s hogy fölszedhessék: esőre vártak. Eső helyett megjött a hó, s vele együtt a fagy. Az idő megenyhülése nagyon jól esett e szerint a zöltségtermesztőknek is, mert ha a fagy el nem térült volna, akkor a zöltséget jövő tavaszig a földben kellett volna hagyniok. Több gazdának káposztáját is kinn érték az első fagyos napok.”

Az 1858-as év időjárési és gazdasági jelentéseit egy január 14-én kelt levél³⁰ zárja, némi reményt adva (várva) az 1859-es évre. „A vetéssel általában véve elkéstek a gazdák vidékünkön. Addig vártak az esőre, míg helyette megjött az éppen nem várt fagy. Nagy szerencse, hogy e fagy nem volt tartós, hogy az esőzés s ezt föl váltott tartós langy idő a vetőszántást lehetővé tette, mit az elkésett termesztők siettek is fölhasználni. A Veszprém város határában levő vetések kivételével a vetések tetemesebb része gyenge, s a 2-dik fagy – mi hosszasan és szárazon tartott – a kikelés után csakhamar meglepte ezeket. Van oly vetés is, mi ki sem kelhetett s alvásából csak jövő tavasszal fog kelőre ébredni. A kikelt gyenge vetésekben tett ugyan kárt az erős és száraz fagy, de e kár mégsem oly jelentékeny, mint a minőtől kezdetben tartottunk.”

³⁰ *Pesti Napló*, 1859. jan. 20. Gazdasági és kereskedelmi szemle.

Veszprém közterületi és zöldterületi fejlesztése az EKF 2023 projekt tükrében:

az egykori bútorgyári terület integrálása
a város közterületi rendszerébe

SZABÓ BENCE

Publikációm témájaként,¹ szülővárosom élete egyik legjelentősebb fejlesztési lehetőségének kapujában, a közösségi élet élénkítését célzó településfejlesztési megoldások felkutatását választottam. Veszprém kapta meg a lehetőséget arra, hogy 2023-ban Európa Kulturális Fővárosa legyen. Ez az év eltér a korábban megszokott rendszertől, mert ezelőtt mindig két tagállam városa viselhette ezt a címet, viszont 2023-ban csak Veszprémé a megtisztelő titulus.²

Veszprém kulturális élete az elmúlt időszakban is pezsgő volt Európa-szerte ismert és elismert rendezvényeinek, fesztiváljainak köszönhetően, mint például a Veszprém Fest, az Utcazene fesztivál, vagy a Tánc fesztiválja. De ezek többnyire csak egy-egy hétre vagy hétvégére töltik meg élettel a várost. Az év többi napján a városlakók többnyire otthonaikban töltik szabadidejüket, üresen hagyva az utcákat, tereket, parkokat.

A Veszprém 2023 EKF projekt csapata a pályázati anyagban több fontos alapelvet is lefektet. A legfontosabb, amely meghatározza az egész programot, hogy nem egyedül Veszprémre koncentrálnak, hanem ezt a térség (a Balaton-felvidék és a Balaton) összefogásában, együttműködésében valósítják meg.

Természetesen a programok és beruházások többsége a megyeszékhelyre koncentrálódik, viszont a második alapelv egyértelműsíti, hogy a programok

¹ A következő oldalakon a Pécsi Tudományegyetem Műszaki és Informatikai Karának településmérnöki mesterszakán folytatott tanulmányaimat megkoronázó, 2020 tavaszán készített diplomamunkám olvasható, amelynek eredeti tartalmát kifejezetten a Veszprémi Szemle részére kivonatoltam. A diplomamunka elkészítésében a Pécsi Tudományegyetem részéről prof. dr. Hübner Mátyás mint témavezető, valamint a Veszprém-Balaton 2023 Zrt. részéről Lamos Péter mint külső konzulens voltak a segítségemre.

² A diplomamunka készítésekor valóban úgy állt, hogy 2023-ban csak Veszprém viseli Európa Kulturális Fővárosa címet, azonban a korona vírus járvány miatti átütemezéssel kibővült a 2023-as lista, csatlakozott Elefszína és Temesvár is.

téri igényét túlnyomórészt a már meglévő elemekre alapozzák. Ahogy ők fogalmaznak: „A lezárt EKF-évek és címviselőik listáját és tapasztalatait látva egyértelműen kitűnik, hogy csínján kell bánni az új kapacitások tervezésével, hiszen azok sok esetben bizonyulnak hosszabb távon fenntarthatatlannak. A saját esetünkben így aztán elsősorban a már meglévő épületek és terek újragondolására helyezzük a hangsúlyt, új funkciókat és új szolgáltatásokat tervezve jelenleg üres vagy alulhasznosított helyszínekre. Nagyléptékű, új infrastrukturális fejlesztésekbe nem is kívánunk kezdeni.”³

A cél tehát étellel megtölteni a várost úgy, hogy a jelenlegi állapotot csak minimális átalakítások, finomhangolások ériék. Így felül lehet vizsgálni a gyalogos zónák működését, esetleges módosítását, összekapcsolását.

Funkciót kaphatnak a kallódó közterek, melyek akár egy összefüggő hálózati viszonyba is kerülhetnek egymással, kiterjesztve a belvárosi zöldfelületek használatára is.

A fő cél a nem működő terek bevonása a vérkeringésbe, étellel való megtöltésük az EKF programokhoz kapcsolódóan és azon túl. Cél a kapcsolat megteremtése a város lakók és a közterek között azon túlmenően, hogy a látogatóba érkezők is megtalálják az attrakciókat.

A várostervezés peremén – környezetpszichológia

Sokszor hallott megállapítás, hogy az ember természetes élőhelye a város. Mindez magától értetődőnek hathat, sok esetben azonban a településeink mégsem csak az embert tartják szem előtt. Az ipari forradalom hatására az embercsoportok életét egyre több és több technológiai újítás szolgálja, amelyeknek köszönhetően a legtöbb esetben a napi folyamatok leegyszerűsödnek. Gondolhatunk itt akár a vezetékes ivóvíz hálózatára, mennyivel egyszerűbb a kristálytiszta víz vétele otthonunkban egy csap megnyitásával, mint ha valamely természetes forráshoz kellene zarándokolnunk hatalmas kannákkal.

Az elmúlt évszázad hihetetlenül sok újítást hozott, amelyek alapvetően átirták lakóhelyünk látképét. A technológia adta hálózatok alapvető téralakító tényezőkké váltak, fontos szerkezeti jelentőségük van a településeink fejlődésében.

A legegyszerűbb példa erre a közúthálózat. Az utak rendszere teljesen behálózza a településeinket, s a cél az, hogy minden egyes telek önállóan megközelíthető, minden pont elérhetősége biztosítható legyen. Az úthálózatot azonban a gépek uralják, az ember a saját természetes élőhelyén alárendelt szerepbe kerül, és csak meghatározott helyeken és szabályok szerint tud átkelni a „gép-zónán”.

³ EKF_2023

A motorizált világ felgyorsította a folyamatokat, amelynek hatására már nem az ember áll a tervezés középpontjában, hanem a folyamat-optimalizálás. Ezért a városi élet során adódó feladatok lehető legegyszerűbb, leggyorsabb és legköltséghatékonyabb megoldása a cél. Mindez persze egyre barátságosabb épített környezetet is eredményezhet, gondoljunk akár csak az amerikai nagyvárosok autópálya-csomópontjaira.

Amennyiben a célunk olyan települések létrehozása, ahol az emberi lét környezetének minél barátságosabb és kellemesebb kialakítása a legfontosabb, kiindulópontként célszerű az embert megválasztani.

Az emberközpontú várostervezés alapelveit fogalmazza meg Jan Gehl *Élhető városok* című könyvében. Írása szerint az egyre csak növekvő városaink horizontális tágulása miatt egyre több és újabb megoldás készült a közlekedési nehézségek leküzdésére – az autósok számára. Háttérbe szorult a gyalogos életforma és a városi terek jelentősége. A gépjárműveknek a megnövekedett haladási sebessége miatt a várostervezés is léptéket váltott, a finom, apró részletek kikoptak a gyakorlatból.

A könyv előszavában Richard Rogers így fogalmaz: *„Mindenkinek joga van a könnyen hozzáférhető nyitott terekhez ugyanúgy, mint a tiszta vízhez. Mindenkinek joga van, hogy ablakából fát lásson, az otthonához közeli játszótéren leülhessen egy padra vagy tíz percen belül sétálhasson a parkban. A jól tervezett városrész inspirálja az ott élőket, míg a szegényesen megformált város brutalizálja lakóit. (...)”*⁴

Jan Gehl könyvében elsőként az emberi dimenzió fontosságára hívja fel a figyelmet. A modernista várostervezés a városokat nem terek és épületek egységeként kezeli, hanem egyedi építmények soraként. Mindez párosulva a megnövekedett gépjárműforgalommal, a településekről kiszorítja a városi élet maradványait. Az utóbbi évtizedek tendenciái szerint az emberi népesség nagy része városokban él, sőt, a folyamat az előttünk álló időszakban fokozódni látszik. Mindezek alapján a szerző szerint a településeknek ösztönöznie kell a *„gyalogos közlekedés fejlesztését integráltan kezelő várospolitikát”* ahhoz, hogy a négy fő cél elérhetővé váljon: az élő, biztonságos, fenntartható és egészséges városok létrehozása.

Az autómentes zónák kialakításával, és egyben a városi közterek fejlesztésével, élénkíthető a városi aktivitás. Ha létrehozunk olyan városi tereket, ahol jó tartózkodni, a lakosság el is kezdi használni azokat. Jan Gehl felhívja a figyelmet a szemmagasság fontosságára, mint a várostervezés legfontosabb léptékére: *„Attól függetlenül, hogy a gyalogos közlekedés szükségszerűség vagy éppenséggel ösztönzés eredménye, a város minősége lényeges kérdés. Mindenhol, ahol a városban embe-*

⁴ GEHL 2014. IX. o.

rek közlekednek, a szemmagasságban elhelyezkedő, jó városi minőség alapvető emberi jog kellene, hogy legyen. Az úgynevezett 'kis lépték', tehát az 5 km/h sebességgel érzékelhető városi táj az a hely, ahol az emberek a várost testközelből élhetik át. Itt van az egyes embernek elég ideje arra, hogy örüljön a minőségnek, avagy szenvedjen annak hiányától."⁵

A pszichológia számos élethelyzetben vizsgálta már az emberi viselkedést. A pszichológusokat a XX. század második felében kezdte el foglalkoztatni az a gondolat, vajon van-e hatása az egyént körülvevő környezetnek a viselkedésre, illetve, ha befolyásoló tényező, akkor milyen módon határozhatja meg az emberi viselkedést.

Dúll Andrea az egyik könyvében foglalkozik a környezetpszichológia tudománykörével. Véleménye szerint „a fizikai környezet a viselkedés folyamatában az ember egyenrangú társa, partnere, amely a belső, lélektani folyamatokkal együtt, azokkal kölcsönhatásban (tranzakcióban) vesz részt a viselkedés folyamatában. Ez a nézőpont lehetővé teszi, hogy ebből a pszichológiai szempontból szokatlan kiindulásból számos pszichológiai természetű kérdést tegyünk fel az épített/tárgyi és a természeti környezetben megnyilvánuló emberrel kapcsolatban. Ezek a kérdések pszichológiai eszközökkel (legalábbis nagyrészt) meg is válaszolhatók – »mindössze« az ember-környezet tranzakciót kell mind elméleti, mind gyakorlati szempontból komolyan vennünk”.⁶

Természetesen, a környezet jelenthet épített helyeket, de fontos elemei a természeti terek is. Dúll Andrea szerint környezet más szempontból Ittelson kritériumait figyelembe véve definiálható. Eszerint a környezet „minden érzékszervnek szimultán nyújt információt; perifériás és központi információt is magába foglal; jóval több környezeti információt jelent, mint amennyit (tudatosan) kezelni tud a használó; nem rendelkezik mereven rögzített térbeli határokkal; akciókon, aktív cselekvéseken keresztül határozódik meg és szerzünk róla tapasztalatokat; szimbolikus jelentéssel bír; megtapasztalásának eredménye koherens és bejósolható »egész« formáját ölti.”⁷

A városi környezet, mint élmény feldolgozására három esetet különíthetünk el. Elsőként a várost információforrásnak tekinthetjük. Fontos megjegyezni, sem a városi struktúra, sem a városrészek nem különíthetők el éles határokkal, ezért az észlelő a korábban felhalmozott szubjektív tapasztalataira támaszkodhat. Második esetben meg kell említeni, hogy a városi terekből áramló temérdek információ gyakran túltölti, túlterheli a szemlélőt. Harmadikként említendő a városlakókban kialakuló mentális kép, amelyet a társas emberi kapcsolatok állítanak fel, mert ezek a helyekhez kapcsolódó élmények kollektív emlékezet kialakításához vezetnek.

⁵ GEHL 2014. 118. o.

⁶ DÚLL 2010. 2–3. o.

⁷ DÚLL 2010. 23–24. o.

Düll Andrea szerint az emberi térkonceptiókban a „dolgozok a térben helyezkednek el” alaptézis döntő, a mentális terek felállításának vázát adja. Tversky elmélete szerint többféle mentális téri referenciakeret létezik, amelyek mindegyikében a szemlélő saját magát helyezi el a térben. Más és más működést szolgálnak az egyes mentális alrendszerek, de mindegyikre igaz a sematizálás, amely segítségével csökkenthető a memóriaterhelés, és gyorsítható az információfeldolgozás. Alapvetően kijelenthető, hogy az emberek korábbi tapasztalataik alapján észlelik és értelmezik az új tereket, ezért a viselkedésük is ez által határozható meg.

Fontos az időbeliség is, mert a hosszú távú térhasználat eredményezheti az egyén involválódását a térbe,⁸ amely alapján az egyén érzelmi kötődést fejleszt ki.

Düll Andrea a könyvében foglalkozik az épített környezet tulajdonságai és a használó szükségletei közötti egybevághóság kérdésével is. *„A túl sok viselkedési kényszert beépítő épületek frusztrálóak, ezért például viselkedési devianciákhoz vezethetnek. Megoldásként a környezetpszichológusok a 'beépített rugalmasságot' ajánlják, tehát azt, hogy a tér sokféle viselkedést támogasson, vagyis a környezet egyfajta lehetőségstruktúra legyen a sokszínű emberi szükséglet-kielégítés és célvezérelt viselkedés számára.”*⁹

Veszprém jelene és jövője

A város bemutatása

Veszprém a Dunántúl szívében, a Balaton keleti medencéje és a Bakony dombjai között helyezkedik el. Története igen régre nyúlik vissza, a kutatók szerint már időszámításunk előtt 3000 környékén megtelepedtek az első „veszprémiek”. Fejlődését meghatározták az évszázadok viszontagságai. Ismert, hogy a török-korban számtalanszor cserélt gazdát Veszprém vára. Mindezek hatására a „királynék városa” a fejlődése során lemaradt a térség többi jelentős városával szemben. A mohácsi vészt megelőzően Veszprém lakosság száma 2500 körülire tehető, míg a XVII. század végi feljegyzések alapján 2600–2700 fő élhetett Veszprémben, amely a török idők viharos időszakát követő kiegyensúlyozottabb korszakának is köszönhető.

A mai városközpont csak a török hódoltság után alakulhatott ki. A belváros alapját Sárszeg adhatta, amely a várat keletről határoló Buhim völgy túldoldali, meredek lejtős domboldala, illetve annak völgyi része.

⁸ DÜLL 2010. 68. o.

⁹ DÜLL 2010. 173. o.

Az 1857-es első kataszteri felmérés alapján már elkülöníthetők a fontosabb városrészek. A város lakossága meghaladta a tízezer főt. 1909-ben megindult a vasúti közlekedés a belső pályaudvar és Alsóörs között. A pályaudvar épülete ma is áll, kereskedelmi egységek otthona lett. A vasúti pálya nyomvonala közvetlenül a tervezési terület mellett haladt, és csak a '60-as, '70-es években történt belváros-rehabilitáció során szüntették meg. Az elbontott sínek mentén ma jelentős forgalmú utak találhatóak, de a Veszprémet Balatonalmádival összekötő kerékpárút is az egykori nyomvonalon fut. 1920-tól kezdődően jelölték ki az építési telkeket a Jutasi út mentén, illetve a '20-as évek végén, a századforduló idején megépített iskolától keletre, délkeletre található területek telekosztása is megkezdődött.

Egészen a XIX. század második feléig a város határa az egykori bútorgyári terület – amely e tanulmányban a tervezési terület – vonalában húzódott. E te-

Veszprém térképe 1855-ből. Sarnpek József munkája. Forrás: Hungler József: Veszprém településtörténete. Veszprém, 1988.

Veszprém térképe 1856-ból (részlet). Forrás: MNL Veszprém Megyei Levéltár

rületen az 1856-ból származó térkép szerint már állt az az épület, amely a város utolsó házaként a szántóföldek határában jelezte az Agyagos dűlő kezdetét.

A térképen jól látható a nagy méretű városi köztér, a háromszög alakú vásártér, amely az 1960-as évek végén megkezdett belvárosi rehabilitációig megőrizte a szerepét. A térképen halványan, kézzel felvázolt vonallal a közel ötven évvel később létesített vasút nyomvonala is szerepel.

A XIX. század végén az oktatás rohamos fejlődése miatt elkerülhetetlen volt egy iskola építése. Az épületet 1897–98 során készítették el az akkori városszéltelken. Elhelyezkedése az 1927-es térképen is jól látható.

Veszprém várostérképe 1927-ből (részlet). Forrás: MNL Veszprém Megyei Levéltár

A térképen jól látható az 1909-ben átadott Belső-pályaudvar, illetve a vasúti nyomvonal, amely a már intenzívebben beépített tervezési terület közvetlen szomszédságában haladt, illetve a település további terjeszkedése, és, hogy a mai keleti lakóterületek alapszerkezete kezdett formálódni.

A keleti és délkeleti lakóterületek terjeszkedését láthatjuk többek között az 1947-es térképen. A kialakult beépítés jellemzően családi házas, ikerházas. Az épületekhez nagyobb telekterület tartozik, ezért jóval lazább, szellősebb lakóterület jött létre, mint a belvárosi utcákban. A vasúti nyomvonal jellemzően egy váltó vonal, mert nyugatra a nyüzsgő, középületekkel övezett piacteret találhatjuk, míg keletre a lazább beépítésű lakóterület kezdődik. Az 1927-es térképpel összevetve látható, a tervezési terület beépítettsége nem változott sokat,

ugyanakkor az 1947-es térkép már megjeleníti a Faipar és a Vajgyár feliratokat, mindezek alapján kijelenthető, a területet a XX. század második felében az ipari termelés dominálta.

A bútorgyári terület keleti, illetve északi szomszédságában már kialakították a lakótelkeket, egy-egy esetben már épületet is ábrázol a térkép. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a terület városszöveti zárványtermészete ekkorra már kialakult. A csatlakozó lakóterület szerkezetét észak-déli tengelyű utcák határozzák meg.

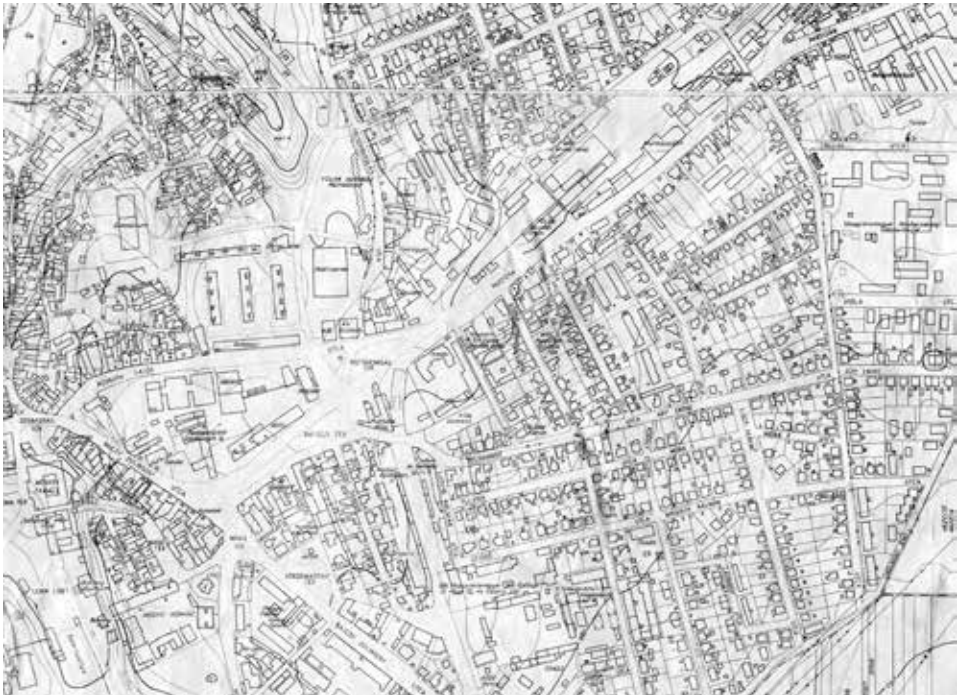

Veszprém várostérképe 1947-ből.

Forrás: Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém

A XX. század közepén már elfogadott lett az az elképzelés, hogy a hagyományos szerkezetű, történeti beépítésű belváros erőskezü átalakításával megvalósítható egy, a kor elvárásainak megfelelő színvonalú városközpont. Több városrendezési tervet követően végül a harmadik ötéves terv részeként Márton István és társai (LAKÓTERV) az akkori belváros leromlott épületállományát a vártnál jóval gyorsabban növekvő lakosságszám, illetve a korszerű belváros kialakítása igényét kívánták megoldani a tervükkel.

Veszprém 1974-es várostérképén már jól láthatóak a beavatkozások. Az egykori piactér és környezete teljesen átalakult, a hagyományos nagy sűrűségű, zártosú beépítés egyedül a Kossuth utca északi oldalán maradt meg.

Veszprém várostérképe, részlet 1974-ből. Forrás: MNL Veszprém Megyei Levéltár

A terv elkészítésekor a növekvő lakásigény megoldásán túl több további célt is meghatároztak. A nagy forgalmú, 8. sz. főút átvezetése a városon alapvető igény lett, ugyanakkor az alkalmazott megoldás lehetővé tette, hogy a belvárost elkerülve vezessék az új nyomvonalat. Ennek következtében a mai napig is meghatározó gyalogos zóna alakulhatott ki a Kossuth Lajos utca autómentessé tételével. Igény lett egy központi kereskedelmi központ kialakítására is, amelyet egy kétszintes, hosszanti üzletutcs kialakítással valósítottak meg. A kereskedelmi épület lehangsúlyosabb eleme a 16 lakószinttel rendelkező toronyépület. A „húszemeletes” napjainkban éli válságát, hiszen 16 lakószintjén falnyi lakás található, viszont az épület állapota, szerkezete ma már kifogásolható kondíciók között látja el funkcióit. A kereskedelmi épületegyüttesek autóforgalmi úttól való leválasztása szerviz utak létesítését tették szükségessé.

A belváros rekonstrukciójának fontos elemei a sétálóutca látképét ma is meghatározó sávházak létrehozása, amelyek részben csökkentették a lakáshiányt (Cserhát lakótelep, Lordok háza). Az épületek helyén egykor kialakult Cserhát városrész utcáit, lakóházait teljesen lebontották, és egy drasztikusan új tervszervezést hoztak létre. A korábbi piactér is nagy átalakuláson ment át. Egyrészt

reprezentatív középületeket helyeztek itt el (MSZMP-székház, hotel és bank épülete), illetve a 8. számú főút nyomvonalát is itt vezették át a városon. A nagy forgalmú főút átvezetésével több fontos döntést is meg kellett hozni, amelyek a közlekedési rendszert nagyban átírták. Az egyik ilyen a kisvasúti vonal megszüntetése volt. Ez Veszprémet Felsőőrrel kötötte össze, nyomvonala a tervezési terület mellett haladt el. Kiszolgáló épületei a mai napig használatban vannak (az állomás épülete üzemház, a kismegálló épülete étteremként működik). A térkép a vasúti nyomvonalat a bontása közben örökíti meg. A tervezési terület mellett kialakulhatott az egyik legfontosabb közlekedési csomópont, amely a mai napig fontos szerepet tölt be. Ugyanakkor a teljes megtervezett úthálózat fejlesztés nem készülhetett el, a csomópontból déli irányban kifutó összekötő útvonal akkor nem valósult meg.

A következő jelentős átalakítás 2012 és 2015 között történt. A belváros útrendszerének nagy méretű átszervezése a városközpont köztereinek felújításával együtt valósult meg. Az Ady Endre utca–Budapest út lámpás kereszteződését körforgalommal helyettesítették, illetve a korábban csak parkolóként kialakított területen megvalósult az észak-déli összekötő útvonal, így az Ady Endre utca nyomvonala is kis mértékben megváltozott.

A veszprémi közúti közlekedés fejlesztése mindezekkel nem ért véget, a belvárosi forgalmas útszakaszok kedvezőbb forgalomszervezési szempontjait szem előtt tartva, újabb körforgalom épült a Mindszenty József utca, Brusznyai Árpád utca és a Mártírok útja csomópontjában, amelyet kiegészít további egy körforgalom a Kórház utca, Mártírok útja, Bajcsy-Zsilinszky Endre utca találkozásánál.

Napjainkban Veszprém 59 ezer lakosú város, amelynek a népessége csökkenő tendenciájú. A korábbi nagyvállalati ipari struktúra feldarabolódott, ugyanakkor a sok kisebb termelő cég mellett több nagy gyárüzem is létesült (Valeo, Continental, Balluff, Jost).

Veszprém kulturális életét több nagy rendezvény határozza meg, amelyeket minden nyáron megrendeznek. Ezek közül nemzetközileg is ismert a VeszprémFest és az Utcazene fesztivál. A városban három színház működik.

Veszprém zöldfelületi rendszere kielégítőnek mondható, a meglévő zöldfelületek jó minőségűek, magas használati értékkel rendelkeznek. A vár és környéke, a Séd-völgy közkedvelt célpont mind a helyiek, mind az idelátogatók számára. A város belterületének északi részein főként védő erdősávok települtek az ipari termelés negatív hatásainak mérséklése érdekében. A belterület keleti zónáiban található jelentős összefüggő zöldfelület, amelyből kiterjedt területű a város állatkertje, amelyhez – már külterületen – csatlakozik a település legnagyobb közjóléti erdője, a Gulyadombi erdő.

Ugyanakkor a városi zöldfelületek többsége a központi zónáktól távol helyezkedik el, a belvárosban pedig a közterületek túlnyomó többsége burkolt felületű. Használati értékkel is bíró zöldfelület a belváros közelében elvértve található, többnyire közlekedési területeket övező sávós növényhálózat alkotja.

Veszprémet 12 különböző lakóterületi egységre lehet bontani. Jól látható, hogy a város lakóterületei a déli, délkeleti, keleti területein koncentrálnak. A vizsgálatok során elkülönítésre kerültek a döntően családi házas jellegű beépítések, illetve a teleszerű, többségében társasházas jellegűek is. A belváros köré a későbbi periódusokban létesült lakóterületek felfűződnek a város belső körgyűrűjére. Az északi, a dózsavárosi lakóterületek megközelíthetőségét jelentősen javítani fogja a már kivitelezés alatti északi összekötő út. Veszprém legnagyobb lakótelepén, a Haszkovó lakótelepen több mint 30 ezer ember él, amely a város lakosságának a felét adja. A teleszerű beépítésű lakóterületek nagy részét a '70-es és a '80-as évek közepéig épített panel lakóházak alkotják.

A fő közlekedési útvonalak megmutatják, hogy a veszprémi lakosság felének otthont adó északkeleti lakóterületek városközponttal történő összeköttetését mindössze két fontos útvonal biztosítja. Közvetett módon a belső útgyűrű-Budapest útvonal, míg közvetlen módon a Jutasi út biztosítja a lakóterületek feltárását. A Jutasi út ugyanakkor egyben markáns elválasztó vonal is a város közterületi rendszerében. Ez az út választja le a belvárosi rendszerről a buszpályaudvart, a városi piacot és a tervezési területet is.

A tervezési terület – vizsgálat, fejlesztés, rendezés

A közterületi rendszer összefüggései

Veszprém belvárosában jelentős egybefüggő gyalogos zóna található, amely a Kossuth utcától (sétáló utca) egészen a várig tart. A köztetek többsége közlekedési célokat szolgál, térfalain zárt sorúan beépült, alul üzletsorokkal kialakított lakóházak szegélyezik. Az egykori piactér, a mai Óváros tér szolgál az egyik legfőbb rendezvénytérként, a legtöbbször itt rendezik meg a vásárokat, városi eseményeket, koncerteket, továbbá közkedvelt bázis a nyári fesztiválok számára is.

A várban található Szentháromság tér a történelmi légkör és a környezet miatt már sokkal reprezentatívabb események befogadására alkalmas. A VeszprémFest szabadtéri koncertjeit is korábban itt rendezték meg, de az utóbbi években a fesztivál már kinőtte a Szentháromság tér kapacitását.

Az Utcazene-fesztivál remekül idomul a belváros adottságaihoz, a kisebb udvarok, utcazínpadok köré szerveződő tömeg zsúfolásig megtölti a veszpré-

mi sétálóutcákat. A belvárosi rendezvényhelyszínek azonban korlátokba ütköznek, mert egy hatvanezres városhoz viszonyítva szűk térkereteket adnak.

A legfontosabb köztéri pontok összeköttetése többször csak „osonópályán” valósult meg. Jó példa erre a Kossuth utca nyugati végpontja és az Óváros tér közötti gyalogos közlekedés, de a Jutasi út alatti aluljáró is a gépjármű-közlekedést kiszolgáló területek peremére érkezik. A fontosabb gyalogos csomópontok, mint például az autóbusz-pályaudvar, vagy a városi piac, szigetként jelennek meg az úthálózatban, közvetlen gyalogos összeköttetése a belvárossal csak forgalmas utak keresztezésével valósítható meg. A létrehozandó EKF-központhoz kapcsolódóan választottam ki a tervezési területet.

A tervezési terület egy 2003-as műholdfelvételen. Forrás: Google Earth

A korábban ismertetett várostérképek alapján jól látható, hogy a tervezési területen a XX. század meghatározó faipari üzeme működött. A 2003-as műholdfelvételen jól látható, hogy a terület jelentős üzemi épületállománnyal rendelkezett. A bútorgyár több különálló épülettömbben végezte a termelőtevékenységét, amely jelentős sűrűségű beépítést eredményezett. A délkeleti irányból szomszédos egykori vasúti pályaudvar és szolgálati lakások területén a korábbi épületek elbontásával ebben az időben történt a pláza építésének előkészítése.

A terület meghatározó változása a 2000-es évek első évtizedében volt. A bútorgyár telephelyét megváltoztatva, felhagyta belvárosi termelő tevékenységét, a terület elnéptelenedett. A megmaradt üzemi épületeket később elbontották.

A tervezési terület egy 2008-as műholdfelvételen. Forrás: Google Earth

A 2008-as műholdfelvételen a frissen elbontott bútorgyári épületek helyét láthatjuk. A kialakult belvárosi beépítésben így keletkezett egy sajátos „fog-hív”. A keleti szomszéd Balaton Pláza épülete teljesen felépült, üzembe állt.

Az üzemi területek megszűnésével az elmúlt évtizedben hatalmas terület szabadult fel. A területet ma már szinte teljesen növényzet fedi. A területet délről a nagy forgalmú Budapest út, illetve az egykori vasútállomás helyi védett épülete és egy benzinkút határolja. Délkeletről egy irodaház, keletről a piac és a távolsági buszpályaudvar, északról és északkeletről családi házas lakóterület határolja. Délkeleti szomszédja a Balaton Pláza kiterjedt épületegyüttese.

A tervezési terület közúti kapcsolatai korlátozottak, délről a nagy forgalmú Budapest út és a terület közé ékelődik az egykori vasútállomás és a benzinkút épülete, így közvetlen kapcsolata nincs a főúttal. A másik feltárási lehetőséget északról, a kelet felé egyirányú Széchenyi István utca jelenti.

Nehézséget jelent a tervezési terület közvetlen szomszédságában található több, nagy forgalmat generáló funkció is, amelyek parkolási szükséglete jelenleg nem biztosított. A pláza alatti (egyrészt) ingyenes parkoló mindezek miatt részben puffer szerepet is betölt, illetve az egykori vasútállomás épülete és a tervezési terület közötti murvás terület spontán parkolóként működik. Kihasználtságuk magas, mert itt húzódik a belvárosi fizető parkoló zóna határa.

A tervezési terület egy 2020-as műholdfelvételen. Forrás: Google Earth

A legfrissebb műholdfelvételen is jól látható Veszprém két legforgalmasabb belvárosi közlekedési csomópontja, amelyek a 2018-as átalakítások után körforgalomként funkcionálnak. A reggeli és a délutáni csúcsidőszakban a korszerűsítés ellenére is jelentős torlódás alakul ki a Budapest út ezen a szakaszán, illetve a csatlakozó úttengelyeken.

A közvetlen közelben található Kossuth utca (sétáló utca) számos szolgáltató funkciót biztosít, ezért jelentős a forgalomvonzása. A belvárosi parkolási nehézségeket két parkolóház segíti a Bagolyvári, illetve a Szeglethy utcában, azonban továbbra is kijelenthető, hogy a központi parkoló-felületek szűkek, többnyire zsákutca jellegűek, ebből adódóan a forgalom-levezetésük is nehézkes.

A területre elektromos vezeték, gázvezeték, illetve hírközlési vezetékek csatlakoznak. Az egykori üzemi épületek bontásakor a visszamaradó közművek is elbontásra kerültek.

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata a 24/2017. (IX. 28.) rendeletével elfogadott szabályozási tervén ábrázoltak szerint az önkormányzat szándéka a terület feltárásának javítása, amely biztosítására a Nap utca folytatásában új közúti kapcsolat került kiszabályozásra egészen a buszpályaudvar feltárási útjáig, amely összekötésre kerül a Széchenyi István utcával is. A szabályozási terven szereplő új utakat 12 méter szélességben jelölték ki.

Az egykori bútorgyári terület a Vt-56 jelű építési övezetbe tartozik. A helyi építési szabályzat alapján az előírt beépítési mód zárt sorú, a kialakítható legkisebb telekméret 1000 m², a megengedett legnagyobb beépítettség 60%, a megengedett legnagyobb épületmagasság 10,5 m, a megengedett legkisebb zöldfelület mértéke 10%, a kialakítható legkisebb telekszélesség 16 m.

A tervezési terület adottságait naprakészen és szemléletesen ábrázolja a borító 2. oldalán látható drónfotó. Jól látható az egykori bútorgyári terület belső struktúrája. Az adottságokat Veszprém-szerre jól ismertén uralja a dolomitfelszín, és ez így van a tervezési területen is, amelyet tovább árnyalnak a hátrahagyott, lebontott épületek maradványaiból származó építésitörmelék-foltok. A már egy évtizede gazdátlanul hagyott területen megindult a spontán növényesedés, a terület egyes pontjain mára egészen vadregényes, szinte erdősült foltok alakultak ki. Az egykori épületállomány jelentős részét elbontották, ugyanakkor a megmaradt épületek a karbantartások hiányában jelentősen leromlott állapotban vannak, amit súlyosbított az elmúlt években bekövetkezett több tűzeset is.

A drónfelvétel is alátámasztja, hogy az egykori bútorgyári terület mára teljesen zárvánnyá vált a belvárosi szövetben, mert minden irányból valamilyen más funkciójú terület választja le a közterületi vérkeringésből. Az egyik legjelentősebb épített gát a tervezési területet nyugatról határolja. A nyugati térfalat a piac és a buszpályaudvar irányába megnyíló szolgáltatási funkciókat befogadó többszintes épületek jelentik, amelyek hátsó homlokzataikkal és hátsó kertjeikkel fordulnak az egykori bútorgyári terület irányába.

Drónfotó a tervezési területet nyugatról határoló városi terekről, 2020. május

Azonban a nyugati kapcsolatai teszik igazán értékesé a területet, mert a meglévő belvárosi gyalogos zóna, illetve legjelentősebb tömegközlekedési csomópontja szinte közvetlenül kapcsolódik az egykori bútorgyári területéhez. A már évtizedek óta kialakult központi gyalogos zóna 2010-es évek elején elvégzett rehabilitációja a tervezési terület délnyugati peremén található irodaházig emelte a köztéri minőséget, az „utolsó új térkő” az épület mellett került elhelyezésre, amely tovább erősíti a tervezési terület peremhelyzetét.

A buszpályaudvar kiterjedt területhasználata rengeteg konfliktust idéz elő a sűrű belvárosi szövetben, amelyet nem csak a legforgalmasabb tömegközlekedési központ szerepe, hanem jelentős autóbusz-parkoló felületei eredményeznek. A megnövekedett gyalogos és gépjármű forgalom kereszteződése több közlekedéstechnológiai problémagócpontra eredményez. Tovább serkenti a kaotikus közlekedési rendszert a városi piac épületének nehézkes feltárása, amelyet súlyosbít a rendkívül alulméretezett parkolófelületek esetlegessége is. Hovatovább, az egyik legjelentősebb parkolófelület – a piac keleti oldalán – ad helyet heti két alkalommal a megszokott „mindenes piacnak”, amely ezeken a napokon kritikus közlekedési gócpontot hoz létre.

A tervezési területet északról határoló telektömbök már sokkal egységesebb képet mutatnak. A város szerkezetére több területen is jellemző, XX. század második felében kialakult kertvárosias jellegű lakóterületek, amelyek egészen a Munkácsy utcáig jelentik a meghatározó beépítést. Az egykori bútorgyári terület északi nyúlványa ugyanakkor egyfajta foghíjat eredményez a kertvárosias

Drónfelvétel az északi kertvárosias lakóterületről

tömbökben, amely az egykori üzemi funkció maradványaként tömör fallal leválasztva érezteti a hiányt az utcák látképeiben.

A tervezési területet keleti irányból a város egyik legnagyobb tömegű épülete határolja. A Balaton Pláza hozzávetőlegesen tizenöt évvel ezelőtt ékelődött be a jellemzően kertvárosias lakóterületekbe, jóllehet, a Budapest út egyre sűrűsödő funkcióáradata már évtizedekkel ezelőtt megkezdte az utcakép átformálását. A bevásárlóközpont épülete az egykori vasúti szolgálattelakások és az elbontott vágányok területét felhasználva épült fel. A pláza északi oldalán húzódik az egyetlen, a területhez közvetlenül kapcsolódó kerékpárút nyomvonala is.

A tervezési területet keletről határoló bevásárlóközpont beékelődik a kertvárosias szövetbe. Drónfotó, 2020. május

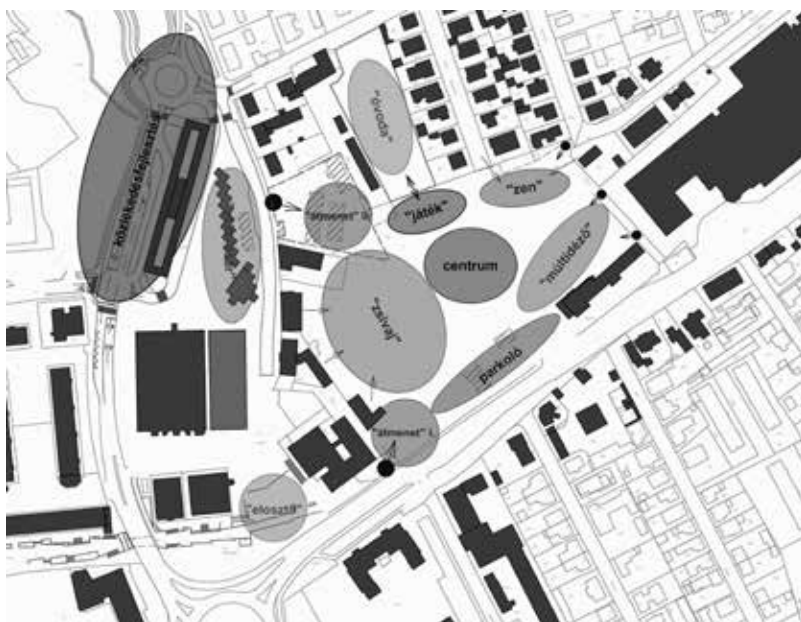

Az egykori vasútállomás felújított épülete a bútorgyári területtől délre található

A tervezési területet Veszprém egyik legforgalmasabb útjától – az egykori 8-as főút érintett szakaszától – a vasútállomás helyi védett épülete és egy benzinkút választja el. A vasútállomás sokáig elhagyatottan és kihasználatlanul álló épülete jelentős felújításon esett át az elmúlt évtizedek alatt. Ma több iroda és üzlet működik benne. A benzinkút, kiegészülve egy autómosó épülettel, az egykori bútorgyári területet határoló betonfal mentén helyezkedik el, amelyhez kapcsolódóan egy hozzávetőlegesen harminc autó befogadására alkalmas parkolóterület található.

A koncepció

Egy város központi részén elhelyezkedő nagy méretű, elhanyagolt zárványterület újraértelmezése során rengeteg adottság és kötöttség jelenik meg. Maga az, hogy a fejlesztési terület minden irányú környezete már kialakult, határozott funkcionális szervezéssel, építészeti arculattal, városrendezési adottságokkal rendelkezik, egyben deklarálja is a legfontosabb viszonyítási tényezőket, kapcsolódási pontokat. Mindezek alapján a terület fejlesztése során az egyik legelső feladatunk a kötöttségek és adottságok feltérképezése és egyben definiálása annak, hogy a terület fejlesztésénél ezeket milyen módon szükséges figyelembe venni.

A koncepcióban szereplő fő funkcionális egységek térbeli elhelyezkedése a kapcsolódási pontok és a viszonyok ábrázolásával (Az ábrákat készítette: Szabó Bence)

A városszerkezeti adottságok és a már kialakult épített környezet mellett fontos tényező a város saját fejlesztési elképzeléseinek leltárba vétele is, mert a városi szövetben végrehajtott beavatkozások többségükben rendkívül hosszú távon határozhatják meg a térszervezést. Településeinken a városi közterek, főterek, főutcák akár ezeréves múlttal rendelkezhetnek, ezért a településszerkezetben mindennemű fizikai beavatkozás jóval hosszabb távon marad meghatározó, mint az egyes telkeken, épületeken végrehajtott módosítások.

Veszprémben a tervezési terület közvetlen környezetét erősen érintik a hosszú távú fejlesztési elképzelések, amelyek jelentős térszervezési változtatásokat vetítenek előre. A belváros egyik vitathatatlanul meghatározó forgalomszervező eleme az, amely a tervezési területtől északkeletre helyezkedik el. A pályaudvar jelenlegi állapotában a távolsági járatok kezdő és végállomásaként szolgáló fedett-nyitott váróperon és a kiszolgáló főépület mellett jelentős autóbusz-parkoló területekből áll. Mindezek az értékes belvárosi terület rendkívül sűrű és többségében passzív használatát eredményezik, amelyhez jelentős gépjármű- és gyalogosforgalom, illetve rendkívül szűk keresztmetszetű parkolási lehetőségek kapcsolódnak.

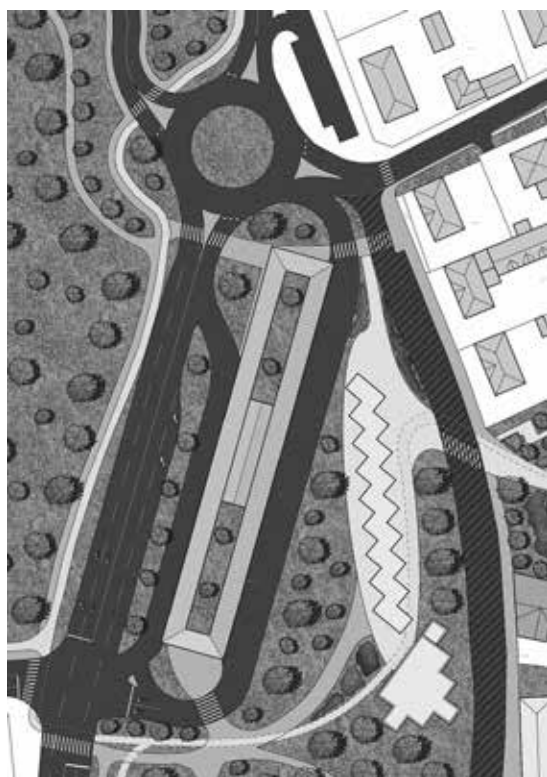
Mindezek hatására Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata már korábban elhatározta, hogy megújítja tömegközlekedési rendszerét. Ennek egyik központi eleme a belvárosi autóbusz-pályaudvar és a buszparkoló átszervezése, amelynek következtében a belvárosban majd egyfajta „szuper-buszmegálló” működik, kiegészülve az új központi váró épületével, amelynek a pozíciója a fő közlekedési tengely, a Jutasi út mentén, azzal párhuzamosan került meghatározásra. A buszpályaudvar fejlesztésével párhuzamosan a csatlakozó forgalmas közúti csomópontok és az autómentes közlekedést szolgáló vonalas infrastruktúra is átalakul. A közlekedésfejlesztési program elemei közül a belvárost az északi peremterületen elhelyezkedő vasútállomással összekötő kerékpárút már megvalósult, azonban tervezett az érintett útszakasz csomópontjainak fejlesztése is, amelynek egyik kiemelt pontja az autóbusz-pályaudvarként üzemelő terület északnyugati közlekedési csomópontjának körforgalmú rendszerűvé alakítása. További tervezett elem a nagy sikerű Kolostorok és Kertek sétaösvény továbbvezetése és egyben bekötése a belvárosba. A többnyire a Séd völgyében húzódó útvonal tervezett belvárosi csatlakozási pontja a buszpályaudvartól északkeletre található zöldterületen található. A város által megtervezett és elfogadott közlekedésfejlesztési koncepció a jövőkép szempontjából fontos, ezért átvett elemként alapvető igazodási pontként része a diplomatervem koncepciójának.

E koncepciómnak fontos része a szűken értelmezett egykori bútorgyári terület mint tervezési helyszín, és a már meglévő belvárosi közterületi rendszer minél szorosabb összehangolása. A buszpályaudvar–városi piac tömbjénél cél

a minél nagyobb arányú gyalogos zónák létrehozása a motorizált közlekedést szolgáló területek rovására, természetesen biztosítva a kellő feltárást minden épület számára. A belváros egyre sűrűsödő közösségifunkció-áradata mellett fontos a növekvő parkolóigény kielégítése is részben vagy egészben. A közösségi terek fejlesztése során ugyanakkor rendkívül fontos, hogy minél nagyobb kiterjedésű felület szabadulhasson fel a gépjárművek passzív várakoztatása alól, különösen a belváros legértékesebb és legsűrűbben beépített területein. Mindezek alapján koncepcióm része a piac meglévő épülete mellett – a jelenlegi parkoló helyén – egy többszintes, zöld homlokzattal kialakított parkolóház elhelyezése.

A piac melletti parkolófelület parkolóházként történő hasznosítása azt igényli, hogy a jelenlegi szabad területen hetenként két alkalommal megrendezésre kerülő „mindenes piac” új helyre kényszerüljön. A jelenleg autóbusz-pályaudvarként üzemelő épület és a hozzá kapcsolódó fedett-nyitott váróperon felhasználásával jelentős, új épület létrehozása nélkül biztosítható a „cserebere” tere minőségi fedett-nyitott állandó piactérként. A koncepcionális tervlapon „zsibvásár” fantáziánévre keresztelt terület fontos eleme lehet a kialakuló, illetve tovább fejlődő közterületnek szorosan beágyazva a város gyalogos- és tömegközlekedési rendszerébe.

Az egykori bútorgyári terület meglévő közterületi rendszerbe történő integrálásához szükséges meghozni még egy stratégiai jelentőségű döntést. A koncepció-tervlapon is jelölt területen jelenleg egy leromlott épületállománnyal rendelkező óvoda működik. A funkció kiszolgálása és megközelítése is nehézkes a rendkívüli forgalom-sűrűséget generáló szomszédos tömegközlekedési csomópont miatt. Mindezek

*A „közlekedésfejlesztés” és a „zsibvásár” tere.
Részlet a beépítési tervből*

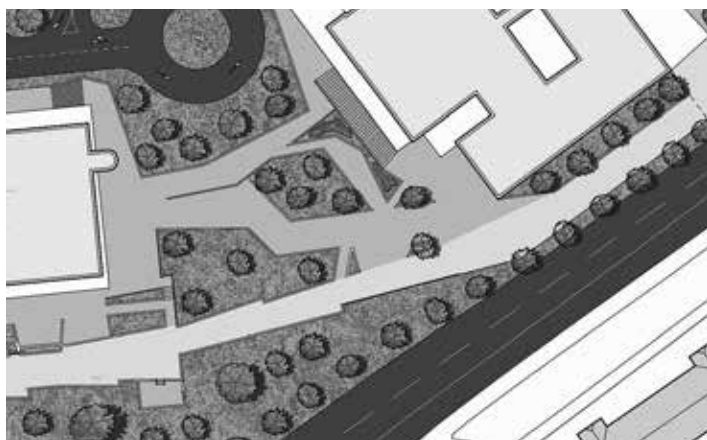
mellett a leromlott épületállomány is indokolja, hogy az óvoda további minőségi működtetése érdekében legalább felújítási munkálatok kerüljenek elvégzésre. Ugyanakkor a tervezési terület feltárása szempontjából sokkal előnyösebb az óvoda területének áthelyezése a koncepció tervlapon is jelölt „óvoda” területre, amely így rendelkezhet a funkciónak megfelelő közúti kapcsolattal, az igényeket kielégítő új épületállománnyal jöhet létre, amely csökkentheti a sűrűbb beépítésű tömb hatalmas „foghíját”.

A kertvárosias jellegű lakótömb a jelenlegi állapotában rendkívül szabdalt térfallal rendelkezik, amely a korábbi ipari funkció bekebelező területhasználatának a hagyatéka. A terület későbbi közterületi funkcióval történő feltöltését nagyban segíti a használói számára is egyértelmű, jól behatárolható térfalak szerinti lehatárolása. Így szükséges a magánkertek határának egyértelmű, határozott vonalban történő újrendezése, egyben a magán-, és a nyüzsgő közterület megfelelő minőségű elválasztása.

A tervezési terület déli határán, a Budapest út mentén található egy üzemanyag-töltő-állomás, amelynek a funkciója hosszú távon kevésbé összeegyeztethető a közösségi területhasználattal, ezért az épület elbontása, az üzemanyag-töltő-állomás egy másik, alkalmas városi területre történő költöztetése válhat szükségessé. Az üzemanyag-töltő-állomás megszűnő pozícióját a koncepcionális tervlap is ábrázolja.

A tervezési terület belső térhasználatát, struktúráját jelentősen meghatározza az egyes kisebb részegységekhez kapcsolódó meglévő városi szövet is. A téralakítás fő funkcionális vázának felállításakor fontos a fő kapcsolódási pontok figyelembevétele.

Az egykori bútorgyári terület közterületi fejlesztése során az egyik legfontosabb szempont a meglévő belvárosi gyalogos zónával történő kapcsolat kialakítása. A koncepcionális tervlapon meglévő közterületi rendszer és az újonnan kialakuló terület kapcsolódási pontját az „elosztó” fantázia nevű terület jelöli. Az elmúlt évtizedben megvalósult belváros-rehabilitáció során a sétálóutca terei megújultak, amelyek a Jutasi út alatt húzódó aluljáró túloldalát is érintették, ugyanakkor ezen a területen húzódik a megújított terek határa, itt találkozik a régi és az új. A cél az, hogy a meglévő és megvalósult fejlesztések arculati elemeinek tovább fűzésével kialakuljon az a tér, amely biztosítja a kapcsolatot a meglévő és a kialakuló közterületi zóna között. A területen nem cél a huzamos tartózkodás meghonosítása, csupán átközlekedő funkciót kíván betölteni, de mindezt tisztán gyalogos – esetleg kerékpáros – zónaként. Az átközlekedési funkciónak megfelelően szükséges a célszerű útvonal kijelölése, ugyanakkor kívánatos a burkolt felületek zöld szigetekkel történő lazítása.

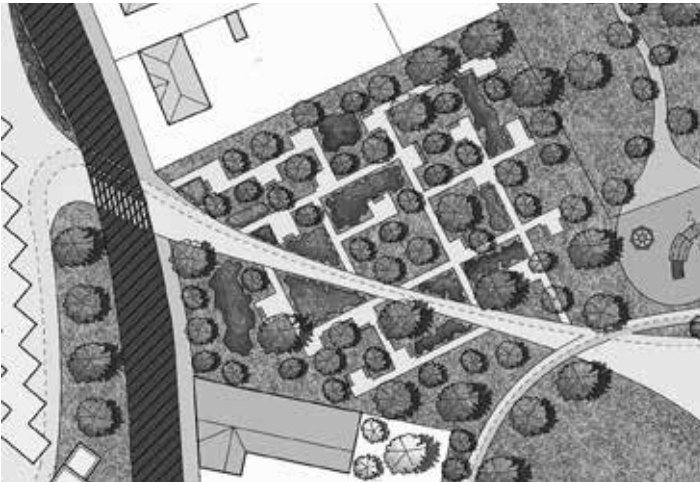
Az „elosztó” tér. Részlet a beépítési tervből

A bútorgyári terület gyalogos és kerékpáros feltárási pontjait a koncepció-nális tervlap piros körökkel ábrázolja. Mindezek közül az egyik – ha nem a legfontosabb –, a terület délnyugati peremén helyezkedik el a Budapest út és az ipari műemlék épülete között, amelyet a koncepció-nális tervlapon „átmenet” I. fantáziánév jelöl. A területen történik a meglévő térfal új megnyitása, amely biztosítja az átmenetet a meglévő és az új gyalogos zóna között. Ez tekinthető a belső tervezési terület főkapujának, a legfontosabb gyalogos és kerékpáros megközelítési pontnak. Tiszta és egyértelmű átvezető funkciójából adódóan főként a gyalogos és kerékpáros átközlekedést szolgálja egyfajta felvezető térként.

*A tervezett terület főbejárata, az „átmenet” I. fantáziánévű tér.
Részlet a beépítési tervből*

A másik legfontosabb megközelítési pont az elbontandó óvoda területén található, a területet a koncepcionális tervlapon „átmenet” II. fantázianév jelöli. Az óvoda épületének elbontásával a meglévő térfalak új megnyitása jön létre, így a terület egyfajta átmenetet képvisel a kevert és a tisztán gyalogos és kerékpáros zónák között. Ez a terület tekinthető a „szélső kapunak”. Az újonnan létrejövő közterületi zóna legfontosabb tömegközlekedési kapcsolati iránya, amely egyben lehetőséget ad középtávú huzamos tartózkodásra is, gondolhatunk itt akár a következő buszig eltöltendő időre. Mindezek alapján a terület nem szolgál a folyamatos aktív jelenlétre, inkább egyfajta „csendes” térként kell elképzelni.

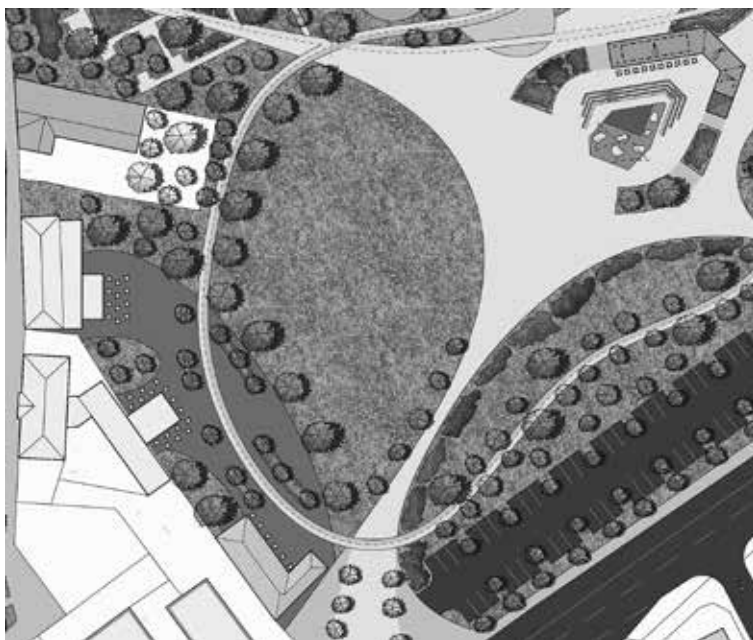

*A tervezett terület észak-nyugati bejárata, az „átmenet” II. fantázianevű tér.
Részlet a beépítési tervből*

A XX. század derekáiig vasútállomásként működött, napjainkban vállalkozásoknak, üzleteknek és irodáknak otthont adó helyi védett épület fontos eleme a területnek. Kialakításából adódóan a megőrzött váróperonnal fordul a tervezési terület irányába, mintegy megnyílván felé. Az üzemanyagtöltő-állomás megszüntetésével párhuzamosan a vasútállomás épülete és az egykori bútorgyár területe közé ékelődő spontán murvás parkoló is átszervezhető, így – a koncepcionális tervlapon „parkolóként” jelzett területen – a kapcsolódó területhasználatnak jobban megfelelő területigényű parkoló kialakítása lehetséges, amely biztosítja az épület és a tervezési terület főútról történő megközelítését, de pufferterületként is szolgál a forgalmas közút és a közösségi tér között.

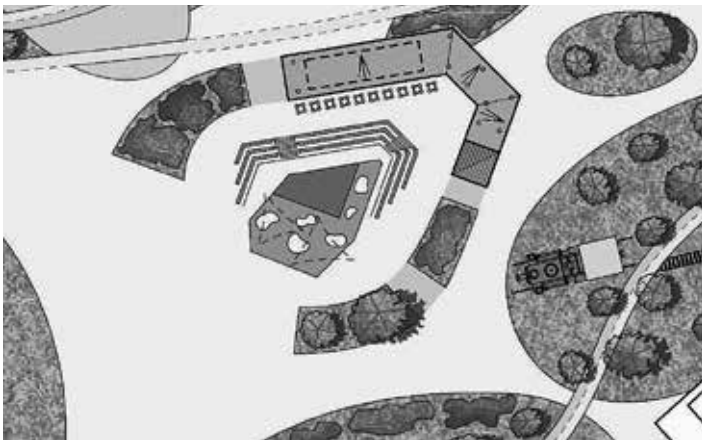
A több mint háromhektáros egykori bútorgyári terület belső funkcionális felosztása rengeteg lehetőséget rejt magában. A nagy méretű összefüggő terület lehetőséget adhat egy, a veszprémiek számára eddig teljesen ismeretlen fogalom

megteremtésére, amely nem más, mint a zöldfelületi rendezvényter. A fogalom lényegében egy nagyobb méretű, összefüggő zöldfelületi területet jelent, amely időszakosan alkalmas lehet nagyobb közönséget vonzó rendezvények saját, önkormányzati tulajdonú területen történő lebonyolítására. A hétköznapiakon, normál használat mellett pedig biztosíthat belvárosi, jelentős használati értékkel bíró zöldfelületet, így például egyéni szabadidős és sporttevékenységeknek adhat otthont. Területét a koncepcionális tervlapon a „zsivaj” fantázianév jelöli. A tervezési terület mozgalmas funkcionális egysége és az immár kibővített belvárosi gyalogos zónák közé beékelődnek szolgáltatási funkciókat magunkba foglaló épületek, amelyek „mozdíthatatlannak” bizonyulnak. A falszerep erősítésével szemben azonban lehetőséget adnak, hogy kétarcúvá formáljuk őket, így nem csak nyugati irányban nyílhatnak meg szolgáltatásaik, hanem keleti irányban, a tervezési területet is kiszolgálva létrejöhet egy újraértelmezett térfal, amely lényegében jelentős új épített beavatkozás nélkül tudja biztosítani az újonnan kialakuló városi közterület igényeit. Az új térfal szerves része a ma romos állapotban lévő ipari műemlék épülete újra gondolva. Az épület jelentheti a tervezési területet kiszolgáló „főhadiszállást”, itt lehet elhelyezni a szükséges vizesblokkokat vagy az esetleges rendezvények lebonyolításához nélkülözhetetlen technikai infrastruktúra-bázist.

A „zsivaj” tere. Részlet a beépítési tervből

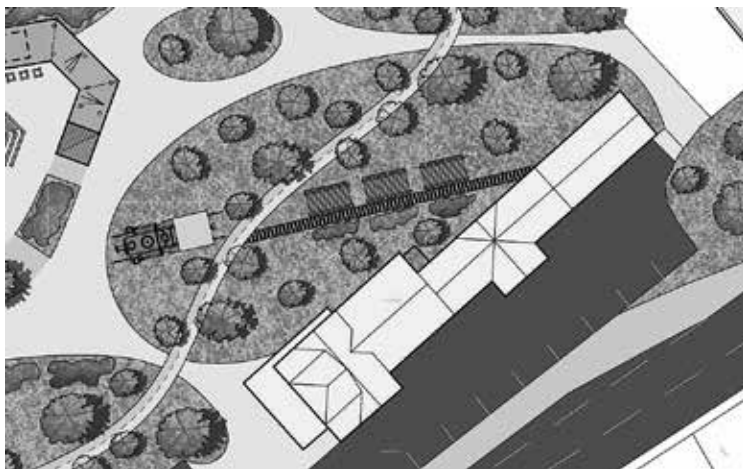
Nagy és összefüggő méretű városi közterek és zöldfelületek kialakításakor fontos a központi mag megfogalmazása – a koncepcionális tervlapon „centrum” fantázianévvel jelölve –, amely intenzívebb használatnak és jelenlétnek adhat helyet. Mindezt, kihasználva a természetes terepadottságokat, különböző minőségű burkolt felületekkel, tereptárgyakkal, utcabútorokkal ellátva. A terület kiterjedése lehetőséget ad számos ülő, fekvő, szaladgáló hely kialakítására, központi elemként szökőkúttal díszítve. A burkolt területek észszerű mennyiségűre zsugorítása lehetővé teszi az egész terület bevonását Veszprém aktív zöldfelületi rendszerébe, annak minden előnyének biztosítása mellett. A burkolt felület egyben központként is szolgálhat, lehetőséget adva ezzel más funkciók szervezésére is. A tervezési területen itt jelenhet meg az egyetlen tervezett új épület, amely vendéglátó-funkciója mellett a terület terepadottságai alapján kínálkozó lehetőséget is kiaknázza. A központi téren elhelyezendő épület telepítése lehetővé teszi, hogy a meglévő belvárosi gyalogos zóna felől érkezők irányába nyílhaszon meg a „centrum”. A fedett-nyitott tetőszerkezet északi oldalán elhelyezkedő vendéglátó-egység ellenpontjaként a tetőfelület másik végén a természetes magaslatti pontot kihasználó kilátópont létesül, amely a tetőfelület fölé emelkedik két emelet magasságban. Az így kialakuló „városles” szabadon megközelíthető, bárki számára bejárható, így biztosítva a nem mindennapi perspektívát és vizuális kapcsolatot Veszprém történeti belvárosával.

*A tervezett terület központi magja, a „centrum” fantázia nevű tér.
Részlet a beépítési terv-ből*

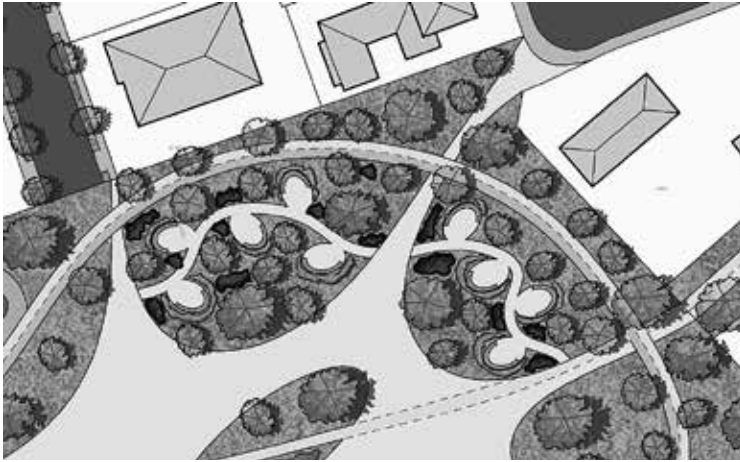
Egy újonnan kialakított városi köztér akkor lehet sikeres, ha a használói, vagyis elsősorban a város lakói, a sajátjuknak érzik. Ezt a fajta kötődést elősegítheti, ha megidézzük a terület történetét, biztosítjuk a folytonosságot a múlt, a

jelen és a jövő között. Ennek egyik fontos eleme lehet, ha a bútorgyári funkcióra reflektálva a terület összes utcabútóra a régió bútorgyártói üzemiből kerül ki, ezzel is kicsit belopva a közösségi összefogás miliójét. Fontos kapcsolódási pont a vasúti épület és a vasútvonal története is, mert fel lehet eleveníteni annak az emlékét, egykor hogyan utaztak vonattal a balatoni strandra. Az hajdani múltbeli funkcionalitás és a tervezett területhasználat közötti kapcsolatot erősítheti a hangulat megidézése. Ennek egyik eszköze lehet a város északi peremén található vasútállomás egyik félreeső pontjában kiállított, szép állapotban megőrzött gőzmozdony átszállítása a tervezési területre. A kiállított mozdony után számos parképítészeti eszközzel megeleveníthetők a „vasúti kocsik”, s lehetőség lenne itt akár pergola vagy napvitorla szerkezetekkel kialakított pikniksarkokra. A vasúti múltra reflektáló területet a koncepcionális tervlap „múltidéző” fantázianévvel jelöli.

A „múltidéző” téregység kialakítása. Részlet a beépítési tervből

A rugalmasan használható zöldfelületek mellett a közterületi rendszer értékes elemei az intenzíven növényesített terület egységek is. A kifejezetten fontos biológiai és városökológiai hatások mellett számos használati funkciót is magukba rejthetnek a fás ligetek vagy a tematikus kertek. A differenciált terület-használat lehetőségének biztosítása a nagy léptékű városi terek fejlesztésénél is kedvező irány, így a koncepcionális tervlapon „zen” fantázianévvel jelölt területen egy fákkal, cserjékkel, lugasokkal és rózsakerttel betelepített, az északkeletről határos lakóterületekhez igazodó csendes, funkcionális övezet kialakítása is tervezett, amelyben az elvonulásnak is teret adó dús növényzetbe ágyazott „pihenő szigetek” kerülnek kialakításra.

A nyugodt időtöltés területe, a „zen” zóna. Részlet a beépítési tervből

A tervezett fejlesztés Veszprém lakosságának mindennapjait hivatott színesebbé tenni. Olyan terület kialakítása a cél, amely hozzátesz a városi élethez, ahol minden egyes lakos jól érzi magát, és amelyet minden egyes városi

A „játék” tere. Részlet a beépítési tervből

polgár tud használni. Az eddig felsorolt fejlesztési pontok mindegyike szinte egytől egyig a felnőttek világát célozza meg, viszont az igazi pezsgő városi közeg elképzelhetetlen gyermekszívaj nélkül. A differenciált területhasználat lehetőségét ad egy kifejezetten gyermekeknek szóló zóna kijelölésére, ahol helyet kaphat a játékbirodalom is. A többi zóna által körülölelve, az óvoda tervezett új területével szoros összefüggésben, mégis egyszerűen megközelíthető helyen kerül kialakításra a gyermeki játékelemekkel széles körben ellátott terület, amelyet a koncepcionális tervlapon a „játék” fantázianév jelöl. A területesség otthont adhat Veszprém

legjobb játszóterének, ahol a színek, a formák és a térjátékok dominálják a koncepcionális tervezési szempontokat.

Véleményem szerint így válik teljessé a terület fejlesztésének koncepciója. Itt mindenki megtalálhatja a számítását az új közterület használatában, legyen szó akár kicsiről, akár nagyról, helyiről vagy vendégről. Így alakulhat ki Veszprém legújabb közterülete hatalmas területen, mégis kisebb elemekből építkezve, és így alakulhat tovább a már mostani állapotában is kiterjedt közterületi zóna autók nélkül, de mégis a fő közösségi közlekedési ütőérre kapcsolódva.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- DÚLL Andrea (2010): Helyek, tárgyak, viselkedés: Környezetpszichológiai tanulmányok. EKF_2023: Veszprém 2023 Európa Kulturális Fővárosa pályázati dokumentáció – Baranyai Zsolt, Csité András, Józsa Tamás, Mészáros Zoltán, Mike Friderika, Muraközy Péter
- GEHL, Jan (2014): Élhető városok. Hungarian edition TERC.
- HUNGLER József (1988): *Veszprém településtörténete*. Veszprém, 1988.
- Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata 24/2017. (IX. 28.) sz. rendelete

Adalékok a Veszprémi fák és bokrok¹-hoz

STRENNER JÓZSEF

Egy település élhetőségét, arculatát alapvetően befolyásolja a zöldterületeinek nagysága, milyensége.² A legfőbb zöldterületi elemek/összetevők a fák. E vonatkozásban városunknak nincs szégyellnivalója, hiszen a kb. 1 870 000 m²-es belterületi zöldterületen (önkormányzati tulajdonú és fenntartású, a lakosság rendelkezésére álló kertek/parkok) mintegy 23 000–25 000 db fa, s kb. 50 000–60 000 db cserje él (*ebben/ezekben a számokban nincsenek benne az önkormányzati erdők, intézményi, illetve magántulajdonú területek fás növényei*). Ha figyelembe vesszük a belterületi erdőket, továbbá például az állatkert, a temetők, az egyetem és más intézmények, valamint a lakossági kertek faállományát (dísz- és haszonfák), a fenti szám többszöröződik.

Egy egészséges 50–70 éves fa évente 170–200 kg oxigént termel. Egy felnőtt ember éves oxigén szükséglete 175 kg. Így biológiai értelemben (amennyiben ezen az oxigéntermelést értjük), az 55 000–60 000 fős Veszprém még akkor is ön-ellátó – sőt jelentős plusszal rendelkezik –, ha figyelembe vesszük az egyéb oxigénfogyasztókat (állatokat, járműveket és más gépeket stb.) is, de nem számolunk a többi oxigéntermelővel, például az egyéb szárazföldi és vízi növényekkel.

A növényzet, főként a fák előnyös ökológia hatásai (mint a hőmérsékleti anomáliák csökkentése, az árnyékolás, a be- és kisugárzás szabályozása, a környezetszennyező anyagok megkötése... és hosszan sorolhatnánk), ma már közismertek – ezért ezekről most nem szólnék, illetve egy – talán kevésbé ismert és kevésbé értékelt – pozitívumot hadd emeljek ki: a fák szerepét a lakosság pszichológiai kondicionálásában. Gondoljunk csak arra, hogy 1–1 jól megválasztott fa vagy jól kialakított facsoport – a puszta látványával – az emberben kellemes érzetet teremt, amivel jobbá, élhetőbbé teszi a környezetét. E hatás csak a fák épített környezetbe való beágyazásával, illetve a tájba illesztésével valósítható meg.

¹ Strenner József: *Veszprémi fák és bokrok*. Veszprém, 2021. 344 oldal. Séd-könyvek 2.

² A közlemény a *Veszprémi Szemle* 2022/1. lapszámának 2022. március 24-i bemutatóján elhangzott előadás szerkesztett változata.

S ezzel már meg is érkeztünk a fák esztétikai szerepéhez, ahhoz a szerephez, melyet a fák a városarculat alakításában betöltenek.

Túl azon, hogy a fák gyönyörködtetnek, elengedhetetlen kompozíciós elemei a városkép formálásának:

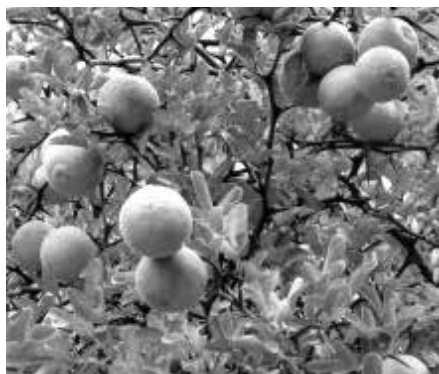
- terjedelmükkel, formáikkal alakítják a várossziluettet;
- átmenetet képeznek/képezhetnek az egyes beépítési területek/városrészek között;
- segítik a téralkotást–téralakítást, sőt ennek önmagukban is hatékony eszközei;
- alkalmasak a forgalom, a figyelem terelésére/irányítására;
- megjelenésükkel tompíthatják egy-egy kevésbé sikeres épület vagy épületrész nyomasztó hatását, vagy takarhatják azt, ugyanakkor elősegíthetik egy-egy sikeres architektonikus elem kiemelését;
- szabálytalan telepítésük természet-közelséget, meghittséget, míg szabályos ültetésük rendet, ünnepélyességet sugall (pl.: fasorok);
- a hazai, illetve a környéken honos fajok dominanciája az épített környezet (város) tájba-illesztését segíti;
- míg a távoli vidékekről származó egzóták különféle, változatos élőhelyek, élőhely típusok (pl.: mediterrán, alpesi, távol-keleti) városi/zöldterületi megjelenítését/kialakítását teszik lehetővé;
- a fajok és fajták megfelelő ki-, illetve megválasztásával település- és kultúrtörténeti vonatkozások jelezhetők vagy hangsúlyozhatók.

Mindezekre, illetve a színekre és a formákra odafigyelve egyedi/jellemző/

Kellemes, pihentető hangulatot keltő szomorúfűz (Salix alba L. 'Tristis').

Fotó: Illés Magdolna – 2022

A volt zsidónegyedre utaló vadcitrom (Poncirus trifoliata (L.) Rafin.) a Brusznai Árpád ut-cában. Fotó: Tóvári

Róbert – 2018

sajátos városkép/városarculat jelenik/jeleníthető meg. (Ilyen Veszprémben a volt zsidónegyed jelzése kelet-mediterrán, vagy az ilyenekre utaló fajokkal.)

Veszprémben nagyobb, jelentősebb történeti kertek, kastélyparkok nincsenek (de megfelelő alakítással/odafigyeléssel idővel ilyené válhat a volt vídámpark területe, a Margit-romok környéke, vagy pl. a Szerelem-sziget). A történelem-alakulás mellett ezek hiányában a domborzati viszonyok is közrejátszottak. Voltak ugyan püspöki pihenők, püspöki kertek (Kádár utca, Kopácsy utca, Remete utca), de ezek részben nagyságuk, részben elhelyezkedésük, részben megbecsültségük (pontosabban ennek hiánya) miatt nem bizonyultak maradandónak. Bár a helyzet kissé más a Színházkert (volt Belső Püspökkert) esetében, de a végeredmény ugyanaz.

A városban nincsenek emlékfák (idős emlékfák!), sőt idős fák is alig. A 200 évet is meghaladó Bem utcai és a Jutas-pusztai ezüst hársak (*Tilia tomentosa* Moench.³) és egy – térképészeti alappontként is szolgáló – 220-250 éves Budapest utcai magas kőris (*Fraxinus excelsior* L.) nemrég tűntek el (az utóbbi a 2000-es

Az Erzsébet sétány öreg hegyi juhar fája (*Acer pseudoplatanus* L.)

Fotó: 1.: Tóvári Róbert – 2018, 2–3.: Auer Henrik – 2019

³ A magyar elnevezésekkel az egyes fajok általában nem pontosan azonosíthatóak, pl.: krisztustövis néven 3 fa, ill. cserjefaj is szerepel (*Gleditsia triacanthos*, *Paliurus spinachristi* és *Ziziphus jujuba*). Ezért szükséges a latin (tudományos) név feltüntetése – a név után megjelölve annak leíróját (rövidítve, ill. néhány esetben a teljes névvel). Ha több leíró is van, az eredetit is fel kell tüntetni – zárójelben, majd utána az idézett/használt leíró nevét/névjelzését is. Ez azért szükséges mert a rendszertani változások csak így követhetőek. Ennek megfelelően a növénynevek szabályos és kötelező feltüntetése: magyar név (utána esetenként a magyar szinonimák) + latin név a faj leírójának nevével/névjelzésével (+ esetleg a latin szinonimák az ezek leírójával). A faj leírójának neve/névjelzése feltüntetése kötelező, a nevet kell, hogy kövesse.

évek elején), míg az Erzsébet sétány 200-220 éves, borostyánnal (*Hedera helix* L.) benőtt hegyi juhar fája (*Acer pseudoplatanus* L.) 2019 decemberében lett egy szélvihar áldozata.

E vonatkozásban üdítő színfolt – az ugyan magánterületen álló, de a városképet is befolyásoló, többé-kevésbé egészséges, 200 éves körüli – Dózsa György út 4. szám alatti porzós, illetve a Vörösmarty tér 7. számú ingatlan kertjében álló termős tiszafa (*Taxus baccata* L.), valamint a Bajcsy-Zsilinszky utca elején élő kislevelű hárs (*Tilia cordata* Mill.).

A Dózsa György úti tiszafa (*Taxus baccata* L.) Fotó: Tóvári Róbert - 2017)

A XIX–XX. század fordulóján, a XX. század elején – meghatározóan az 1908-ban alakult Városspépítő Egyesület munkája nyomán – komoly eredményeket elérő városfásítás mára a belvárosban már kevés nyomot hagyott. A Veszprém-völgyi jegenyék (*Populus nigra* L. 'Italica') és közönséges vadgesztenyék (*Aesculus hippocastanum* L.) – hasonlóan az Erzsébet ligeti vadgesztenyékhöz –, előregedtek a lehasadt ágak nyomán keletkezett (kezeletlen) sebek beodvasodása következtében, vagy – mint a Kinizsi utcai vadgesztenyék –, a főbb gyökerek (közműfektetés miatti) átvágása nyomán kidőlés-, illetve balesetveszélyessé váltak, így kivágásuk elkerülhetetlen volt. (A néhány megmaradt példány közül a volt vidámpark területén legutóbb 2022 februárjában dőlt ki egy öreg vadgesztenye.)

Az Erzsébet sétányon és a Színházkertben számos idős fa (főleg hársak [*Tilia* L.] és vadgesztenyék [*Aesculus hippocastanum* L.]) a 2. világháború során szenvedett el komoly sérüléseket. Ezek kezelésére – tulajdonképpen érthető módon –, csak az 1960-as évek elején került sor. A sebkezelés – az akkori szakmai fogásoknak megfelelően – az odvak kitisztítás nélküli, terméskövel történő befalazását, illetve bebetonozását jelentette. Ez a beszivárgó víz megfagyásával-kiengedésével csak rontott a fák állapotán. E komoly balesetveszélyt jelentő fák eltávolítása 1988-ban, a színház, illetve az itteni zöldterület felújításakor történt (1-2 ilyen betonnal kitömött hárs azonban még ma is látható).

A város – ezzel együtt a zöldterületek – fejlődése az 1950-es évek végén, a '60-as évek elején kapott lendületet. Eleinte lassan, majd az 1980-as évek közepé-

ig egyre gyorsulóan. Zöldterületi vonatkozásban a legnagyobb éves növekedés 1986-ban történt, amikor a növekmény 121 653 m² volt.

A Kőfaragó Vállalat által épített terméskő támfal, előtte a 2010-es évek végén szakaszosan telepített gömbmeggy (*Cerasus fruticosa* (Pall.) Woronow 'Globosa') fasor néhány példánya a Victor Hugo utcában. Fotó: Illés Magdolna – 2021

Ehhez a növekedéshez Veszprémben sem építői, sem fenntartói kapacitás nem volt. A parképítéseket eleinte a budapesti Kőfaragó Vállalat végezte – igazán magas színvonalon, jó minőségben (Hóvirág utca–Wartha Vince utca–Stadion utca–Egyetem utca): támfalak, utak, lépcsők, öntözőhálózat épült/épültek. Később az építéseket a Komárom megyei Parképítő Vállalat vette át. Ahogy az építés üteme fokozódott, a minőség folyamatosan csökkent (Cserhát, Jutasi úti lakótelep stb.).

A fenntartásra is kevés pénz, figyelem jutott, s nem igazán törődtek azzal, hogy a zöldterületek is elöregednek és rendszeres (optimálisan, szakmai és anyagi szempontok alapján 10 évente) felújításra szorulnak. A szakma megbecsülésére jellemző volt az a szemlélet, hogy a zöldterületek kezelésének irányításához legfeljebb középfokú végzettség (ezzel együtt: ismeret!) is elégséges.

A veszprémi Városgazdálkodási Üzem 1968-ban alakult. Kertészeti Részlegének tevékenységi köre a parkfenntartásra és egy hagyományos, elavult virágtermesztésre korlátozódott.

A parkfenntartáshoz kapcsolódott az utcafásítás, amely lényegében két fajra, illetve fajtára korlátozódott: a gömbakácra (*Robinia pseudoacacia* L. 'Umbraculifera') (néhány agyongyötört példány ma is látható pl. a Tüzér utcában), és az erdészeti csemetekertek akkori „csodafájára”, az ezüst juharrá (*Acer saccharinum* L.) (mely ugyan a telepítési tervekben nem szerepelt, ám – mert már a nyár első felében termést érlel, s a nyári vetésből származó – magoncok már alkalmasak az őszi leltár kozmetikázására). Kiemelt helyeken (pl.: Lenin, ma Megyeház tér, Zalka Máté, ma Komakút tér) a fák közé nyírott fagyal-sövény (*Ligustrum* L. spp.) is került.

Utcai sorfának mindkettő elég nagy melléfogásnak bizonyult. Túl azon, hogy tájidegenek, a gömbakác a várost, sőt az egész országot uniformizálta, az alacsony

nyan szétterülő korona forgalmi akadályt jelentett, így az évenként szükséges metszésekkel (a pénzhiányos helyzetben!) élőmunka-igényével indokolatlan/ felesleges költségráfordításokat indukált, míg a vízigényes, a szélnyomásra érzékeny, törekeny ezüst juhar a keskeny, száraz, gyakran szinte talaj nélküli úti menti zöld sávokban nem volt életképes, ahol pedig mégis megmaradt, gyors növekedésével mintegy „lerúgta” a légzetőket.

A parkfenntartáshoz, fásításhoz (mint a futballhoz) természetesen mindenki „értett”, így a hiányzó pénzt társadalmi munkával, illetve különböző cégek segítségével igyekeztek pótolni. Az erdészetek nagyon készségesek voltak – számukra néhány 100, ostornyél-méretű suháng „ajándékozása” igazán nem jelentett nagy erőfeszítést.

1972 tavaszán így került a Színházkertbe 200 db (!) 2 éves, 1-1,5 m magas – karóikkal „felemelő” látványt nyújtó – vadgesztenye (*Aesculus hippocastanum* L.). (Ma 2 példányuk él az Óvári Ferenc utcai támfal tövében.)

Ez utóbbihoz kapcsolódik pályakezdésem egyik kedves epizódja: egyetemi tanulmányaim 9. félévében (1971 őszi szemeszter) az üzemvezetési gyakorlatot Veszprémben, későbbi munkahelyemen, a Városgazdálkodási Üzem Kertészeti Részlegénél töltöttem. A diploma megszerzése után, 1972-ben Budapesten, a Fővárosi Kertészeti Vállalat Parkfenntartási Főosztályán kaptam munkát. A Fővárosi Tanács FŐKERT-hez leadott hatósági feladatait egy igazán vonzó, búbajos, szőke hölgy, Pétervári Magdi látta el, aki (láss csodát!) a Veszprémi Petőfi Színház akkori igazgatójának, Pétervári Istvánnak volt a felesége, s így szinte naprakész a veszprémi „zöldügyek”-ben... Szóval, hónapokig én voltam a „fiú a vadgesztenyés Veszprémből”, sőt – miután a Kertészeti Egyesülés Zöldfelületi Szakbizottságában kezdtem tevékenykedni –, az ország több pontján még több év után is „megtiszteltek” e kedves becézéssel.

S ha már itt tartunk: az 1970-es és '80-as években is kedvelt volt a társadalmi munkás fásítás (ekkor már bőven a VGÜ-nél dolgoztam). A fákra/cserjékre vonatkozó „kedvezményes” ajánlatokat a NÉPFRONT gyűjtötte, s juttatta el hozzám és a társadalmi munka szervezőjéhez. Egy ilyen ajánlatban szerepelt a „háromlevelű alásfa” (*Ptelea trifoliata* L.). Én megnéztem az ajánlatot, s köszöntem, nem kértem. Azonban az ajánlat nagyon kedvezőnek tűnt, s a NÉPFRONT munkáját értékelni kellett, döntésemet felülbírálták, s megrendeltek 300 db – mert ez csak „elírás” lehet –, „háromlevelű akácát”... Végül e vízigényes cserjéket a volt vidámparkban ültettük el (már rég nem él belőlük egy db sem), illetve néhány példányukból próbáltunk törzsés fácskát nevelni – ezek egyike látható még a Fortuna udvarban.

Mint utaltam rá, a veszprémi zöldterületekkel lényegében 1971-ben ismerkedtem meg. Ekkor kezdtem megtanulni, hogy a városarculatot döntően be-

folyásoló zöldterületi/zöldfelületi tevékenységet csak megfelelő növény- és élőhely-ismerettel, előrelátóan, tervezetten és szervezeten, a város szerkezetére, az épített környezetre, a kulturális vonatkozásokra való odafigyeléssel, a művi zöldterületek tájba-illesztésével, a város természeti környezetének, ökológiai adottságaival összhangban lehet végezni.

A Városgazdálkodási Üzemhez – immár főállású munkavállalóként – egy pályázat útján, mint kertészeti részlegvezető, 1973-ban kerültem (vissza?). Hamar rájöttem, hogy munkám csak akkor lehet eredményes, ha azt megfelelően képzett kollégákkal együtt, csapatmunkaként végzem.

A kezdetektől szoros kapcsolatot alakítottam ki, illetve tartottam fenn volt FŐKERT-es kollégáimmal, volt egyetemem több tanszékével (közülük a Dísznövénytermesztési és Dendrológiai Tanszék volt az elsődleges) és kutatójával, a Dísznövény- és Gyümölcsstermesztő Kutató Intézettel, az Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézettel, s több arborétummal. A velük való együttműködés során előnyös, nálunk alig ismert fajokat, új, eddig itt még nem kipróbált fajtákat biztosító kapcsolatba kerültem/kerültünk néhány holland, német, japán és USA-beli céggel, intézménnyel. A Kertészeti Egyesülésben folytatott tevékenységem során pedig folyamatosan konzultáltam a hazai társcégek szakvezetőivel.

A fákkal folytatott tevékenység/vizsgálódás során legkorábban középtávon (5-10-15 év), de leginkább 20-30 év távlatában vonhatók le megbízható következtetések. (Egy, még az 1990-es években a Kertészeti Egyetemmel és az amerikai Nebraskai Egyetemmel közösen indított – néhány hárs (*Tilia* L.), kőris (*Fraxinus* L.), juhar (*Acer* L.) és galagonya (*Crataegus* Duhamel) fajt és fajtát érintő – városűrész-vizsgálatunk kiértékelése még jelenleg is zajlik.) Ez az időtávlat már a természeti környezetben is érzékelhető (ld. pl. a Gulya-dombi, Benedek-hegyi szukcesszió), az épített környezetben, a városban a változás/változások ennél lényegesen gyorsabbak, látványosabbak.

Tagadhatatlan, hogy a verseny, a szabad piac adja a gazdaság dinamikáját, gyorsítja a fejlődést. Igaz ez a városüzemeltetésre/városgazdálkodásra is. Azonban e tevékenységnek két olyan fontos összetevője van – a köztisztaság és a zöldterület-fenntartás –, melyet nem irányíthat pusztán a profitszerzés. Igazolja ezt a veszprémi zöldterületek állapotának 1995 és 2008 közötti gyorsuló leromlása. E folyamatot állította meg, fordította vissza 2008-ban a zöldterület-fenntartás saját, önkormányzati (tulajdonosi) feladatkénti visszaállítását.

Városunk jelenlegi zöldterületi faállománya zömében 50–70 éves. Összetételükben a vidék honos, általában a különböző tölgyesekre (*Quercetum*) (elsősorban a cseres tölgyesekre (*Quercetum petraeae-cerris*)) jellemző juhar (*Acer* L.), kőris (*Fraxinus* L.), hárs (*Tilia* L.), tölgy (*Quercus* L.) fajai dominálnak, de szép számmal vannak jelen ezek kísérőfajai [nyír (*Betula* L.), madár(vad)cseresznye (*Cerasus*

Duhamel), berkenyék (*Sorbus* L.), valamint a gyertyános tölgyes (*Quercetum petraeae-Carpinetum*) övben élő (Bánd és Szentgál közelében őshonos) tiszafa (*Taxus baccata* L.) is.

Közöttük nem kevés azoknak az egzótáknak a száma, melyek megjelenésükben hasonlítanak honos fáinkra, várostűrésük azonban nagyobb, jobban elviselik a szennyezett és tömörödött talajt, az állandósult vízhiányt, valamint a légszennyezettséget (pl. a hazánkban nem honos hárs [*Tilia* L.] és kőris [*Fraxinus* L.] fajok).

Faj-, illetve fajtakísérleteink során több ritka egzóta⁴ is a városba került. Ezek egyrészt (habitusukkal, lomb-, virág- és termékdíszükkel) az állományt színesítik, teszik változatossá, másrészt (a városban fontos) stilizált növény-együttesek, élőhelyek (mediterrán, alpesi, távol-keleti, kulturális vonatkozású stb.) megjelenítését segítik, továbbá a hazai fajokkal való együttes alkalmazásuk sajátos, egyedi városkép kialakulását/kialakítását teszik lehetővé.

Csyngő ágú gyertyán (Carpinus betulus L.) a Színházkertben. Fotó: Strenner József – 1992

A távol-keleti tüskéssárgafa (Zanthoxylum planispinum Siebold & Zucc.) 1–1 példány a Cserháton és a Halle utcában él. Fotó: Illés Magdolna – 2018

Helyi védettségű ritkaságunk: törpe szil (Ulmus x 'Jacqueline Hillier' Hill.) a Fortuna udvar-ban. Fotó: Strenner József – 2016

⁴ Az adott területen nem őshonos (más területről behozott) növény.

Sajnálatos módon mára (részben spontán felszaporodva, részben lakossági ültetésre) nagyon megnőtt az értékeőbb faállomány kárára terjedő agresszív, gyom-, illetve özönfajok száma [bálványfa (*Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle), zöldjuhar (*Acer negundo* L.), akác-fajok (*Robinia* L. spp.), s ma már ide sorolhatjuk a nyugati ostorfát (zsidócserezsnye) (*Celtis occidentalis* L.), s lassan-lassan a mirabolán-szilvát (*Prunus cerasifera* Ehrh.)] is.

Veszprém egyetlen kínai parásfája (*Phellodendron amurense* Rupr.) a Megyeház téren. Fotó: Tóvári Róbert – 2018

szaporíthatatóak. Itt azonban részben anyagi, részben ökológiai vonatkozású gondokkal kell számolnunk. Egyrészt a kisszámú szaporítás fajlagos költsége magas, melyet az egyre növekvő szállítási költségek is megdrágítanak. Másrészt a faiskolák profitorientált termelőüzemek, melyek elsődleges célja nem a faj- vagy fajtafenntartás (természetesen általában végeznek ilyent is), hanem magoncaik, klónjaik minél előbbi, gyors felnevelése, piacra juttatása. Az optimális feltételek közepette felnevelt példányok pedig Veszprém xerotherm⁵ viszonyai közé, kiegyenlítetlen klímájába kerülve gyakran nem életképesek.⁶

⁵ Szárazságtűrő és melegkedvelő.

⁶ Az Akácfa utca fásításához a fehér- vagy közönséges akác oszlopos korona formájú fajtáját (*Robinia pseudoacacia* L. 'Pyramidalis') 2010-ben – a szükséges mennyiségben – csak egy észak-olaszországi faiskolából sikerült beszerezni. A mediterrán klímában nevelt fák jelentős része már az ültetést követő első télen jelentős fagykárokat szenvedett.

Amennyiben zöldterületeink fa- és cserjeállományának változatosságát meg kívánjuk őrizni, ismét ki kell alakítani egy kicsi, de hatékony természetesi hátteret, amely – ha nagy nyereség realizálására nem is, de – önfenntartásra képes lehet, s szolgálhat akár bemutató vagy kiállító, esetleg oktató helyként is.

A SÉD-folyóiratban megjelent faj- és fajtaleírásaim, újabban pedig a *Veszprémi fák és bokrok* című könyv megjelenése után többen kérdezték/kérdezik tőlem, hogy melyik a kedvenc növényem, fám?

Nos, ilyen nincs. Talán az átlagosnál jobban kedvelem a tiszafákat (*Taxus L.*), a páfrányfenyőt (*Ginkgo biloba L.*) vagy a tölgyeket (*Quercus L.*), de mindig az a faj áll hozzám közelebb, köti le a figyelmemet, amelyet még nem ismerek eléggé. Ergo: így erre a kérdésre csak azt felelhetem, hogy valamennyi faj a kedvencem, hiszen a velük folytatott ismerkedést csak elkezdni lehet, de befejezni – meggyőződésem –, sohasem. S mivel kivétel/kivételek erősítik a szabályt, kivételek itt is vannak. Nem, nem szeretem az inváziós fajokat, melyeket – ha nem is kimerítően, de – ismerek annyira, hogy azokat a honos vagy értékesebb fajoknak ártónak, káros területfoglalóknak tekintsem.

A *Veszprémi fák és bokrok* könyvem nem az íráskényszer vagy a közlési mánia terméke, hanem egy, Gáspár Gáborral csapatban végzett, néha megterhelő, de alapjaiban és összességében örömmel végzett kemény, három éves munka eredménye. Megjelenése nagyban köszönhető Brányi Mária alpolgármester-asszony biztató támogatásának, Géczy János főszerkesztő türelmes és kitartó szakmai segítségének, Dénes Tamás tördelőszerkesztő fáradságot nem ismerő alapos és odaadó, illetve az OOK PRESS Nyomda kiváló munkájának.

Nem csak megértő, hanem a fenológiai⁷ megfigyelésben és a Gáspár Gábor munkáját is előkészítő/elősegítő fotózásban értékes, aktív segítséget kaptam páromtól, valamint unokaöcsémtől, Tóvári Róberttől, továbbá unokáimtól, Danitól, Gergőtől és Lillától, akik gyakran és érdeklődve kísérték el egy-egy, a fák meglétét, állapotát „felfedező”, ellenőrző „túrámra”. Őszintén meglepett a kötet pozitív fogadtatása, illetve az iránta megnyilvánuló nagy érdeklődés. Kérem Önöket, hogy fogadják – ha nem is nagy szeretettel, de megértéssel vagy legalábbis elnézéssel.

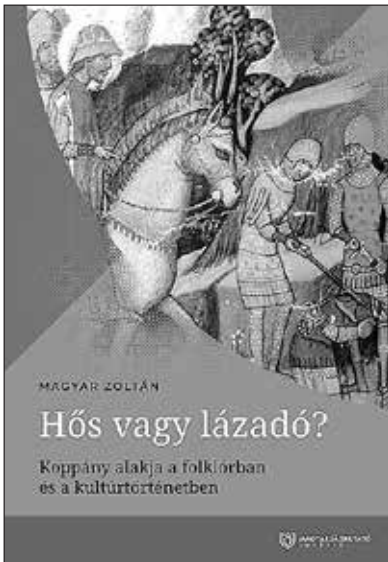
⁷ A növények és az állatok fejlődésének szakaszait megfigyelő tudományterület.

KÖNYVSZEMLE

Magyar Zoltán¹: Hős vagy lázadó? Koppány alakja a folklórban és a kultúr-történetben. Magyarságkutató Intézet kiadványa 15., Budapest, 2020. 167 o.

A magyar történelem egyik rejtélye: Ki volt a Turul nemzetség Koppánya, a somogyi dukátus hercege, és mit őriz róla a történettudomány és a néphagyomány?

(Gondolatok egy könyv kapcsán)

A hazai történeti szakirodalomban a Koppányról, vagy a vele is kapcsolatban írott munkák, hogy stílszerű és korhű legyenek a témához, már egy egész (vagy talán több) középkori könyvszekerényt is megtöltenének. A középkori aktorok, és az utóbbi másfél-két évszázad hivatásos kutatói (történészek, régészek, folklórkutatók, irodalmárok, valláskutatók, antropológusok, újabban: humán-genetikusok) és a különböző, más provenienciájú (és nem egyszer: érdekvérezelt) szerzők számtalan megközelítésben dolgozták fel, mutatták be Koppány alakját és a hozzá köthető IX. század végi, a magyar nemzet további létehez kapcsolódó nagy hatású történelmi eseményeket, pontosabban:

a főhatalomért folyó küzdelmét Vajkkal (Istvánnal) szemben.

Magyar Zoltán könyve több szempontból/nézőpontból közelíti meg az alapproblémát: melyik utódlásforma jöhetett szóba Géza nagyfejedelem halálát követően: a primogenitura (az elsőszülöttség) vagy a senioratus (a nemzetség idősebb, erőteljes személyisége) alapján. Ha végigtekintünk a Turul nemzetség (a

¹ Magyar Zoltán (1967) néprajzkutató, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete tudományos főmunkatársa. Fő kutatási területei: folklórszövegek tudományos rendszerezése, történeti mondák, a néphit és a szentkultusz, mesemondók elbeszélői repertoárjai. Intenzív kutató- és publikációs munkát végez. Kb. 80 kötete jelent meg, közöttük több Árpád-házi történeti személyiségről. (Forrás: <https://nti.abtk.hu/hu/munkatarsak/tudomanyos-munkatarsak/folklor-temacsoport/16-magyar-zoltan>)

XVIII. századtól Árpád-ház) tagjainak uralomra (trónra) kerülése módozatain, e kettőt éppúgy megtaláljuk, mint egy harmadikat: az election (a kiválasztáson) alapulót.² Kutatásai egyrészt történeti forrásanyagúak, másrészt a folklórhagyományból erednek. Könyvének alcíme is jelzi, hogy alapvetően két síkon vizsgálja Koppány életét/szerepét: a kultúrtörténetben és a folklórban.

Koppányról először 1998-ban publikált önálló könyvet³, s róla több tanulmányt is közzétett.⁴ Azonban ahhoz, hogy megértsük (befogadjuk) a szerző által megfogalmazott – nem egyszer tézis –, sőt, axiómaszerű megállapításait, ki kell tekintenünk más szerzők fontosabb, e témájú munkáira (könyvekre, tanulmányokra, cikkekre), mert az általa írtakat csak az előzmények ismeretében lehet és kell értékelnünk.

Veszprémben Veress D. Csaba⁵ foglalkozott behatóan István és Koppány Veszprém-környéki csatájával, s ezek egyikében feltette a kérdést: Érintette-e Szent István és Koppány csatája Sólyt?⁶ Lokális jellegű, jól adatolt írás, amelyben a 997-es ütközetet döntőnek nevezte, ezt azonban a történészek már megcáfolták: a „leszámolásra” csak később, Somogyvár környékén, a birtok- és szálláshelyen, a későbbi bencés apátság helyén lévő vár elfoglalásával került sor, s a hagyomány szerint a megölt Koppányt a Neзде-hegyen temették el.⁷

Koppány vélt családfájáról (az okleveles anyagok és a hagyomány alapján) Makkay János⁸ régész nem alaptalanul írja, hogy „*Koppány Árpád ükunokája, Ze-*

² Erre példa Aba Sámuel (990 körül–1044) nádor királlyá választása. (Uralkodása: 1041–1044.) Az utódlási lehetőségekről lásd Zsoldos Attila: Trónöröklés, trónviszályok az Árpád-korban. In: *Rubicon*, 2011. 3. sz. 8–10. o. „Az öröklés rendjének a trónviszályok kialakulását előidéző szabályozatlansága akkor mutatkozott meg, ha az uralkodócsalád több tagja is kinyújtotta kezét a korona után” – írja az első sorokban. A senioratuson alapuló öröklési renddel először Taksony szakított a X. század közepe táján, amikor a fia, Géza, majd őt szintén a fia, Vajk/István követte.

³ Koppány. Budapest, 1998.

⁴ Ez utóbbiak közül az egyik jelentősebb: Koppány alakja a néphagyományban. In: *Szent István és az államalapítás*. Szerk.: Veszprémi László. Budapest, 95–104. o.

⁵ Veress D. Csaba (1933–2014) történész, muzeológus volt Veszprémben a Laczkó Dezső Múzeumban.

⁶ Napló, 1997. április 12. 15. o., és még Györffy György (1971) tanulmánya: Koppány lázadása. In: *Levélári évkönyv 1. Somogy megye múltjából*. Szerk.: Kanyar József, Kaposvár. 5–30. o.

⁷ Helyi hagyományőrök itt hoztak létre egy szoborparkot, amely ennek a történetnek (legendának?) állít emléket.

⁸ Makkay János (1933) vezető régész, már nyugállományban. A magyar őstörténet-kutatás és -írás megújításának egyik jelentős személyisége. Több mint félszáz önálló művet jelentetett meg. Témákhöz kapcsolódó műve: Császár vagy pápa – császár és pápa. Részletek István király koronázásának időpontjáról és jóváhagyásáról. A szerző kiadása, Budapest, 2007.

rind fia, akinek a neve a K'apan törzsnéből, a türk qapgan > qapan méltóságnévből származik". Ez egyik bizonyítéka a Turul nemzetséghez való tartozásának, s így (a seniorátusi öröklési rend alapján) jogosan tartott igény a nagyfejedelem-méltóságra. 2009-ben Szabados György,⁹ az akkor fiatal történészgeneráció egyik tagja a *Koppány – a megismerhetetlen Árpád-házi nagyúr* című tanulmányában még azt írta, hogy olyan alapkérdésekre sem tudunk pontos választ adni, hogy ki volt Koppány, vagy, hogy mikor és hol zajlott le az ütközet közte és Vajk/István között.

Közelebb visz ez utóbbihoz az, ami analóg történelmi hagyománynak számít, és a középkorban, s később is gyakorlat volt a hadviselő felek között: a csatának akkor van vége, ha elesik a legyőzött vezér, és a győztes elfoglalja a hatalmi központját (várát, városát, szálláshelyét).¹⁰ Ezért az új történész-nemzedék úgy véli, hogy a sólyi ütközet csak az első volt, és a Koppány-Vajk/István-csatasorozat a Koppány- (Kupa-)várnál (a mai Somogyvárnál) fejeződött be, amikor Koppány elesett, és elfoglalták a hatalmi központját.

Szabados György ezt írja: „A kisebbik István-legenda személytelen fogalmazása miatt elképzelhető, hogy Koppány előbb Veszprém alatt szenvedett vereséget, onnan Somogyba vonult vissza, s a saját szállásterületén érte a halálos csapás Vencellintől.”¹¹ Ő úgy véli, hogy Koppány és István harca nem egy országos horderejű felbolydulás, hanem a dinasztia belüli leszámolás volt.¹² (Amire a későbbiekben is számos példa volt a Turul nemzetségen belül.)¹³

A későbbi századokban a Koppány-Vajk/István ellentét okaként az eltérő vallásos beállítottsága került előtérbe: a „pogány” Koppány „vissza akarta for-

⁹ Szabados György (1971) a Szent István Múzeum történész tanácsadója, a László Gyula Kutatóközpont és Archivum igazgatója. A hivatkozott műve megjelenése: *Valóság*, 2009. 5. sz. 30–59. o. Az ezzel kapcsolatos napilapcikk Csordás Lajos: A Koppány-képtel szimpla hatalmi harc. Szabados György és Zsoldos Attila történész az államalapítás még ma is kevésbé ismert korszakáról. Zsoldos Attila (1962) ekkor az MTA Történettudományi Intézete középkori osztályának vezetője volt.

¹⁰ Csak néhány példa: IV. Bélát az Adriáig üldözték a tatárok; a törökök nem elégedtek meg a mohácsi győzelmükkel, hanem Buda, a főváros elfoglalásával tekintették magukat győztesnek. A Vörös Hadsereg 1945-ben a német főváros, Berlin elfoglalásával, Észak-Vietnám is csak akkor tekintette győztesnek magát, amikor elfoglalta Dél-Vietnám fővárosát, Saigont. Erre utal az a mondás is, hogy „Nincs végzet, csak ha bevégezed.”

¹¹ Fejedelmünk Koppány! István király alternatívája. In: *Rubicon*, 2018. 10. sz. 76–81. o.

¹² Uo. 81. o.

¹³ Lásd a 2. sz. lábjegyzetet. „A különböző öröklési elveknek legfeljebb a trónigény megalapozásában jutott szerep, egymással rivalizáló trónigénylők esetében azonban az öröklés kérdését nem ezek, hanem a mindenkori hatalmi erőviszonyok döntötték el egyik vagy másik fél javára.” Uo. 9. o.

dítani” (a korabeli több megnevezésű: turul-szkíta-türk-hungur) magyarokat¹⁴ az „ősi hitre”. Ez bár interpoláció volt, de szinte még a XX. század első felében is hitelesnek tűnt. Bár kétségtelen, hogy a IX. századvégi főemberek egy részénél még erős hagyománya volt a törzsi vallás számos elemének, azonban a kereszténység térnyerése intenzitását, dominanciáját tekintve ezt már jelentősen meghaladta. Bizonyítottnak vehető, hogy Koppány és népe többsége már keresztény volt – egyes feltételezések szerint a bizánci rítus követője.¹⁵ Erről és ezzel kapcsolatban írja Gönczi Tamás: *„Régen itt az ideje kimondani a tényt: a pogány világ nem volt ateista, nem volt hitetlen. Ellenkezőleg. A pogány világ a természet láthatatlan törvénye szerint próbált élni, őszintén és szabadon, de sohasem hit és morál nélkül. Így is élt mindaddig, amíg ezt tehetette. Volt hite, és ami nem volt utolsó dolog, innen, a mai világból nézve, volt gerince, tartása. Egyenes volt és bátor. [...] ... más volt, máshogyan élt és látott, mint azt az új hit megkövetelte.”*¹⁶ Érdeemes ide idézni egy másik szerző, Cs. Szabó Sándor könyve¹⁷ előszavának/ismertetésének egy mondatát: *„Cs. Szabó Sándor a rendelkezésre álló történeti és néprajzi források felhasználásával egyedi hangvételű, ítélkezéstől és propagandától mentes regényben fest magával ragadó képet a magyar történelem talán legfontosabb évtizedeiről”.*

Mintegy e fentiek elővételezéseként, a „problémaköteg” megjelenítésére jól reflektálnak Cey-Bert Róbert Gyula könyvének¹⁸ Bevezetőjében a Czeibert Lajos által írott sorok: *„A [keresztény] vallás a birodalmi politika eszközeként jelenik meg. Fanatizál mindenki ellen, akire a pogányság bélyegét sütötték. Engedélyez bármi pusztító eszközt – tüzet, vasat, mérget –, hogy [egy] önálló, erős országot engedelmes, vazallus korlátok közé szorítson.*

Istoán és Koppány emberi tragédiája mögött végighúzódik a magyarság tragédiája. Fényes tettek és vesztes háborúk, rossz szövetségek, sodródás jobbra-balra és pusztulás pajzs szerepünkben...

Koppány célja, a hun–magyar–török népek összefogása, szövetsége volt, ez álom maradt a külső és belső megosztás erőivel szemben. Szimbolikus jelenésű a Rákóczi idejét

¹⁴ A magyar népmegnevezés a XII. századtól vált általánossá.

¹⁵ E nélkül aligha lehetett volna az, hogy a IX. század második felében Somogyban, Zalában és a Mura-vidéken számos katolikus templom működjön.

¹⁶ Gönczi Tamás: *Pogány Biblia. Koppány hagyatéka. A magyar ősvallás szakrális öröksége.* Angyali Menedék Kiadó, 2015. *„Ez a könyv [...] nem csupán néprajzi, vallástörténeti munka, hanem izgalmas, érdekesítő olvasmány is hiteles adatokkal, információkkal, meghökkentő és logikus következtetéseivel.”* – olvasható a könyv ismertetőjében.

¹⁷ Cs. Szabó Sándor: *Koppány, a lázadó vezér.* Gold Book Kiadó, 2019., előszó. Ugyanide applikálható Bíró Lajos könyve is: *Pogány teológia. Istenidézés.* Angyali Menedék Kiadó, 2019.

¹⁸ *Koppány. A Fény Harcosa. (Magyar Trilógia) „Ősök és Hősök” harmadik könyve.* Püski, Budapest, 2014.

felidézõ sor változata, amelyben a levert somogyi szabadságharcot siratják: »Koppány horka dicsõ kora, nem jön vissza többé soha«.

*Sokrétû, elgondolkodtató a könyv tanulsága az emberi tartás és a jövendõ alakulásában, alakításában.*¹⁹

Az utolsó másfél-két évtizedben a számos szakmunka és a szépirodalmi művek azt bizonyítják, hogy reneszánsza van a Koppány–Vajk/István történetnek (történelmi eseménynek)²⁰. Ebben szerepe lehet a magyarság õstörténet-kutatásának új alapokra történt helyezésének: a kutatások térbeli kiterjesztésének (Ázsia távoli térségeitõl „genetikai” utunk a Kárpát-medencéig), az út menti területeken a humángenetikai vizsgálatoknak, az etnogenetikai kutatási módszerek bevonásának.²¹ Ebben kitüntetett szerepe van az Emberi Erõforrások Minisztériuma által létrehozott Magyarságkutató Intézet munkatársainak és a más közremûködõknek, akik új, innovációs szervezési, kutatási, elemzési és értékelési stratégiával a korábbiaknál pontosabb, hitelesebb történelem-képet szeretnének adni õstörténetünk tõl a közelmúltig tartó idõszakról.

Ennek a programnak az egyik eredménye Magyar Zoltán *Hõs vagy lázadó? Koppány alakja a folklórban és a kultúrtörténetben* címû könyve.²² A mű az adatszerrû, tényeken alapuló történetek olyan hozadékát tartalmazza, amely ezek köré fonódva jeleníti meg egyrészt a folklór különbözõ rétegeiben évszázadokon át felhalmozódott (nem egyszer: vándormotívumokkal bővült, „megterhelt”) száj-hagyomány-szövegeket, másrészt pedig a magyar kultúra terepein megjelenített szövegtörténeti, tárgy- és ikonográfiai alkotásokat, képzõdményeket.

Az Elõszóban írja a szerzõ: „Több, mint ezer esztendeje annak, hogy egy Veszprém/Somogyvár környéki ütközetben döntõ gyõzelmet aratott Magyarország keresztény fele a pogánysághoz húzó rész felett. [...] Felvetõdik a kérdés: vajon miért vált ilyen népszerűvé ez a történelmi epizód, illetve Koppány személye maga? Ámbár az is kérdéses, mennyiben tekinthetõ a 997-es év pusztá epizódnak, avagy ellenkezõleg, mennyiben kulcsfontosságú esztendő? S vajon mennyiben hiteles az a kép, amelyet a középkori források tükrében Koppányról alkothatunk? Nemzeti hõs volt vagy anakronisztikus történelmi személyiség? Pogány volt-e vagy keresztény? Még ez utóbbit sem tudhatni... [Számos még a megválaszolatlan kérdés, s] Ehhez nyújt kapcsolódási pontokat, fo-

¹⁹ 6. o.

²⁰ E témakörbõl egy újabb könyv: Maurer Teodóra–Onody Gyula: *Koppány – Somogy hercege*. Magyar Menedék Könyvesház, 2012. „Somogy hercegérõl, az akkori életrõl, szokásokról, birtok- és településviszonyokról kaphatunk képet [...], mesék, mondák, legendák segítségével elevenednek meg elõttünk az ezer esztendővel ezelõtti idõk.”

²¹ Ez utóbbi egyik jelentõs kutatási eseménye (és részleteiben már eredményes is) például a székesfehérvári király-osszárium genetikai vizsgálata.

²² Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2020. 167 o.

gódzót a történeti folklór, a néphagyomány szétszórt törmelékeinek az összegyűjtése, vizsgálata is. Hiszen a földrajzi nevekből, helytörténeti adatokból, helyi mondaszövegekből kirajzolódó kép az esetleges hipotézisek megalkotásához éppúgy segítséget jelenthet, miként a történeti valóságtól független folklórkutatásokként a népi emlékezet...²³

A szerző a kötet négy fő fejezetéből az elsőben a történelmi eseményeket veszi sorra, ezeket mutatja be különböző forrásokból, ezek összevetésével a saját értékelését is beleszöve. Ez az áttekintés alapos, részletes, a kútfők jól adatoltak, s ez utóbbiakban azok a dominánsak, amelyek valós tényeken alapulnak. Bár Koppány „leszármazását” nem lehet kontinuusan levezetni, annyi bizonyosnak vehet ő, hogy a nevét viselő udvarhelyek a Tarhos-utódok szállásainak közvetlen közelében tűnnek fel, de Somogy valójában csak a X. század közepe körül vált a dukátusi hatalommegosztás részévé. Ezért Koppány valóban ura volt e tág térségnek, amely a főhatalom szempontjából (ugyanúgy, mint az erdélyi), veszélyt jelenthetett a központosítási törekvésekkel szemben. S mindez annak ellenére lehetett így, hogy bár mindkét országrész törzsfője már keresztény nyé lett (igaz, Gyula a bizánci rítusúval, s némely kutató nem zárja ki, hogy Koppány is inkább ez irányban tájékozódott), azt azonban számos történész, s a szerző is bizonyosra veszi, hogy 973 táján Koppány is felvette a kereszténységet.²⁴ Géza, a nagyfejedelem jó stratégia volt: láthatta, hogy honnan várható veszély az utódláskor, s ezért Koppány hatalmas birtokát, a somogyi dukátust „várakkal, földsáncszerű erődítményekkel, katonai segédnépek és törzsi katonaság falvainak sorával zárta körül”.²⁵

A nagyfejedelmi utódlás Gézának azzal az akciójával került előtérbe, amikor a fiát, Istvánt jelölte meg a következő főhatalomnak. Géza halálával azonban Koppány tartott igényt erre, s ezt Hóman Bálint így fogalmazta meg: [mert] „... Géza és István megkeresztelkedésükkel eljátszották az uralomhoz való jogukat. De kétségbe vonta Gézának azt a jogát is, hogy idősebb családtagjával szemben saját fiát jelölhesse utódjává”.²⁶ Koppány tehát a seniorátus-hagyomány alapján jogos utódnak tekinthette magát.

A „trónutódlás”²⁷ új rendje természetes következménye lett az, hogy Koppány fegyveres erővel akarta érvényesíteni az utódlása jogát, ami a nagyfeje-

²³ I. m. 7–9. o., részletek.

²⁴ Ugyanis a Somogyban és Baranyában lévő Szentgál helynevek még a térítés első hulláma idején jöhettek létre.

²⁵ I. m. 20. o.

²⁶ Hóman Bálint: *Szent István*. Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. 115. o.

²⁷ Keresztény királyi ordo alapján ekkor még nem beszélhetünk trónról, trónutódlásról, de ez a történeti szakirodalomban általánosan használt determinánst erre az időszakra vonatkozóan is. Helyesebbnek tartom a „nagyfejedelmi szék” megnevezést. (T. J.)

delmi méltóságot jelentette. S tulajdonképpen ez az az esemény, amely máig tartóan dilemma elé állítja a történészeket: a magyarság szempontjából valóban az volt a jó, hogy István (tegyük hozzá hangsúlyosan: és a közvetlen környezete) akarata érvényesült? Vajon más lett volna a nemzetünk történelmi útja (ha Koppánnal egyáltalán lett volna – véli számos történész), ha nem István győz?

Magyar Zoltán e fejezetben *Az összecsapás* című részt nagy terjedelemben dolgozta fel, egyrészt valamennyi lehetséges forrást felhasználva, másrészt pedig összevetve az egymásnak ellentmondó állításokat, s végül: a saját felfogását közli az olvasóval. A számos, különböző csataleírás és a csata eredménye szinte már a közgondolkodás, a magyar műveltségrepertoár alaprészévé vált. Elfogadja azt, amit mi, veszprémiek és Veszprém megyeiek előszeretettel hangsúlyozunk, hogy a döntő csatára 997-ben Sóly környékén került sor. De valóban ez lehetett a döntő, vagy csak kezdete a Koppánnal történt végső leszámolásnak? Igen szemléletes István és Koppány hadi előkészületeinek a leírása, amelyben személynevek, helyszínek, időpontok, események sorjáznak, s mintegy logikai láncba fűzi az előtörténetet, közbeékelve népi hagyomány- (folklor-)elemek, mondák, elbeszélés-törédek stb.

Az alap: a Képes Krónika szövege, amely egykori, már elveszett krónikákra és külföldi források felhasználására vezethető vissza. Számos egykori és közelmúltbeli történész véleménye köszön vissza ezeken a lapokon. A földrajzi közelség miatt ide kell idézni a lövöldi²⁸ Karthauzi Néma Barát művéből azt a részt,²⁹ amely az okot, a csatát és Koppány végzetét jeleníti meg: „Mikoron azért Úristen [Istvánt] az királságban megerősítötte volna, ottan pokolbeli sátán után erede, hogy elejtené, mert nehézzé tartja vala, hogy az ő szent érdemének miatta ez országot kezéből kiszalasztotta volna. Vala azért az időben Somogyságban egy pogán hatalmas herceg, kinek Kuppán vala neve, az régi Kopasz Szirind fejedelemnek maradéka, ki még Szent István atyjának életében is erősen uralkodik vala mind egész Somogyságban és Zalaságban. Mikoron Szent István királnak atyja, Gejsa kimúlt volna, támada fel ez gonosz, kegyetlen herceg, akarván Szent István királ [anyját] gonoszság szerént magának venni, az szent királt megölni, és mind ez egész országnak uraságába esni. Szent István királ, hallván az gonosz szándékot, egyben hívá az magyari urakat, és dicsőséges Szent Márton pispék segedelmét kérvén, kiszálla Kuppán herceg ellen, és tevé hadnaggyá Vencellinus nevű urat, ki jött vala hozzá Németországból. És mikoron nagy erős ütközetöt töttenek volna Úristennek irgalmasságából, adaték az diadalom Szent István királnak. És azon hadban Vencellinus hadnaggy megölé Kuppán herceget, kiért nagy sok ajándékot és tisztösséget

²⁸ Ma Városlőd Veszprém megyében.

²⁹ *A néma barát megszólal*. Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 387–388. o. (Madas Edit könyvészeti munkája.)

vén az szent királtul. És az gonosz, hitetlen somogyi hispánt [ispánt] vágatá négygyé Szent István királ: egyik részét kildé esztergomi kapura, az másodikat Veszprímmé, az harmadikat el-fel Győrré, az negyediket el-be Erdélben, miért mond ez egész országnak ellensége volt.”³⁰

E fejezetben a szerző *Az összecsapás* és *A megtorlás* részeket követően Somogy Koppány legyőzése utáni megszállásáról és az új birtokosokról ír. Olvasatában a konklúzió: „*A somogyi vezér feletti diadal országos hatású, sőt mint azt a jövő igazolta, történelmi jelentőségű esemény volt. Stabilizálta István pozícióját, konszolidálva a belpolitikai helyzetet, s megnyitva az utat az egyházszervezet kiépítése, a vármegyeszervezet létrehozása, a keresztény feudális állam megteremtése előtt.*”³¹

A könyv második fejezetében (*Koppány felkelése a középkori szövegemlékek tükrében*) a szerző azokat a textusokat veszi sorra (és értékeli ezeket), amelyek egyrészt visszautalnak korábbi, már elveszett krónikákra, szövegemlékekre, másrészt, amelyek adaptációk, s harmadrészt, amik kánonná válva számos kiadványból ismertek. (Így sorjázunk többek között a Hartvik-féle legendakompozíció, a Képes Krónika, amely a leghitelesebb történetleírás, a Budai Krónika, az Istvánhoz kapcsolódó Kisebbik és Nagyobbik legenda, Anonymus³² *Gesta Hungarorum*, a *Chronica Hungarorum*, Bonfini: *A magyar történelem évtizedei*, Keltai Gáspár *Chronica az magyaroknak dolgairól* és több más kompiláció.)

A harmadik fejezetben (*Koppány alakja a néphagyományban*) a szerző *A Koppány-mondakört* így kezdi: „*Koppány alakja, emléke valaha bizonyára Dunántúl-szerte ismert volt, napjainkban azonban a még élő népi emlékezet már csak Veszprém környékén és Somogy északi részén tapintható ki. Legszívesebben Somogyvárott és környékén...*”³³ Természetesen, az ország (pontosabban: a Kárpát-medence) több pontjáról is vannak szórvány-szövegek, amelyekből összerakható egy olyan népiemlékezet-legendasor, amely ezer év óta benne él a magyar nemzet tudatában annak jeleként, hogy Szent István és Koppány alakja már örökre elválaszthatatlanok.³⁴

Ezeknek a szövegeknek egy része természetesen nem történelmi hitelességű (alapvetően nem is ez a feladatuk), mert az évszázadok során mindig változnak,

³⁰ Ugyanezt idézi Magyar Zoltán, i. m. 81–82. o.

³¹ I. m. 69. o.

³² Közbevetőleg: Figyelemre méltó dr. Antal József kis füzetként megjelent tanulmánya, *az Anonymus? alias Aba királyfi*, aki a névtelen szerzőt Aba Sámuel király egyik fiával azonosítja. A Szerző kiadása, Várpalota, 2019. 11 o.

³³ I. m. 85. o.

³⁴ Veszprémben ezt szeretné megjeleníteni egy szoborcsoporttal Szelestey P. Attila. Ezt 2022-ben, a sólyi csata 1025. évfordulóján lehetne felavatni. Forrás: <https://www.szelesteyfamilia.hu>

hozzátapadnak az adott kor nemzedékének élményei, érdeklődései, összemosódó narratívái, életmotívumai. Erre utalnak az olyan történetmesélés-kezdések, hogy „*Én úgy tudom...*”, vagy „*Azt hallottam...*”. A népmonda egyben kulturális kincs is, mert ez – ahogyan Karácsony Sándor (1891–1952)³⁵ nyomán tudjuk –, a magyar néplélek, a magyar gondolkodásmód lenyomata.

A számos, valamilyen kontextusban megjelenő Koppány/Kupa földrajzi név (Bakonykoppány, Törökkoppány, Koppány-hegy, Koppány-ér, Kupavár stb.) is bizonyítja, hogy ezer év alatt sem felejtődött el a két vezér küzdelmének emléke, különösen ott nem, ahol a helyi kötődés erősítette a folklórhagyomány, a mondanakör folytonosságát, megmaradását.

A Koppány alakja a szépirodalomban című fejezet kezdetén a szerző ezt írja: „Míg a középkor századaiban a magyarok történetével foglalkozó krónikák – ha szimpatizáltak is a somogyi vezérrel, jobbára csak az István-ellenes felkelés tárgyaláskor említették, a XVIII. század végétől immár szépirodalmi művek is feldolgozták Koppány korát, alakját, életét, szükségszerű tragikumát, azt a művészi eszközökkel kiválóan megragadható feszültséget, amely két eszme, két habitus, két markáns egyéniség konfliktusából adódott, és amely téma bármikor időszerű és aktualizálható volt.”³⁶

Hosszú út vezetett a valóban első szépirodalmi műtől³⁷ napjaink szinte dömpingszerűen megjelenő Koppány-könyvekig. Magyar Zoltán meglehetősen részletesen foglalkozik ezzel az első művel, Katona József drámájával, amely Koppány (a műben Kupa) „*a régi szokásokhoz ragaszkodó nemzeti ellenállás tragikus hőseként szerepel, aki személyes példájával érdemessé válik arra, hogy a király megsírasa*”.³⁸ Ebben nem nehéz felfedezni a reformkor kezdetének politikai miliójét, a nemzeti ellenállás gondolatát, az aktuálpolitikai áthallást.

Végül néhány ismertebb szerző, akikben végigvonult Koppány szellemisége – s többé-kevésbé maradandót alkottak a hazai szépirodalom mezsgyéjén: Berzsenyi Dániel, Szász Károly, Horváth Cyrill, Gál Mózes, Lázár István, Kós Károly, Kodolányi János, Szabó Dezső, s nem kevésbé a maiak, akik számos népszerű regényt, drámát, versciklust írtak. Egy másik műfaj, amelyről Magyar Zoltán elismeréssel szól: a Szörényi Levente–Bródy János alkotta *István, a király* rockopera, amelynek a sikere új dimenziót nyitott a IX. század végi események megismerésében, újraértelmezésében.

³⁵ Erre vonatkozó, ezzel kapcsolatos munkája: *A magyar észjárás*. Exodus, Budapest, 1939. Új kiadásai: Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985; Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2000.

³⁶ I. m. 117 o.

³⁷ Katona József Franz Xaver Girzik Stephan der erste König der Ungarn című drámáját 1813-ban dolgozta át István, a magyarok királya címmel.

³⁸ I. m. 119. o.

Magyar Zoltán könyve fontos, megszívlelendő tanulság arra, amit a korábbi Koppány-történetek többnyire egyoldalúan, kizárólagosan csak Istvánra, mint az egyedüli lehetséges pozitív hősre fókuszáltak, s nem látták meg Koppányban azt, hogy ő sem indulhatott volna el más úton. Ezt így fogalmazta meg Szabados György: *„...búcsút kell vennünk a pogány rendet, vallást, szabadságot megőrző Koppány képzetétől, mert önmaga érdeke ellen cselekedett volna az, aki a kereszténység nyílt elutasításával állandó beavatkozási alapot tálal a térítő-hódító monarchiák elé”.*³⁹

S, hogy Veszprémben versben is élő még Koppány alakja, egy versrészlet is bizonyítéka ennek:

*Régi tornyára megpihenni
Bakonyról esti szél oson,
S a sápadt hold szomorkás fénye
Koppányra nézett egykoron.*⁴⁰

A kötetet terjedelmes, hasznos, a témát jól áttekintő Irodalom(jegyzék) és Képmelléklet zárja.

TÖLGYESI JÓZSEF

Számadás. Köszöntő kötet Somfai Balázs hetvenedik születésnapjára. Szerk. Sebő József, Kiad. dr. Tölgyesi József, Veszprém és Somfai Balázs Barátai és Tisztelői. Veszprém, 2021, 199 o.

Úgy tartják, hogy egy könyvvel való ismerkedés a címével kezdődik, ami eldönti (hiszen mindig híján vagyunk az idővel), hogy kinyitjuk, elolvassuk, vagy nyugtázva a múltó idót, csak feltesszük a polcra. Nos, a jubiláns levéltáros-történész számadása az eltelt évtizedekről igazán tartalmas, és minden fejezete több szempontból is érdekes és értékes olvasnivaló, ahogyan azt a kötet beköszöntőjében olvashatjuk. *„Minden életutat, munkásságot bemutató könyv elsősorban a má-nak, a ma olvasójának szól. Ez azonban több a jelenidejűségnél: azt a múltat mutatja be, mely a megélt, 'végigmunkált' évtizedek eredményeként ott tükröződik a teleírt oldalakon. S a jövőnek is szól, annak a későbbi olvasónak, aki számára a könyv tartalma üzenet arról a múltról, amelyben az egyes ember és a társadalom történései – ha másokkal és más körülmények között is –, együtt jelentik a múlt-jelen-jövő folytonosságát.”*

³⁹ Fejedelmünk Koppány! István király alternatívája. *Rubicon*, 2018. 10. sz. 81. o.

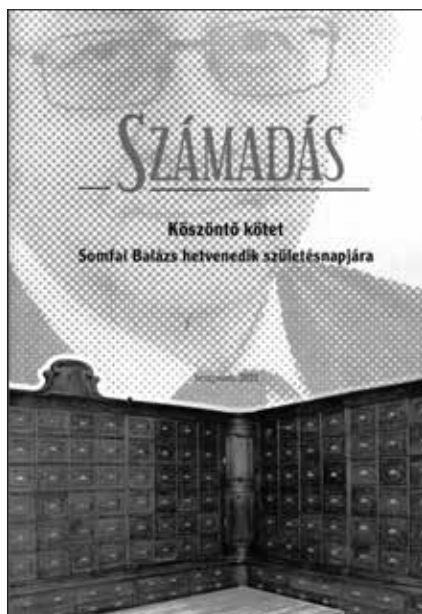
⁴⁰ Ismeretlen szerző ismeretlen című versének részlete.

A hét évtizedet megélt ünnepelt, Somfai Balázs levéltáros életútját, pályafutását bemutató, kitűnően szerkesztett kötet fejezetei: a Tölgyesi József írta *Előszó és köszöntő* után az életrajz és pályakép, a tíz alfejezetből álló válogatott publikációs jegyzék, a munkáiból közölt válogatás, és végül az eddigi életét és munkásságát vizuálisan is kiegészítő *Képmelléletek*.

A pedagógus családból származó, bakkonybéli születésű, de egyetemre kerüléséig – ahogy azt mindig felemlegeti –, felnevelő városában, Pápán élő Somfai Balázs 1969-ben került az ELTE-re, majd végzés után 1974-ben történelem-országos szakos tanárként a Veszprém Megyei Levéltárban kapott állást. Levéltárosi képességét 1979-ben ugyancsak az ELTE bölcsészkarán szerezte. 2013-as nyugdíjba vonulásáig végig ugyanott, a jelenleg Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára nevet viselő intézményben dolgozott, ahová bizonyos szakmai munkák elvégzését felvállalva a mai napig visszajár.

Aktív munkássága során a levéltárosság teljes vertikumát megismerte, számos esetben olyan unikális feladat megoldása fűződik nevéhez, amely országosan is figyelemreméltó eredményt produkált, mint például a műszaki-építészeti tervdokumentációk korszerű levéltári kezelésének kialakítása, amit számos más levéltári intézmény is átvett. A levéltári terminológiával kapcsolatos nemzetközi szakértői csoportban végzett szakmai munkája az 1988-ban megjelent 11 nyelvű levéltári értelmező szótár anyagában is tetten érhető. Szakmája fogalomkészletének és szókincsének ápolása a mai napig foglalkoztatja.

Noha a várbéli volt piarista rendházból elköltöztetett, majd az egykori Altisztképző Intézet Jutasi úti épületéből kialakított és 2005 nyarán átadott új levéltári székházban a szorosan vett levéltáros munka mellett Somfai Balázssra számos adminisztratív feladat is hárult, társadalmi és közművelődési tevékenysége jelentősen szélesedett. Mindkét, számára kedves városban, Pápán és Veszprémben is számos tanácsi, illetve utóbb önkormányzati szervezet és szakértői csoport munkájában vett részt, több önszerveződő társadalmi egyesület mindennapi életében bizonyította szakmai felkészültségét és szorgalmát.

Széles érdeklődési köréhez változatos témák tartoznak. Megrögzött térképgyűjtő, jelentős házi gyűjteménye révén összehasonlító vizsgálatokat tud végezni az európai történelmi atlaszok körében, de behatóan foglalkozott a jelvénytannal is.

Amire igazán büszke: új eredményeket ért el a pápai városalaprajz-kutatás területén. Kutatásának eredményéről *Gyűjtőpont vagy súlypont? Lehetséges válasszok a pápai főtér alaprajzi szerkesztésének mikéntjére* címmel a 2010 szeptemberében a pápai fióklevéltárban tartott előadásán számolt be. Az előadás teljes szövegét jelen kötetünk *Válogatás Somfai Balázs munkáiból* fejezetében olvashatjuk. A hozzá tartozó térképvázlatot a kötet hátsó borítóján közli. Az előadás szövegét jelentős szakirodalom és jegyzetapparátus támogatja.

A munkásságát bemutató – mintegy 350 tételből álló – válogatott bibliográfia a diákkori munkáktól kezdve egészen a róla szóló írásokig tíz szakaszban taglalja életművét. Benne szerepelnek az önálló és társszerzős kötetek, az általa szerkesztett művek, a levéltári tevékenységéhez köthető megjelenések, mint lektorálások vagy részszerkesztői munkák. Ugyancsak részei a bibliográfiának a történeti forráskiadványok, forrásközlések, helytörténeti, honismereti és módszertani cikkek felsorolása. A válogatott bibliográfia tartalmazza az ünnepelt leglényegesebb kézíratait, beszédszövegeit és szakmai előadásait is.

Ez utóbbiakból csak egyet emelünk ki, ami igazolja, hogy a jubiláns levéltáros még akkor is aktuálissá tesz egy eseményre emlékeztést, amikor nem is gondol rá. A *Számadás* kötet ugyan a címlapon a 2021-es kiadási dátumot jelzi, azonban a köszöntő kötet a 2022. év elején került az olvasók kezébe. Így történhetett, hogy a Veszprém Megyei Önkormányzat ezredfordulós díszkiadványa (2000), a *Veszprém vármegye 1836. évi címermegújító adománylevele* kísérőfüzetében leírtak szerint a vármegye legelső ismert pecsétnyomóján a SIGILLVM COMITATUS WESPRIMIENSIS 1572 (Veszprém vármegye pecsétje 1572) szerepel. Tehát idén, 2022-ben ünnepelhetjük a 450. évfordulót.

A 70. születésnapjára megjelentetett köszöntő kötet legterjedelmesebb része a *Válogatás Somfai Balázs munkáiból* címmel jelölt fejezet. Több mint 130 oldalt tesz ki a közzétett gyűjtemény, ahol dolgozatainak témája legtöbbször a felnevelő város, Pápa, és a majd félévszázada az otthonát jelentő város, Veszprém. Leginkább a lokális történelem valamely szegmense a tárgya ezeknek az írásoknak, amelyekből mindig kiérzik, hogy kutatóként, szerzőként is rendkívül fontos számára a témák feldolgozásának, az eredmények megjelenítésének a módszertana.

A kötet záró része az ünnepeltre vonatkozó ikonográfiai gyűjtemény, benne a róla és családjáról készült fényképfelvételek, majd a különböző élethelyzeteket és munkásságához tartozó dokumentumokat rögzítő fotók.

A Sebó József szerkesztő gondos munkájával készült, a műszaki szerkesztő Dénes Tamás és az OOK-Press Kft. nyomdának ezúttal is a megszokott minőségben megjelentetett könyve nem csupán a 70 éves ünnepeltnek szóló ajándék, de baráti köre és valamennyi érdeklődő olvasó számára is sok új ismeretanyagot tartalmazó gyűjtemény.

CSISZÁR MIKLÓS

CSUHAI ISTVÁN: SZOBORNÉK VÁROSA. Tizennégy veszprémi szobor a múlt század második feléből. Séd Könyvek 1. Veszprém, 2020. OOK Press.104. p. Sorozat és könyvterv: Géczy János. Szerkesztette: Ladányi István. ISSN 2732 – 2505 ISBN 978 – 615 – 80515 – 7 – 6

Különleges, kedves kis kötetet jelentett meg a SÉD veszprémi kritikai lap 2020 karácsonyára. Nyilvános bemutatója nem volt, a pandémiától való félelem otthon tartotta volna az érdeklődőket, pedig a kis kötet igencsak megérdemelné, hogy sokan vegyék kézbe, olvassák, nézegessék.

A kötet címe a „Királynék városa” kifejezésre hangolva „Szobornék városa” lett.

Szó sincs arról, hogy feminista válogatás lenne, több szép „szoborfi” is szerepel benne. Lapszerkesztő, irodalomkritikus szerzője: Csuhai István megmutatja a közteri szobrok iránt érzett rendkívüli, különleges érdeklődését, emellett a fényképész-tehetségét is.

A második világháború, a romeltakarítások után megkezdődött Magyarország újjáépítése. Ekkor jelent meg a „kétezelékes törvény”, mely szerint az állami nagyberuházások, lakótelepek létesítésénél a bruttó bekerülési összeg két ezreléket kortárs képzőművészeti alkotások – szobrok, szökőkutak, domboorművek stb. – elhelyezésére kötelező volt felhasználni. Az alkotások sorsáról országosan a Művészeti Bizottság döntött, természetesen a város és a beruházó vezetésével egyetértésben.

Veszprém a következő évtizedekben sok ilyen zsánerszoborral gazdagodott. Csuhai István ezek közül kiválasztott tizennégyet, róluk szól ez az első, önálló kötete.

A szobrászok: R. Kiss Lenke, Somogyi Árpád, Kerényi Jenő, Mikus Sándor, Andrassy Kurta János, Bors István, Laborcz Ferenc, Radó Károly, Rózsa Péter, Amerigo Tot, Martsa István, Erdey Dezső, Somogyi József alkotásainak elemzése mellett megismerhetjük életútjukat, kiemelkedő alkotásaik sorsát, és természetesen veszprémi szobraik „csuhais” megközelítését, leírását, részletfotóit.

A „legidősebb” hölgy a „Gyertyát vivő lány” (1926) a belvárosban; hatvan évet várt a bronzba öntésre, felállítására (1986). A kútszobrok közül a „Zsuzsi”, a „Korsós lány” (1961) és a „Három grácia” (1987) maradt víztükör közelében, több, szoborhoz tartozó medencét azonban takarékosági okokból virágágyásként gondolnak. A „Labdás fiú” (1965) 180°-ot fordult a talpzatán, de néhány métert több szobor is elmozdult az első elképzeltésk óta. A legnagyobb utat Amerigo Tot: „Őfelsége a kilowatt” (1969/1995) tette meg a Tihanyi Apátság előtti tértől a Veszprémi Egyetemig. A „Golyózó fiú” (1965) színesfém-kereskedőtől került vissza eredeti helyére, de sajnos, időről időre eltűnik a „Hügeia” tálkájától a kis kigyó, a belvárosi Erdey-szobor nőalakja kezéből a mécses.

Soha nem gondoltam, hogy nézmem kellene a szobrok egyensúlyát. Pl. „A fiú kecskével” (1965) mindössze négy ponton érintkezik a talpzzal, vagy nem mindegy, honnan közelítem meg pl. a „Halaskofá”-t (1967): a szobor mögül egy gömbből fokozatosan válik láthatóvá a figurális alkotás.

Szobraink mészkőből faragva, bronzba és alumíniumba öntve vigyázzák közttereinket.

Herth Viktória kiváló veszprémi szoborkataszterét és lelkes veszprémiek – főleg a Séd munkatársai – segítségét igénybe véve, a szerző törekedett arra, hogy az általa kiválasztott tizennégy szoborról/szoborcsoportról hiteles képet kapjunk.

A könyvet egyszerűen lehetetlen letenni. Az utolsó oldalnál már tudtam, hogy – Veszprémben lévén –, indulok a szobrokhoz. Megnézem, újra megismerem őket – most már „Csuhai szemmel is” ...és várom a folytatást!

GY. LOVASSY KLÁRA

**

Véghely Dezső visszaemlékezései

Véghely Dezső visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Hudi József. Kiadja a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Pápa, 2020.

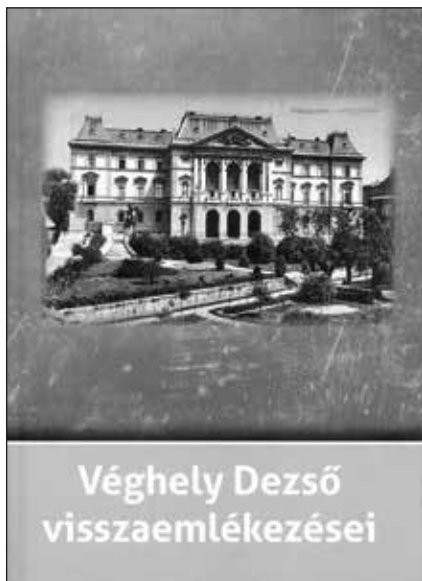
A több szállal is Veszprémhez kötődő Véghelyi Dezső visszaemlékezéseiben a gyermekkori élményeit felelevenítve állít korhú emléket a megyeszékhely mindennapi életének. A szerző édesapja, Véghely (I.) Dezső révén, aki Veszprém vármegye alispánja volt, már fiatalon megtapasztalhatta a polgárosuló megyeszékhely és a megyeházához kötődő politikai elit pezsgő társasági életét.

E memoár nemcsak Veszprém szempontjából kiemelkedő történeti forrás, hanem számtalan fontos adalékkal szolgál Balatonfüred és Balatonalmádi korabeli történetéhez is. A szerző Véghely Dezsőt, aki gyermekkorának szinte minden nyarat Balatonalmádiban töltötte, sok kedves emlék fűzte a településhez, amely nemcsak serdülőkorának színhelye volt, hanem a balatoni fürdözések emlékének tárháza is.

A memoár írója művében a rajongásig szeretett édesapja mellett a Véghely család több tagjának is emléket állít: külön fejezeteket szentel testvéreinek, valamint az édesanyja és édesapja felmenőinek. A sorokban az olvasó előtt szinte megelevenedik az az idilli jelenet, ahogyan a család összegyűlik a kis ebédlőben, és az ovális alakú asztalnál megvitatják az aktuális kérdéseket.

Véghely külön fejezetet szentel a veszprémi piarista gimnáziumban eltöltött éveinek, amely által arra is rálátást kap az Olvasó, hogy akkor milyen szabályzatok szerint működött a gimnázium, hogyan teltek a tanítási napok, s meg tudhatjuk azt is, milyen kapcsolatot ápol a neves piarista tanárral, geológussal és gimnáziumigazgatóval, a veszprémi tudományos élet kiemelkedő alakjával, Laczkó Dezsővel.

Ez a memoár a korszak olyan jelentős történelmi eseményét is megörökíti, mint Kossuth Lajos temetése, amely az egész országot megmozdította, mindenki szívét átviharozta a részvét, valóságos tömegek özönlötték el Budapest utcáit,

hogy leróják a tiszteletüket a „nemzet nagy fia” koporsójánál. Veszprém vármegye küldöttsége – élén a szerző édesapjával, Véghely (I.) Dezsővel –, fekete díszmagyarban, gyászba vont megyezászlóval vett részt a temetésen.

Véghely Dezső visszaemlékezéseit olvasva méltán érezhetjük azt, hogy a múlt szinte megjelenik előttünk: a korhű, valóságos leírások, a hétköznapi és a történelmi jelentőségű élmények megörökítései teszik igazán páratlanná a művet.

A kéziratot néhai Schildmayer Ferenc (1931–2018) balatonalmádi építész-mérnök őrizte meg az utókor számára, s azzal a szándékkal adta át e kötet szerkesztőjének, dr. Hudi Józsefnek, nagyon szeretné, ha mások is elolvashatnák. Kívánságának eleget téve, 2020-ban jelent meg a memoár a mai helyesírás szabályainak megfelelően átírva, illusztrációkkal, részletes lábjegyzetekkel és magyarázatokkal ellátva. A kötet végén helynévmutató, valamint a szentkirályszabadjai Véghely család leszármazását mutató genealógiai függelék található. Ez utóbbi segítségével az Olvasó könnyen beazonosíthatja a kötetben szereplő családtagokat.

GRÜLL EDINA

VESZPRÉMI SZERZŐK MŰVEI

Géczi János: A rózsza labirintusa

Egy örök jelkép nyomában. Atheneum Kiadó 2020.
248 oldal. Színes illusztrációkkal (számozatlan)

A rózsza kultúrtörténetével és botanikájával régóta foglalkozó Szerző új, izgalmas, nagyívű művelődéstörténeti munkával lepte meg a kutatókat, az érdeklődő olvasókat, a kultúrhistoria iránt érzékeny és fogékony személyeket. Rávilágít a rózsának a táplálkozásban, a gyógyításban, a higiéniében, a rítusokban, kultuszokban, különböző vallásokban, az irodalmi alkotásokban, a képzőművészetben betöltött szerepére, megrajzolva azt az ívet, amely a szakrális jelképtől a szerelmi jelképig vezet az antik, a keresztény és az iszlám civilizációban úgy, hogy mindvégig világossá teszi: a rózsza történetének főhőse az ember, aki a rózsát gondozza, felhasználja és gondolkodik róla. A különböző kultúrákban, történelmi korokban a rózsza jelenléte megragadható a kultuszban, vallási szokásokban, szertartásokban, gyógyításban és a szimbolikus gondolkodásban. Géczi János lenyűgöző módon adott helyet a rózsára vonatkozóan a botanikai, a régészeti, a történeti, vallástörténeti, irodalmi, képzőművészeti vizsgálatok eredményeinek.

A kötet hat nagy fejezetből és ezek részfejezeteiből áll, kiegészítve függelékekkel, irodalomjegyzékkel, név- és tárgymutatóval, szemet gyönyörködtető gazdag illusztrációval. Az **első** nagy fejezet a Kis-ázsiai népek és a görögök rózsakultuszával foglalkozik, történészek kutatásai alapján rámutat, hogy a rózsza egy hadjáratnak köszönhetően, az akkádok révén Mezopotámiából, a Taurus hegységéből jutott el az ókori kultúrába, kereskedelmi cserékkel elterjedve. Neve szerepel az ékírásos agyagtáblákon felsorolt növények között. Összetett folyamat során került el Krétára és a zsidó kultúrába. A Knosszosz királyi palota freskóin megjelenő rózsza más, eltérő virágzási idejű mediterrán növények társaságában, ideális kertben jelenik meg. Ugyanakkor hangsúlyozza, nem megállapítható, hogy a legrégebbi rózsakép melyik rózsafajhoz tartozó, ámde a legfontosabb megállapítás a rózsza ismeretére, többféle felhasználására vonatkozik. A rózsza első európai írásos emléke Kr.e. a XVI. századból való, de a Kr. e. a XIII. században már ismerték a rózsailatú olajat, amit a püloszi olajtáblák tanú-

sítanak, de az Iliász is tudósít kegyeleti szertartásokban történő használatáról. Egyébként a krétaiaknak óriási szerepe volt a növény szárazföldi elterjedésében. A nagy út Kis-Ázsiából Európába Kr. e. a XXIV. századtól Kr. e. a VIII. századig tartott. A rózsá telített szimbólummá válásának folyamatát ismertette rámutat annak sajátos természetére, a bölcséletben betöltött jel szerepére. Kiemeli az Arisztotelesz filozófiai iskolájához tartozó szerzőnek a színekről írott könyvét, amelynek egyik fontos megállapítása a növényeknek a négy alapelemből nyert színe és keverékeikből az árnyalatok sokfélesége. Ez a rózsára is vonatkozik, kiegészülve egyéb részekkel, mint a tövis, az illat és ezek összessége, ami megkülönbözteti más növényektől. A rózsát elsőként Tehoprasztosz vizsgálta a görög botanikában (A növények természetrajza, benne három rózsafaj), amelynek a gyógyításban betöltött szerepe természetése alapjául szolgált. Végül a görögök rózsaképzetről megállapítja, hogy keleti eredetű és a polikulturalitás példája, amit a rómaiak is átvettek, Kr. e. a 3. sz. után. A görög kultúrában a rózsá természeti erő, a megújulás, a szerelem és szexualitás jelképeként vált ismertté, ami Itáliában is meghonosodott.

A **következő** nagy, összetett **fejezet** az életnek szinte teljességére kiterjedően a rómaiak rózsáját veszi nagyító alá, rámutatva sokoldalú megjelenésére/megjelenítésére. Nyomatékosan felhívja a figyelmet a Szerző arra, hogy a rózsá a ciklikus időfogalomnak, az évszakok változásának jele, de a termékenységnek, az ifjúságnak is, kifejezi az étellel, a lélekkel telítettséget (egészség, szépség, tüzeség, fény, szellemi értékek), továbbá a változást: a bimbózó virágtól a szirmok lehullásáig. Rámutat az etikai vonatkozásokra, idézve Lucretiust, Vergiliust, Hészidoszt, Catót, akik dicsérték a földművelő életmódot, a természet törvényeinek tanító jellegét úgy, hogy az istenek szerepét sem kérdőjelezték meg. Hangsúlyozza, hogy a normát a természet szabályai jelentik. Rámutat azokra az ünnepélyes alkalmakra, amelyeknek fényét emelte az életörömet kifejező rózsá, emlékeztetve az idő mulandóságára is. A rózsá jelentéstartalmait illusztrálja a vele kifejezett erkölcsi intés, a szerelmi öröm, a szenvedély és a halál, utóbbiként a gyász, az emlékezet virága. Rendkívül gazdagon illusztrálja a leírtakat irodalmi idézetek sokaságával: Cato, Lucretius, Vergilius, Tibullus, Syrus, Mimnermosz, Ovidius, Propertius, Catullus, Florus, Horatius. A római istenek rózsájaként leginkább Venus összetett alakjához tartozó, egyszerre jelezve a tavaszt, a virágzást, a fiatalságot, szépséget, vágyat, örömet, szexualitást, termékenységet, szépséget, titokzatosságot, de az elmúlást is, hisz Venus alakjában három istennő olvadt egybe: Murcis, Cloacia, Libitina (a halál istennője). Különös eleme a római halottkultusznak, hogy az elhunyt halála után a megújuló élet jelképévé, rózsává változik, így a halotti ünnepet a Rosaliát a szerelem és szeretet ünnepével kapcsolták egybe. Az összetettséget Reposianus, Tibullus, Ovidius, Dracon-

tius, Tiberianus, Luxorius sorai ékesen bizonyítják. A szerelem nyilat hordozó Cupido (Amor/Erosz) a rózsza keletkezésével kapcsolatban Florus és Ausonius soraival felhívja a figyelmet a virág tüskéje által okozott fájdalomra, a vér és a rózsza egymást helyettesítő szerepére. A tavasz, a virágzó kertek istennője Flora, aki minden esztendőben újrateremtő képességét mutathatja meg, ünnepén (Floralia) a rózsza, Ovidiust idézve: alakjához kapcsolja a virágzást, örömet, de az elvirágzást, elmúlást is. A növényvilág felett is uralkodó Diana történetében a rózsza rózsabokrot, Proserpináéban a fájdalom virágát jelenti, bár a Claudianus idézetekben a rózsza több jelentése fonódik egybe. Bacchus történetében a rózsza az érett nőiséget, a szexuális beteljesedést, az asszonnyá válást, a szépséget, az életörömet, a mámort, az ünnep teljességét jelzi. A Szerző hangsúlyozza, hogy római mitológiai értelmezésben a rózsza az istenek virága, de az isteni törvényt tiszteletben tartó embereké is, egyszerre utal a testiségre, a lelki szépségre, míg allegóriája a veszteségnek, a fájdalomnak.

A római képzőművészetben díszítményként és szimbólumként gazdagok a rózszaábrázolások, a virágfüzerek, a stilizált rozetták. A realitást nélkülözve megmutatták a rózsza tulajdonságait (Ara Pacis Augustae reliefje, Hateriusok pilasztere). Egyszerre dekoráció és allegória, profán és szakrális ékítmény lakóházak belső falain (Pompej freskómaradványok), mozaikokon, tájképeken (Livia császárnő villája), kertábrázolásokon. Egyik legszebb emlék a Vettiusok házában tetőterasz festménye. Síremlékeken a földi múlandóság és a túlvilág szimbóluma.

A rózsza a mindennapi életben születéstől a halotti torig kísérte a rómaiak életét. Jelen volt az ételek ízesítésében, az illatosításban, a szépítkezésben, tisztálkodásban, a lakomákon, a szerelmi találkozásokon, a gyógyításban, a varázslásban, a családokban, közösségekben, de a magányban is. Koszorúba fonva és rózsaborként tartozéka az ünnepi lakomáknak (Apicius szakácskönyve, benne a rózsafelfújt receptjével is). A császárkor híres rózsakertjeiről (Campania, Paestum) és a virág üvegházi termesztéséről is tudósítanak. Készítettek belőle luxuscikkeket, mint pl. a rózsaszírom párna, mértéktelenül alkalmazták fényűzési cikként, amit a hanyatlás jelének tartott Tacitus, Martialis, Ciceró, Suetonius. A rózsát a gyógyításban ugyancsak alkalmazták, amit meghatározott a négy őselem (föld, víz, tűz, levegő) tana, valamint a nedvkórtan. Theophrasztoszra hivatkozva a rózsából gyakorlati tapasztalatok alapján az illatanyag párolgásával hűsítő szereket nyertek. Hippokratesz, Galenosz, Alkmaion képviselték ezt a racionális gyógyítást. Gyógyhatású növényként mutatta be Celsus, majd Scribonius (a latin farmakológia összegzője). Az ókori gyógyszerészet legnagyobb hatású könyvének szerzője, Dioszkoridesz (A gyógyító anyagokról) rámutatott a rózsza használatának kiválasztási szempontjaira. Az ókori orvostudomány kép-

viselői a rózsza különböző részeinek tulajdonságaival foglalkozva jelezték azok különféle gyógyhatásait, amelynek árnyalt, rendszerszintű feltárása Galenosz nevéhez köthető. A rózsza alkalmazásának szerteágazó volta, ábrázolásának sokfélesége, a mitológiában, a vallásban, a gyógyításban és az élet sok más területén betöltött szerepe keltette fel a nagy rendszerezőknek, Columellának és Pliniusnak az érdeklődését, bár előbbi 12 kötetes művében még kevés szót ejt a rózsáról. Plinius „A természet históriája” című 37 részes munkájában a rózsza használatát árnyaltan, a korábbiakat kiegészítve tárgyalja. Géczy János szerint Plinius műve az ókori világ rózsákra vonatkozó, gazdag tudományos és gyakorlati ismereteinek legteljesebb összegzése (származás, szíromszám, illatosság, felhasználási mód), megteremtve a kategorizálás alapjait, rámutatva a természetségi feltételekre, meghatározva a virág 12 változatát. Plinius munkája szolgált útmutatóként a keresztényeknek és a muszlimoknak is. Valamelyik szövegváltozatát az európai kolostori könyvtárakban őrizték, tankönyvként és erkölcsbotanikai példázatok forrásaként használták. A Szerző hangsúlyozza, hogy a gyönyörködtető virág etikai jellegű, minden egyéb haszon ebből következik.

A **harmadik** nagy fejezet a korábbiaktól jelentősen eltérő keresztény középkori rózsaképpel foglalkozik. A rózsát a gyógyászatban továbbra is felhasználták, azonban jelképként keresztény tartalmat kapott: emlékeztetett Krisztus öt Szent Sebére, a vértanúságra. Az átértelmezésben kiemelkedett Szent Benedek és a bencés szerzetesek. A VI–VII. századi egyházatyák a rózsát az orvoslásban és a kertészetben betöltött szerepe alapján a kor univerzumképébe illesztették. A Szerző kitér Cassiodorus, Boethius, Sevillai Szent Izidor Hrabanus Maurus munkáira, rámutatva a középkori európai embernek a rózsáról való gondolkodására. A XI. századra a templomok virágábrázolásai fehér-piros szírmű, botanikailag azonosíthatatlan erényvirágok, sokféle rozetták, kék és arany rózsábrák, utalva az erényekre, a mártírok erkölcsére. A zsidó-keresztény örökség létét igazolja a IV. századból a zsidó József és az egyiptomi Aszeneth története az édeni eredetű jelképpel, a rózsával, az Énekek énekére emlékeztetve. A népszerű regényt a VI–VII. században szír és örmény nyelvre is lefordították, elősegítve a rózsával az Abszolút Létezőre irányítani a figyelmet, beágyazódni a keresztény gondolkodásba. A keresztény ókor kivételezett, allegorikus növénye lett, különféle jelentések hordozója, utalva erkölcsre, közösségi normákra, erényre, a Krisztushoz kötődő életáldozatra, az Istenszülőhöz a szeretet virágaként kötődve. A középkori Európában a rózsára vonatkozóan három forrásból merítettek: a Bibliából, az apostolok, a szentek leírt gondolataiból, az auktorok iránymutatásaiból, amelyek egyedüli igazságnak fogadtak el. Ezzel kapcsolatban a Szerző felhívja a figyelmet és idézi Beda Venerabilis, Hildegard von Bingen, Hermannus de Runa, Rupertus Tuitiensis rózsára vonatkozó megállapításait, amelyek a keresztény

normákra, az életerényekre világítanak rá. A IV. századtól mindez összefügg a széleskörűen terjedő ereklyekultusszal. A keresztény rózsaalegória hosszú ideig döntően Krisztus és a mártírok véráldozatára emlékeztetett, a szeretet virágaként töltött be egyedülálló szerepet, de társították a katonai erényekhez is. Összekapcsolták a legértékesebb tulajdonságokat jelképező arany színnel, majd a XI. században megszületett az aranyrózsza kitüntetés (IX. Leó és II. Orbán pápák alapítása), amely aranyból, pézsmából, balszamból készült/készül, az isteni és emberi lélek kifejezője. Az újonnan elkészített esztendőnként azok kapták/kapják, akik leghívebben szolgálták/szolgálják az Úrjézus és az Egyház ügyét. A rajta lévő tövis a testi szenvedést követő lélek virágba borulását szimbolizálja, a Jézus szeretetére szólító keresztény magatartás megjelenítője. Isidorus, Szent Ágoston a szemérmesség, az erény (férfiakra vonatkoztatták), a szüzeség (nőkre utaltak) virágaként említették. Cyprianus (II. sz.) az egyházat olyan kerthez hasonlította, ahol a győzteseket vörös rózsakoszúkkal várják. A rózsza megjelenik Dorottya és Cecília vértanúk történetében, a betlehemi gyermekgyilkosság mártírjainál (Prudentius IV. sz.). Clairvaux-i Szent Bernát pedig a jog és igazság allegóriájaként használta. A XII. századtól kezdett elterjedni a keresztény erkölcsbotanika és a virágnyelv. A virágok eleje a rózsza, a kertben nevelődő növények száma a szentek életerényeivel egyezett meg. A XIII–XIV. századtól a rózsza a földi létből Krisztushoz vezető szimbólum maradt és a középkor végére véglegesen Szűzanya attributumává lett. Máriát az Édenkert növényei kísérik, gyakran ábrázolják rózsakert közepén, rózsás trónszéken, életfán (római Santa Maria in Domnica, Santa Prassede, Santa Maria in Trastevere, San Clemente templomok).

A keresztény orvoslásban a gyógymódokhoz olyan alapanyagokat alkalmaztak, amelyek szakrális kapcsolatukkal hatásosnak bizonyultak a betegségek ellen, így jutott szerephez a rózsza. A Szerző rávilágít a keresztény szeretetből fakadó betegápolás elrendelésére (Szent Benedektől (528) a XII. század végéig, figyelmet fordítva a zsinatok rendelkezéseire). Külön foglalkozik Cassiodorus-sal és a Viviarum kolostorral, amely a tudós életmód feltételeit teremtette meg. Nagyméretű kertjében minden létfontosságú növényt, kiváló könyvtárában olyan orvosi köteteket őriztek, amelyekben a rózsának az orvoslásban betöltött szerepével foglalkoztak. Sevillai Izidor, Beda Venerabilis OSB rendszeresen hivatkoztak ókori szerzők nyomán a rózsára és a gyógyászatban alkalmazható növényekre. Mindezek az ismeretek a világiak körében is megjelentek. Írtak a kerti rózsákról, a rózsacsodákról, a rózsajelképekről és mindezek gyökeret vertek a népi vallásosságban. Egyébként a rózsza, mint a virágok virága Krisztus gyógyító környezetéből származó növényként, gyógyszeralapanyagként a lelki szépséget jelezte. Az angolszász Alcuin Nagy Károlynak egy növénylistát állí-

tott össze (812.) 73 növényvel, ahol második a rózsa. Ez a jegyzék hosszú ideig meghatározta a kertkultúrát. Egyébként a szerzetesi kertekben gyógy-és konyhakerti növényeket egyaránt termesztettek. Az első kolostori medicínakönyv a Lorschi füveskönyv (795) volt, majd Strabo Hortulusa a kert hasznáról és örömről értekezve 24 gyógynövényt megnevezve, kitért a szentek növényi jelképeire, a rózsával egyenértékűnek nevezve olaját. A középkori Európa legrégebbi orvosi iskoláját Salernoban alapították (850.), ahol muszlim orvosi könyveket is használtak. Az Antidotarium Nicolai 142 gyógyszerkeverék receptet tartalmazott (1200 k.), hangsúlyozva a higiénit (Regimen sanitatis Salernitarum). Ezt fejlesztették tovább 1300-ra, egységes szabályokba foglalva az emberi élet rendjét. Egy ismeretlen szerző munkájában a nemi étellel kapcsolatos gyakorlati elvekre, a rózsa erősítő és vágyat csökkentő szerepére is kitért. A szigorodó egyházi szabályok eredményeként a gyógyászat világiak kezébe került, a vele kapcsolatos írások pedig az orvosi gyakorlat részeivé lettek. Kitér a Szerző a szerzetesrendek, lovagrendek, harmadrendek ápoló tevékenységére, továbbá Hildegard von Bingen munkásságára, rávilágítva a rózsa útjára az orvoslásból a higiéniai eljárásokba, jelképeinek összefonódására és továbbélésére. Az Európába visszatérő kereszties lovagok a rózsa termesztésén alapuló virágtisztelet életre hívói, akik az ereklyekultuszon túl a virág köznapi használatára is rávilágítottak. Égi és földi paradicsomkertről, túlvilágra utaló jelkép együttesről gyógyászatról, kertészetről egyaránt szóltak. Kiemelten foglalkozik a fejezet az elméletet a gyakorlattal ellenőrző Albertus Magnus munkásságával, aki bemutatta a rózsa négy fajtáját (gyepürózsa, százlevelű rózsa, kúszócserje rózsa, sövény vagy rozsdás rózsa), de tőle származik a díszkert fogalma is, mert a földi szépség a keresztény embernek az égi üdvösség ígérete. A rózsa ismét szerepet kapott az ünnepségeken. IX. Lajos a XIII. században elrendelte Vízkeresztkor alattvalónként három rózsakoszorú, áldozócsütrötökön pedig egy kosár rózsa beszolgáltatását. Franciaországban, Itáliában a rózsa termesztésére egyes városok specializálódtak. A rózsa megjelent a reprezentációs tereken, a kertek szeglynövényeként, lugasokként, de virágágyak elválasztó növényeként is, hozzájárulva a reneszánsz kertek megszületéséhez. A középkor első kertészeti könyve Crescenzi Liber ruralium commodorum (Bologna 1305.).

A ferencesekkel, akik a rózsában lehetőséget láttak az Isten teremtette világ dicsőítésére, átalakult a kor természettről alkotott képe. Porciuncula melléképítménye a Capella delle Rosa Ferenc cellájával, előtte az áldozatos szolgálatának köszönhető rózsakerttel. A ferences hagyomány azonosította a sebet és a rózsát, majd a seb vált rózsává, ami a ferenceseken túl a domonkos hagyományban is megjelent. Az Énekek éneke indította el a ciszterciek elkerített, zárt kertről (hortus conclusus) alkotott elképzelését, amit Szent Jeromos Máriával azonosított,

Hrabanus Maurus pedig az egyházat Paradicsomnak nevezte. A reneszánszban a hortus conclusus ténylegesen megvalósítható eszményi kertté lett, Krisztust és a Szűzanyát befogadó égi helyé, így kerülhetett egymás mellé a Paradicsomból való kiűzetés és az Angyali Üdvözlés. A Madonna ábrázolásokon a liliumok mellett láthatók a kertben is pompázó kétszínű rózsák. A trubadúr lírában az absztrakt nőideált rózsából font jelképekkel ékesítették, de a rózsza jelentette a természet ébredését, virágba borulását, frissítést, gyógyítást, a női kecsességet, szépséget, lelki gazdagságot, a szerelmet, amely lehetett misztikus is. A rózsát közvetítőnek tartották a mennybéli és a földi asszony között. A középkor végén Szűz Mária misztikus rózsává alakult. Az Isten szemlélésére alkalmas jelképpé lett a kereszt és a rózsza. Dante költészetében a rózsza a teljességet jelenti, a misztikus élményt, az örök Rózsát, a szeretet centrumát. Dante mennyei rózsája a Paradicsomé, édeni illatú, szerepet vállalva az emberi és a szellemi világ közötti kapcsolatban. A kor szülötte a rózsablak, rokonai a rozetta, a koszorú, a kerék, amelyek a változást, megújulást, ismétlődést, állandóságot fejezik ki, utalva a rendre, a változatlanúságra. Végtelen mozgás, teljes nyugalom, kijelölve a középpontot, a perifériát, az időbeliséget, az örökkévalóságot. Az ablak a fény beengedésére szolgál, Isten megnyilvánulása, kör alakban különleges, időtálló értéket hangsúlyozva. Neve rota (kerék), amely beleolvadt a rozettába, illetve a rózsába, utóbbi a küllők értelmét összegző szimbólumként vette át. A XII–XIII. században kiemelt szerephez jutottak a kör alakú üvegablakok, amelyeket gazdag jelentéstartalommal ruháztak fel. A Szerző hangsúlyozza, hogy a középkorban a bárhol megjelenő rózsza a szerető teljességről tanúskodik, a szemlélődés, elmélkedés tárgya, a hit világába való bejutás ajtaja, az örökkévalóság törvényeit sugározva a földi életre.

A **IV. fejezet** az iszlám világot kertkultúráján, benne a rózsza szerepén keresztül elemzi. A muszlim világ Perzsia elfoglalásával a káprázatos perzsa kertkultúrát vette át, de ez a kert a keresztények kör alakú kertjével ellentétben négyszögletes volt, kialakítóik szándéka szerint az égi kert tükörképe, lehetőséget adva a hívőnek kapcsolatba kerülni Istennel. A Mohamed próféta életére vonatkozó szóbeli hagyományban (hadíszok) fontos szerepe volt a rózsának, amelynek létrejöttét a Próféta égi utazásával hozták kapcsolatba. Az iszlám világban a kerti növények, közöttük a rózsza is egyszerre szolgálták a paradicsomi képzeteket és a mindennapi szükségleteket. A muszlim kertművelés elmélete és gyakorlata a IX–XI században összekapcsolódott az asztronómusok, orvosok, gyógyszerészek tevékenységével. Az arab szerzők az antik örökséget is beépítették munkáikba. Különösen fejlett volt a botanika, az agronómia és az orvoslás. A kertészeti ismeretek legfontosabbika Ibn-Vahsijja munkája, a mezopotámiai hagyományok és praktikus ismeretek összessége, a Nabateus mezőgazdaság, amelyet két an-

dalúz kertész hagyományozott tovább, perzsa és hindu ismereteket is beépítve 200 új növényénnel (Ibn-al-Avvám és Ibn-Bajtár). A perzsa al-Birúni (X–XI. sz.) számos kerti dísnövény mellett színek alapján elkülöníti a rózsza több változatát, szól a pézsmarózsáról és a szellórózsáról is. A IX–X. században a városokon kívül villák (busztánok) épültek gazdag kertekkel, intenzív kertkultúrával. A városi virágpiacokon a sokféle virág mellett virágzó rózsatöveket árultak minden évszakban. Ezeknek a muszlim kerteknek a szerkezete a XV. századig nem változott, meghatározott rendben helyezkedtek el a szimbolikus tartalmú növények (fák, virágok, gyógynövények), közöttük a rózsza, a Paradicsom képzetét felidézve, a megtisztulást szolgáló és jelképező illóolajával. Egyébként a rózsza, a rózszaolaj, a rózsavíz születéstől a halálig végigkísérte a muszlim hívőt, amely alól még a táplálkozás (édesség, lekvár), a használati tárgyak ékesítése sem volt kivétel. A díszítőstílusban a XV. században Kara Memi alkotta meg a „négyvirágos stílust”, a tulipán, szegfű, jácint rózsza együttesét, szabadon felhasználva ezeket a motívumokat a csempéken, kerámián, fémtárgyakon, textileken. (Némely, törököktől származó és református liturgikus textilként használt terítőkön ugyancsak felfedezhetők!) A mintákat mintakönyvekben terjesztették, valóságos virágoskertek hangulatát felidézve. A muszlimoknál a rózsakert a testi-lelki szerelemnek, a Paradicsomnak, a halálnak, a temetőnek egyaránt jelképe volt. A bekerített török kertekben az eltérő módon használt növények együtt éltek, de létrehoztak speciális kerteket, így kis területű rózsakerteket. Abu Nuvász (8-9. sz.) arab-perzsa költő munkáiban gazdagon hivatkozik a rózsára, mint a hit, a szerelem, a mámor, a szépség, a boldogság egységére. A korai arab költészetben a rózsza a szellemi és a testi jóllét kifejezője. A rózsás kert a kiteljesedés, lelki boldogság jelképe, a kifinomult élet kelléke, a harmónia érzékletes kifejezője. A Szerző önálló részfejezetben szól az Ezeregyéjszaka meséiről, a rózsáról mint összetett jelképről, az érzékszervekre kifejtett hatásáról. Az újperzsa költészetben a rózsza a szépség kultuszának sajátos megjelenítője, hangsúlyozva, hogy a mediterrán kultúrákban a rózsza feminin jelentésű. Az elmondottakat a korabeli költészet részleteivel illusztrálja. A perzsa szúfi költészetben a rózsza sokféle árnyalt gondolat kifejezője, egyszerre mennyei, földi, szakrális és profán. Valójában a szúfizmus önálló, misztikus rendszert hozott létre a világias iszlámban. Az imagyűjtemények (avrádok) a keresztény rózsafüzérhez hasonlíthatók. A rózsza fokozhatatlan szépségű, az igazság jegye, a föld és a menny virága, az élet teljességét, a tökéletességet, a harmóniát idézi. A szúfik nem csupán népszerűsítették a rózsajelképeket, hanem kertészeti gondozására is különös figyelmet fordítottak, elegendő Gül Babát említeni. A nyugati iszlámnak (Ibériai-félsziget) köszönhető egy sárga rózsza elterjesztése. Salernóban a kórház gyógyszereihez szükséges növények termesztésére muszlim kertet tartottak fenn. Keresztény

szerzetesek is gyarapították tudásukat muszlim kertészeti ismeretekkel (pl. Henry Daniel). A cordóbai kalifátus megszűntével a pompás kertek több részre estek szét, viszont Córdoba legelterjedtebb és nagy mennyiségben termesztett virága a rózsza maradt, fontos szerepet betöltve a mindennapokban. A muszlimok a rózsavízből, rózsaoaljból illatszereket állítottak elő, amelyhez nagyobb területeken termesztettek változatos rózsákat, amelyek az ünnepi alkalmakon és a konyhaművészetben egyaránt fontos szerepet játszottak. Rafinált kertészeti eljárásokat alkalmaztak, ámde a XIV. század közepére ez a világ összeomlott, helyüket az oszmán-törökök vették át. A perzsa-arab orvoslásban ugyancsak fontos volt a rózsza, a perzsa ar-Rázi foglalta össze a görög, arab, indiai orvoslás tudományát, kiegészítve saját tapasztalataival. Több területre kiterjedően foglalkozott a rózsának és származékainak a gyógyításban betöltött szerepével Avicenna, különféle terápiás javaslatokat adva, de szexuálhigiéniai tankönyv is született (An_Nefzawi: Illatos kert) a rózsával kapcsolatban, rávilágítva a vallásos hit és a szexualitás összefonódására.

Az **V. fejezet** a reneszánsz gazdag rózsaszimbolikáját elemzi, rámutatva a szakralitás új területére, a világi kertekre. A reneszánszban vált az Istenszülő az emberek és Krisztus között közvetítővé. Ez a korszak a rózsafüzér társulatok megjelenésének, a rózsafüzér imák elterjedésének ideje. A rózsza a női misztikusok kultuszában a csoda és a misztikus erotika virága lett, amelyekről a rózsacsodák tanúskodnak. Szűz Mária és a rózsza között a VIII. századtól állandó a kapcsolat. A rózsafüzér az ájtatossági gyakorlathoz segítséget nyújtó eszköz a reneszánsz kezdetétől, mind a szerzetesek, mind a világiak között. Elterjedésében nagy szerepet játszottak a ferencesek, a XV. századra pedig már nagyszámú rózsafüzér-társulat jött létre, akik rózsákból fontak füzért a Szűzanyának, amely mind egyéni, mind közösségi ájtatossági formaként nagy népszerűségnek örvendett. Több európai és Kárpát-medencei közösségben születtek nagy számban rózsafüzér-társulatok, majd a rózsafüzér ima diadalát, a lepantói győzelmet követően V. Piusz pápa megalapította a Rózsafüzér Királynője ünnepét. A Szerző ismerteti a rózsafüzér imádságok fajtáit, változatait, rendjét, szerkezetét és magát a rózsafüzért, mint az örök és megváltoztathatatlan körforgást jelképező formát a használó kéz mozdulataival. A korai reneszánszban gyönyörűségek forrása a kert, profán és szakrális jelentőségű, rózsáiból font koszorúk az egészséget, a harmóniát, a földi boldogságot jelentették, bizonyítva Isten jelenlétét. Különösen fontosnak tartották a pestist is távol tartó kert illatát. Bennük a rózsák az örömmek, a búcsúnak, a halálnak, a fájdalomnak, a szerelemnek jelképei, bonyolult érzelmi együtttest hordozva. A reneszánsz kertek díszes növények gyűjtőhelyei, természeti térként az emberi minőség megjelenítői, ahol a rózsák az embert jellemezték. A XVI. század végére a dísznövények, zöldségek, gyü-

mölcsök, gyógynövények utakkal különültek el, közös szimmetriatengely mentén épülettel, középpontban szökőkúttal, lehetőséget biztosítva a természet és művészet összekapcsolódására, megmutatva az ember kreativitását. A rózsakertekben a Plinius által megnevezett rózsák nyílottak (olaj, káposzta, százsziromú), amelyeknek illata, színe, szépsége, dekoratív formája mellett allegorikus jelentése sem halványodott el. Ebbe a sorba illeszkedtek Mátyás király kertjei is. Tovább élt a rózsza hagyományos felhasználásának módja az orvoslásban, tisztálkodásban, táplálkozásban. A Szerző a rózsaképek összefoglalójának, Pierre de Ronsard francia reneszánsz költőnek a rózsában rejlő szimbolikus lehetőségek feltárására irányuló alkotásait elemzi, rámutatva mindazon területekre, amelyek az antikvitástól a reneszánsz idején a rózsát, mint a paradicsomi környezetet, a földi élet teljességének virágát jellemezték. Cesare Ripa Ikonologia-ja (1593.) két évszázad humanista tudását összegezte, rendszerezve a rózsának allegóriaként való értelmezését is. Viszont a rózsza allegorikus ábrázolásának normarendszerében a botanikai hűséget, a naturalisztikus pontosságot nem várták el, a stilizált ábrázolások a virágot egyszerűen mutatták be, a színeket jelképesen magyarázták, így többször természetidegen színt kaptak, amelyek a kép egészének értelmét hangsúlyozták. Új fejezetet nyitott Horapollon Hieroglyphyka kéziratának felfedezése, amelyből több reneszánsz szerző is merített, nyomában gazdagon illusztrált munkák jelentek meg, amelyekre további hatással volt a Biblia, az epigrammaköltészet és a lovagi jelvénydivat. A szimbolikus gondolkodásban a jelképek mögöttes értelemre, a Teremtőre és munkájára mutattak rá, az emblémával a valóságos képi elemeket hangsúlyozva, az absztrakt fogalom megértését előmozdítva. Nem a teljes rózsára, hanem fontosnak ítélt részleteire fordították a figyelmet. A rózsát ritkán ábrázolták kertben, a túlhangsúlyozott virággal a veszélyre, a múlandóságra, a halálra utaltak, egyes növényi részeket kiemelve. Az állatok közül a méh, a pók, a kígyó, a légy, a sertés szerepelt együtt a rózsával. A szimbolikus kör a halált és az örök életet jelezte. A rózsza Krisztus sebeinek, az önfeláldozásnak, a szívnek jelképévé, a szenvedély kifejezőjévé lett. A rózsajelképek fenntartásához és bővítéséhez nagyban hozzájárultak az alkimisták. A női és férfi jellegűnek tartott tulajdonságok megidéztek a szerelmet, az életet, a halált, különös jelentőséget tulajdonítva a rózsza vörös színének. A rózsza megmaradt gyógynövénynek is, a vele foglalkozó rosariumok enciklopédikus igénnyel készültek. A protestáns egyházművészetben is jelen van a rozetta, a rózsza, a szerelem és szeretet jelképéként. A rózsza és a kereszt találkozásából született meg az első protestáns jelkép, a családi címerből létrejött Luther-rózsza, a szenvedés keresztje, a szív hite és a hitbeli öröm rózsájának együttese. A Luther-rózsához hasonló volt a rózsakeresztesek jelvénye, az András-kereszt szárai között a szenvedést szimbolizáló ötsziromú rózsával.

A Szerző alaposan elemzi a Rózsakeresztesek tevékenységét, mágikus nyelvét, bölcsességét, a titkos tudományokban való jártasságukat, az értelmezés közép-pontjában a kereszttel (Krisztus keresztje) és a rózsával (Krisztus vére) Krisztus személyében egyesülve. A világos rózsza az áldozat, a megpróbáltatás, a jutalom megjelenítője, a vallás és erkölcs ötvözete. Ebben az időben nagyszámú rózsakeresztes páholy alakult Európában, de a rózsza kezdettől fogva jelen volt a világot szimbólumokkal megközelítő szabadkőműveseknél, akik a szeretet hármasszámához (fény, szeretet, élet) a rózsát is társították. A reneszánszban a keresztény rózszaértelmezésbe a pogány örökség és az iszlám is betagozódtott, mintegy felfrissítve a rózsáról kialakult felfogásokat, megnyitva a teret újabb formák megteremtéséhez. A paradicsomképeken a virágok és fák a jótettek és erények jelképei, a rózsza Isten által létrehozott allegória, a Paradicsomból érkező javakkal. A virág a szerelmi költészetben a szenvedélyes szerelem jelképe. Bár a rózsza jelképei deszakralizálódtak, de a virág az orvoslásban betöltött szerepét nem veszítette el. Gyógyszerek alapanyagaként a hűsítő és szárító hatáshoz járult hozzá. Savonarola, Gatinaria, Stockerus, Altomare, Mercurialis, Platerius egyaránt ezen elvek alapján fejtették ki a gyógyításban alkalmazható eljárásaikat.

A VI. és egyben az **utolsó fejezet** a barokk és a rokokó rózsáival foglalkozik, rávilágítva arra az útra, amelyet a virág ezen hosszú évszázadok alatt bejárta, elvilágiasodott. Elszaporodtak a különféle rózsaillesztrációk, bizonyos mértékig a kertkultúra is megváltozott, létrejöttek a gyógynövények természetésére szolgáló védett kertek és megjelentek új rózsafajok. A könyvnyomtatás kibontakozásával a növények használatára vonatkozó nyomtatványok terjedtek el, amelyeknek speciális válfaja volt a herbárium, a szöveget ábrákkal illusztrálva. A Szerző két összefoglaló jellegű munkát emel ki: az egész Európát bejáró, Párizsban munkálkodó ferences Bartholomaeus Anglicus művét (*De proprietatibus rerum* orvoslással, botanikai irodalommal) és a német klerikus Konrad von Megenberg munkáját (*Das Buch der Natur* illusztrált növényekkel). Hozzájuk kapcsolódik Odo Magdanensis összefoglaló könyve. Mellettük új típust jelentettek a realiztikus növényillusztrációkat hangsúlyozó munkák. Mindezek révén ismertté vált mintegy kilenc rózsafajta, némelyeknek hibridje is, amelyek felkellették a természetük iránti érdeklődést. Több megjelent itáliai festők munkáin. Azonban ezeknek a rózsáknak a mai botanikai elnevezése nem mindig egyezik meg hajdani nevükkel. A rózsza történetének érdekes fejezete az egyes fajtáknak Európába kerülése, pl. Keletről (Szíria, Kína), de az új rózsafajták és változataik megkedvelése, elterjedése is a XVIII. században (káposztarózsza, moharózsza, kúszórózsák). A reneszánsz végén, a barokk kezdetén, megjelentek a reprezentatív díszkertek, amelyeket meghatározott szerkesztési rend jellemzett és amelyek a világmindenségre, a Paradicsom zavartalanságára emlékeztettek. A barokk

kertstílus Itáliából indult el, de a francia királyi udvarban mint kompozíció érte el tetőfokát, elhatárolódva a haszonkertektől, de rózsák nélkül! A reformáció nyomán a botanizáló szempontok kerültek előtérbe. Megjelentek a rózsatermesztésével foglalkozó kiadványok. A virág döntően a gyógyászatban játszott szerepének köszönhető népszerűségét (rózsapárlat, száraz rózsza, rózsaszirup, rózsaméz, rózsaeacet, rózsaoalaj). Beniczky Péter XVII. századi verse a rózsát a világ ékességeként írja le, amely a világmindenség minden szépségét magán viseli, de mindezek mellett hasznos tulajdonságait is megemlíti. A rózsával, mint orvosbotanikai növényvel többen is foglalkoztak (Fernelius, Mthiolus). A barokk kezdetén a rózsza a szépség, a tökéletesség, a teljesség, a boldogság kifejezője volt, élt a szimbólum szakrális jellege. Megjelent a vallási témájú képeken, de egyre reálisabban ábrázolták, majd a XVI. század végétől életképek, tájképek, csendéletek szereplője lett. A valóság-hű ábrázolásokból rejtett üzeneteket is kiolvastak. A rózsza másként jelent meg a katolikus, a protestáns és a nem vallási témájú képeken, a barokk eszmévilág három fogalmi eleméhez kapcsolódott: a miszticizmushoz, az aszketizmushoz, az erotikához. A templomi képeken, a szentek ábrázolásakor a rózsza többféle jelképként fontos szerepet kapott hitbuzgalmi ösztönzéssel, erősítéssel. Ugyanakkor a barokk vallásos művészetben az allegorikus értelmezés lehetővé tette az erotika bemutatását, ha beilleszkedett a keresztény eszmények közé – hangsúlyozza a Szerző. A felvilágosodással a festészet az élet díszletévé vált, árnyaltan megjelenített rózsával, amely jelképként deszakralizálódott. A XVII. században vezető szerephez jutott a portréfestészet (Velázquez, Rubens, Van Dyck, Hals, Strozzi), amelynek naturalista kísérőjévé lett a rózsza, bár esetenként a lélektani hitelesítést képviselte. Külön érdekesség a kevésbé ismert sárga rózsza ábrázolása, a jóság, bőség jelképeként. A rózsával továbbra is egyszerre utaltak a szépségre, az élet múlandóságára, az egészségre, a jólétre, a gazdagságra. A barokkban fejlődött önálló műfajja a csendélet, amelyeken gyakori szereplő volt a rózsza, valóság-hű és szimbólum együttesként, allegorikus és moralizáló értelmezésben harmonikusan megjelenítve. Megtalálható a termékenységre vonatkozó egyéni jelképhasználat is (Campi). Ezekon a képeken a rózsza gyakran jelenik meg gyümölcsökkel, utalva a bőségre. A Szerző külön foglalkozik a csendéletek közül az öt érzék és az összetett tartalmú vanitas képekkel, rajtuk a rózsza felkínálta jelentésekkel, így a múlandósággal, a hiábavalósággal, amellyel a rózsák színe, illata, alakja, virága jelképként ugyanazt a jelentést hangsúlyozza. Rámutat a portré és a vanitas szimbólumok együttes megjelenítésére, amelyet bátor protestáns fejleménynek tart (Bailly képe). Sok csendélet igyekezett a valóság illúzióját kelteni, mások pedig a testi örömhöz hívták fel a figyelmet, vagy a szépség, finomság megmutatásával a Teremtő megismerésére (Brueghel). Ugyanakkor a XVII–XVIII. században megjelenő nő-

vényeknél a szimbolikus és a dekoratív funkció összefonódott, majd a virágkép önálló műfajjá lett. Az első virágcsendéletek Szűz Mária környezetében a belső értékeket fejezték ki, egyre több rózsával. A jelképhalmazással azonban szétesett a tartalom. A botanikai leírások illusztrációi valóságghú, precíz ábrázolásra törekedtek, hatással a festőművészekre. A virágcsendéletek szimbólum együttesek, realista köntösű allegóriák (Bosschaert, Brueghel, Arcimboldo). Az értelmezések újabb változatai a csendéleteken ragadhatók meg, Dél-Európában katolikus, Észak-Közép-Európában protestáns szemléletről, értékrendről, ízlésről tanúskodva. Ez jellemzi a rózsát is, amely szól a szemnek, az intellektusnak, kelléke a pompának. Ezek a képek egyszerre hordozzák az értelmezés régi és új módjait. A vallási elkülönülésnek megfelelően megváltozott a rózsajelképek szakrális és profán alkalmazásának aránya.

A rokokó kertek szimbólumokkal zsúfolt harmonikus terek, bennük a rózsza a természetesség kifejezője, utalva az Istenhez való közelség eszméjére. A rózsának az ünnep új árnyalatot adott, a természet, a báj, a harsányság, az erotikus tartalom kifejező eleme lett, a képeken feltűnő intim jelenetekkel. A botanikai hűség kevésbé volt fontos, a jelképiséget hangsúlyozták, a vágyat, a szerelem művészetét, (Watteau, Boucher), nem volt ritka az érzékiség és a vaskos erotika sem. Ugyanakkor a rózsában megjelent a pillanathoz kötöttség, a meglepetés, a váratlan öröm és a múlandóság (Tiepolo).

Az utószóban Géczi János elvezeti olvasóját a rózsák fajtáihoz, rámutatva elterjedésükre, továbbá a rózsanemesítés eredményeire, valamint a rózsára vonatkozó irodalom mellett az első, tudományosnak mondható növényrendszertanra (120 fajból 42 őshonos Európában, 41 ismert a Kárpát-medencében). Ebben a záróban elsősorban a botanikus szólal meg, de felvillantja kultúrtörténeti énjét is. A XVIII. századot követően az Ázsiából érkező rózsafajok intenzív kertészeti rózsakultuszt indítottak el, nagyszámú díszváltozatot létrehozva, követhetlenné téve rendszerezésüket és ezzel a botanika elvált a művelődéstörténettől. Bár a rózsát sokféle jelentésben használták mind a költők, mind a festőművészek, de a korra jellemző általános képzet már nehezen megragadható.

A Függelékben Kerényi-Nagy Viktor botanikus a rózsát (vad fajok, történelmi rózsák, kínai rózsákkal keresztezett modern rózsák) az egyes csoportokra vonatkozó jellemzőkkel veszi sorra a botanikus szemével nézve, majd rátér a Géczi-rózsza rendszertanára, felfedezésének történetére (2013-ban Selymesilosva határában az ismert fajoktól eltérő példányt, a gyepürózsákhoz tartozó berki rózsát Géczi-rózsaként írtak le), jellemzésére, elterjedésére, kertészeti és természetvédelmi vonatkozásaira.

Géczi János új könyvével különleges, sokrétű, több tudományterületet érintő, rendkívül gazdag, összetett ismeretanyagot nyújtott át olvasóinak és a ma-

gyar művelődéstörténetnek. A rózsát mint örök jelképet sokoldalúan, adatok felbecsülhetetlen gazdagságával mutatta be. Olyan könyvet tartunk kezünkben, amelynek valamennyi fejezete önálló kötetként megállná helyét, ezért megérdemli, hogy a recenzió külön, részleteiben foglalkozzon velük. Ugyanakkor felvetődik egy kérdés is: miért labirintus? A labirintus bonyolult útvesztő, nehéz kitalálni belőle. Géczy János Ariadné fonalát adta kezünkbe monográfiájával, végig vezetve a virág kultúrtörténetén, elkerülve a téves utakat, kitalálva fényre, a természetbe, lehetővé téve az olvasottak elraktározását, a rózsza történetében való eligazodást. Hálás köszönet érte a Szerzőnek!

S. LACKOVITS EMŐKE

